

DISKURSI RODNE PRAVDE: **ANALIZA PRAVNIH OKVIRA I SUDSKE** **PRAKSE U BOSNI I HERCEGOVINI,** **HRVATSKOJ I SRBIJI**

Urednice

Jasmina Husanović
Dženana Radončić
Lamija Subašić

DISKURSI RODNE PRAVDE:

ANALIZA PRAVNIH OKVIRA I SUDSKE PRAKSE U BOSNI I HERCEGOVINI, HRVATSKOJ I SRBIJI

Impresum

Izdavač:

TPO Fondacija, Sarajevo

Urednice:

Jasmina Husanović

Dženana Radončić

Lamija Subašić

Lektura b/c/h/s:

Elma Durmišević (Uvod i radovi pod rednim brojem: 2, 3, 4, 5, 6, 7. i 10)

Dijana Pupiće-Šahinpašić (radovi pod rednim brojem: 1, 8. i 9)

Recenzenti_ce:

dr. Kosana Beker

prof. dr. Midhat Izmirlija

prof. dr. Esad Oruč

dr. Maja Profaca

DTP/Naslovnica:

Neven Misaljević

Štampa:

Amos Graf d.o.o.

Sarajevo, 2024.

ISBN 978-9926-422-41-7

CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH pod

ID brojem 60851718

Ovaj zbornik finansira Vlada Ujedinjenog Kraljevstva, u okviru projekta UNIGEM ("University and Gender Mainstreaming / Uvođenje rodno osviještenih politika na univerzitetu"). Svi stavovi izneseni u ovoj publikaciji ne odražavaju i stavove Vlade Ujedinjenog Kraljevstva.

DISKURSI RODNE PRAVDE: ANALIZA PRAVNIH OKVIRA I SUDSKE PRAKSE U BOSNI I HERCEGOVINI, HRVATSKOJ I SRBIJI

Urednice

**Jasmina Husanović
Dženana Radončić
Lamija Subašić**

UVOD – RIJEČ UREDNICA ZBORNIKA	7
--------------------------------------	---

I. RAZOTKRIVANJE RODNIH STEREOTIPA U KRIVIČNIM SUDSKIM POSTUPCIMA POVODOM DJELA SEKSUALNOG NASILJA

Darija Mrljak Dekonstrukcija rodni stereotipa za kazneno djelo silovanja u praksi Visokog kaznenog suda Republike Hrvatske	15
Dragana Pejović Interpretacija krivičnog dela silovanja u sudskoj praksi Višeg suda u Novom Sadu – mitovi i rodni stereotipi	31
Martina Primorac Kazneno djelo silovanja u praksi bosanskohercegovačkih sudova	43
Anita Dremel i Barbara Herceg Pakšić Rodni stereotipi i kazneno djelo silovanja	57

II. UTICAJ RODNIH STEREOTIPA NA KAZNENU POLITIKU

Nevzet Veladžić i Anita Mujkić Pravosudne odluke o žrtvama nasilja u sjeni rodni stereotipa	77
Adem Olovčić, Davor Trlin, Anes Makul i Hrstan Šišić Diskurzivna (ne)pravda: Analiza olakšavajućih i otežavajućih okolnosti prilikom donošenja sudskih presuda u slučajevima rodno zasnovanog nasilja u Bosni i Hercegovini	89
Nermin Šehović i Neira Raković Utjecaj otežavajućih i olakšavajućih okolnosti kod silovanja kao teškog oblika rodno zasnovanog nasilja – studije slučaja Kantonalnog suda u Bihaću	105

III. FEMICID: PRAVOSUDNI IZAZOVI I ODGOVORI

Zlatan Hrnčić
Mogućnosti procesuiranja femicida u Bosni i Hercegovini 117

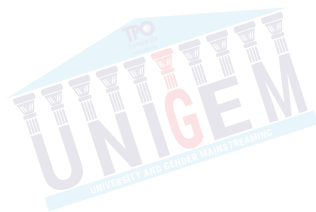
Nermin Šehović
Rodno zasnovano nasilje u kontekstu femicida – aktuelno stanje u
zakonodavno-pravnom okviru u Bosni i Hercegovini 131

IV. RODNA PRAVDA IZ PERSPEKTIVE PREŽIVJELIH

Sabiha Husić i Zilka Spahić Šiljak
Pravda u ogledalu preživjelih nasilja u porodici 143

Podaci o autorima i autoricama 156

Uvod – riječ urednica Zbornika

Zbornik *Diskursi rodne pravde: Analiza pravnih okvira i sudske prakse u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji* nastao je kao rezultat dvogodišnjeg istraživačkog poduhvata u sklopu projekta “Uvođenje rodne perspektive na univerzitete (UNIGEM)” koji provodi TPO Fondacija iz Sarajeva u saradnji sa devetnaest partnerskih univerziteta u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji. Istraživanje je započelo pozivom svim članicama i članovima akademske zajednice – uključujući profesorice i profesore, studentice i studente doktorskih studija, kao i naučnice i naučnike iz oblasti humanističkih, društvenih i naročito pravnih nauka, kao i svim aktivisticama i aktivistima koje/i djeluju u polju borbe protiv rodnog nasilja, da iz kritičke naučne perspektive analiziraju krivične presude donesene u predmetima rodno zasnovanog nasilja, sa fokusom na seksualno nasilje, porodično nasilje i femicid. Istraživanje koje je rezultiralo ovim zbornikom pokrenuto je kako bi se bolje razumjeli i adresirali duboko ukorijenjeni rodni stereotipi koji često oblikuju sudske odluke. Autori i autorice iz različitih naučnih, kao i stručnih profesionalnih perspektiva, doprinijeli su istraživanju radovima koji analiziraju krivičnopravno procesuiranje slučajeva rodno zasnovanog nasilja, nudeći kritičke uvide i preporuke za unapređenje javnih politika, pravnoinstitucionalnog okvira i pravosudnih praksi.

Istraživački ciljevi bili su usmjereni na proučavanje složene problematike rodno osjetljivog pristupa pravdi, u skladu sa najvišim međunarodnim standardima. Ovi standardi uključuju, prvenstveno, Konvenciju Vijeća Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici, poznatu kao Istanbulska konvencija – prvi pravno obavezujući i najobuhvatniji međunarodni ugovor za borbu protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici. Sve tri zemlje obuhvaćene analizom potpisale su i ratificirale Istanbulsku konvenciju. Cilj je bio istražiti i razumjeti izazove u provođenju relevantnih principa, normi i protokola za prevenciju, zaštitu i procesuiranje rodno zasnovanog nasilja. Kako bi se osigurao zajednički empirijski korpus za istraživanje, TPO Fondacija je od Visokog sudskog i tužilačkog vijeća Bosne i Hercegovine zatražila prvostepene presude krivičnih sudova i odluke po pravnim lijekovima, donesene u periodu 2017–2022. Fokus je bio na slučajevima u kojima su žene bile žrtve krivičnih djela koja se mogu kvalifikovati kao femicid, odnosno ubistvo, seksualno nasilje i porodično nasilje, prema relevantnim članovima Krivičnih zakona Federacije Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Brčko distrikta. Također su zatraženi zapisnici sa suđenja za krivična djela silovanja procesuirana u periodu 2017–2022. Ukupno je 37 bosanskohercegovačkih sudova dostavilo 292 presude i zapisnike, što je činilo korpus za istraživače i istraživačice iz Bosne i Hercegovine, dok su istraživači i istraživačice iz Srbije i Hrvatske samostalno došli/e do vlastitog korpusa.

Rezultat ovog istraživačkog rada jeste zbornik deset pojedinačnih, kao i grupnih autorskih doprinosa istraživača/ica koji/e analiziraju krivičnopravno procesuirane slučajeve rodno zasnovanog nasilja, sa fokusom na tri ključne kategorije:

- 1. Femicid** – rodno zasnovano ubistvo žena koje vrše muškarci, ubistvo žene zato što je žena, motivisano mržnjom prema ženama, kao i osjećajem vlasništva i nadmoći. S obzirom na to da se korijeni femicida nalaze u društvima i kulturi patrijarhalne strukture u kojima je dominantna diskriminacija žena i nejednak odnos i raspodjela moći između žena i muškaraca, ovim se zbornikom daje veliki doprinos prijeko potrebnom znanstveno utemeljenom praćenju i analiziranju femicida u regionu;
- 2. Seksualno nasilje** – bilo koji seksualni čin, pokušaj ostvarivanja seksualnog čina, neželjeni seksualni komentar ili prijedlog koji je usmjeren protiv osobe i njezine seksualnosti, a koji može počinuti druga osoba bez obzira na odnos sa žrtvom ili situaciju u kojoj se nalaze, a koji karakterizira upotreba sile, prijetnje ili ucjene za ugrožavanje dobrobiti i/ili života same žrtve ili njoj bliskih osoba;
- 3. Nasilje u porodici/podrično nasilje/intimno partnersko nasilje** – krivično djelo, ali i široko rasprostranjen društveni problem – označava svako djelo fizičkog, seksualnog, psihičkog, odnosno ekonomskog nasilja do kojeg dođe u porodici ili domaćinstvu, odnosno između bivših ili sadašnjih partnera, neovisno o tome jesu li dijelili domaćinstvo. U ovu kategoriju se uključilo i intimno partnersko nasilje koje, iako nije u svim državama u regionu obuhvaćeno pojmom porodičnog nasilja, dijeli brojne karakteristike sa tim oblikom rodno zasnovanog nasilja.

Pravni aspekt istraživanja fokusirao se na analizu različitih faktora koji utiču na procesuiranje slučajeva rodno zasnovanog nasilja. Analizirane su karakteristike izvršenih krivičnih djela, a posebna pažnja posvećena je odnosu između žrtve i počinitelja, motivima i umišljaju počinitelja. Također su proučavani materijalno-pravni aspekti, kao što su krivično zakonodavstvo i strateški dokumenti, te procesnopravni aspekti, uključujući kvalifikaciju djela, postupanje profesionalaca, tok i dinamiku postupka, analizu presuda, kaznenu politiku te otežavajuće i olakšavajuće okolnosti. Istraživanje je obuhvatilo i podršku i zaštitu oštećenih u krivičnom postupku, kao i mjere podizanja svijesti, unapređenje svijesti žena, rodnu senzibilizaciju i postizanje rodno osviještenog pristupa pravdi za žrtve rodno zasnovanog nasilja.

U tematu koji se bavi razotkrivanjem rodni stereotipa u krivičnim sudskim postupcima povodom djela seksualnog nasilja sadržana su četiri rada koja detaljno analiziraju kako ovi stereotipi utiču na sudske odluke i procesuiranje slučajeva seksualnog nasilja, i to naročito djela silovanja kao najtežeg oblika seksualnog nasilja kojim se direktno napada fizički, psihički i seksualni integritet i autonomija žrtve. Važno je napomenuti da definicija djela silovanja nije usklađena u zemljama obuhvaćenih analizom. Trenutno jedino Hrvatska i Brčko distrikt u Bosni i Hercegovini imaju definiciju silovanja zasnovanu na konceptu pristanka, što se smatra međunarodnim standardom u skladu sa odredbama Istanbulske konvencije.

U prvom radu ovog temata "Dekonstrukcija rodni stereotipa za kazneno djelo silovanja u praksi Visokog kaznenog suda Republike Hrvatske" autorica Darija Mrljak analizira 20 odluka Visokog kaznenog suda u Zagrebu, fokusirajući se na

način na koji rodni stereotipi utiču na sudske presude. Autorica detaljno istražuje sudački diskurs, ocjenjivanje karaktera i vjerodostojnosti žrtava, te vrednovanje olakšavajućih i otežavajućih okolnosti u presudama. Rad pruža dubinsku analizu sudske prakse i ukazuje na potrebne reforme u cilju postizanja rodne pravde u krivičnim postupcima povodom djela silovanja, naglašavajući kontinuiranu edukaciju pravosudnih profesionalaca kao ključnu za eliminaciju duboko ukorijenjenih patrijarhalnih obrazaca koji i dalje utiču na donošenje i obrazloženje sudskih odluka u ovim predmetima.

U radu "Interpretacija krivičnog djela silovanja u sudskoj praksi Višeg suda u Novom Sadu – mitovi i rodni stereotipi" autorica Dragana Pejović analizira kako mitovi i rodni stereotipi utiču na odluke Višeg suda u Novom Sadu u slučajevima silovanja. Analiza pokazuje da su mitovi o silovanju i rodni stereotipi prisutni u interpretaciji zakonske definicije silovanja, te da se otpor žrtve često smatra bitnim elementom krivičnog djela silovanja. Rad, također, ukazuje na razne oblike prinude i nasilja koje okrivljeni koriste, poput upotrebe fizičke sile, prijetnji i upotrebe oružja, što dodatno otežava žrtvama pružanje otpora. Tako se pokazuje da trenutna pravna praksa i dalje relativizuje ozbiljnost silovanja što ukazuje na potrebu izmjenе zakonske definicije silovanja u skladu sa Istanbulsom konvencijom.

Naredni rad "Kazneno djelo silovanja u praksi bosanskohercegovačkih sudova" autorice Martine Primorac istražuje sudsku praksu u Bosni i Hercegovini, s posebnim osvrtom na uticaj rodni stereotipa na sudske odluke. Autorica analizira dostupne sudske presude kako bi mapirala trenutno stanje sudske prakse, istražila kako pravosudni sistem reaguje na rodne stereotipe i utvrdila u kojoj mjeri se praksa sudova preklapa sa teoretskim stajalištima. Rezultati istraživanja ukazuju na to da sudovi u BiH često pribjegavaju zakonskom minimumu pri odmjerenju kazni počiniteljima kaznenih djela silovanja, što dovodi u pitanje efikasnost kaznene politike. Kritičkom analizom postojećih zakonskih definicija, rad otvara pitanja potrebe za zakonodavnom intervencijom kako bi se postigla potpuna harmonizacija sa međunarodnim standardima.

Rad autorica Anite Dremel i Barbare Herceg Pakšić "Rodni stereotipi i kazneno djelo silovanja" analizira sudsku praksu u slučajevima silovanja na Županijskom sudu u Osijeku (2018–2022) sa ciljem istraživanja uticaja rodni stereotipa na percepciju i presuđivanje. Istraživanje, koje ispituje lokalne pravne prakse, oslanja se na šire transnacionalne perspektive o rodni stereotipima. Na podlozi teorijskog pregleda razvoja zakonodavstva i pravne prakse za krivična djela protiv spolne slobode, empirijska analiza deset presuda fokusira se na rodnu strukturu počinitelja i žrtava, obilježja i okolnosti djela, te prisutne rodne stereotipe. Nalazi autorica pokazuju da sudska praksa često ublažava kazne koje se trebaju postrožiti, da suđenja za silovanje ilustriraju društvene percepcije rodni odnosa i seksualnog nasilja, te da treba usvojiti holistički pristup ovim problemima koji kombinuje pravnu analizu sa sociološkim uvidima.

Tri rada sadržana u drugom tematu bave se analizom uticaja rodni stereotipa na kaznenu politiku kroz proces donošenja i obrazlaganja sudskih odluka u krivičnim predmetima rodno zasnovanog nasilja.

U radu "Pravosudne odluke o žrtvama nasilja u sjeni rodni stereotipa" autora Nevzeta Veladžića i autorice Anite Mujkić razmatra se uticaj rodni stereotipa na donošenje sudskih odluka i dodatnu stigmatizaciju žrtava. Rad pokazuje kako

zakonski okvir Bosne i Hercegovine sadrži relevantne odredbe za borbu protiv nasilja u porodici, ali da je provođenje zakona manjkavo, tj. u praksi se javljaju nejasnoće i nekonzistentnost u pojedinim zakonskim odredbama, što u konačnici dovodi do pravne nesigurnosti. Rad preporučuje i korištenje rodno osjetljivog jezika i izbjegavanje pretpostavki o ponašanju zasnovanih na spolu. Također, skreću pažnju da je potrebna i međuinstitucionalna saradnja, kao i podizanje svijesti javnosti o problemu nasilja u porodici i oblicima pomoći za žrtve.

Grupa autora – Adem Olovčić, Davor Trlin, Anes Makul i Hrustan Šišić – u radu “Diskurzivna (ne)pravda: Analiza olakšavajućih i otežavajućih okolnosti prilikom donošenja sudskih presuda u slučajevima rodno zasnovanog nasilja u Bosni i Hercegovini” fokusira se na pravne interpretacije i diskurse u slučajevima presuda rodno zasnovanog nasilja u Bosni i Hercegovini, kroz analizu sudskog utvrđivanja i vrednovanja olakšavajućih i otežavajućih okolnosti prilikom donošenja 232 osuđujuće sudske presude. Rad propituje kontradikcije u pravosudnom procesu, odnosno razlike u tumačenju onoga što se smatra relevantnim okolnostima između prvostepenih i drugostepenih sudova, što ukazuje na složenost pravosudnog diskursa u Bosni i Hercegovini i potrebu za dosljednijom primjenom pravosudnih principa u praksi.

Koautorski rad Neire Raković i Nermina Šehovića razmatra dvije sudske odluke Kantonalnog suda u Bihaću za djela silovanja. Imajući svakodnevni neposredni kontakt sa žrtvama raznih vidova nasilja, posebno rodno zasnovanog, autori su željeli ukazati na moguća unapređenja u sudskom postupku, kako bi se u konačnici osigurao rodno odgovorni pristup pravdi. U suprotnom, situacije predstavljene u ovom radu nastavit će se dešavati. Konkretnije, ostat će mogućnost da se okolnosti poput maloljetstva žrtve, odnos povjerenja između žrtve i izvršitelja, nevinost žrtve, njeno psihičko stanje itd. ne uzimaju kao otežavajuće na strani počinitelja krivičnog djela silovanja, nego – kao što je to bilo u dvama slučajevima u ovom radu – olakšavajuće.

Treći temat zbornika posvećen je pravosudnim odgovorima na slučajeve femicida, kao najteže manifestacije rodne nepravde i najekstremnijeg oblika rodno zasnovanog nasilja, i sastoji se od dva rada.

U radu “Mogućnosti procesuiranja femicida u Bosni i Hercegovini” autor Zlatan Hrnčić sagledava mogućnosti procesuiranja femicida u Bosni i Hercegovini, i to kroz analizu sadržaja krivičnih zakona u Bosni i Hercegovini, te kvalitativnu analizu 246 presuda koje se mogu dovesti u vezu sa femicidom, a koje su izrečene u periodu 2017–2022. od strane 38 sudova u Bosni i Hercegovini. Autor analizira primjenu i korištenje pravnih rješenja od strane pravosudnih organa, jer iako femicid nije definisan kao posebno krivično djelo, postojeći krivični zakoni kriminaliziraju djela ubistva koja obuhvataju i femicid, omogućavaju izricanje strožijih kazni u slučajevima ubistava motivisanih mržnjom prema ženama, te omogućavaju procesuiranje i praćenje slučajeva femicida.

Rad autora Nermina Šehovića “Rodno zasnovano nasilje u kontekstu femicida – aktuelno stanje u zakonodavno-pravnom okviru u Bosni i Hercegovini” naglašava da je samo jasna zakonska regulativa pravi odgovor na rodno zasnovano nasilje i femicid kao njegov najsuroviji oblik te da je potrebna revizija postojećih zakonskih i podzakonskih rješenja, s ciljem da se u BiH napokon u punom obimu primijeni Istanbulska konvencija, u skladu i s preporukama GREVIO izvještaja. S jedne strane, domaće krivično zakonodavstvo nije pružilo očekivanu zaštitu žrtvama, dok s druge, rodno zasnovano nasilje neadekvatno se rješava i regulira pojedinim

odlukama kantonalnih i dr. vlada ili na druge, parcijalno primjenjive, načine. Umjesto toga, autor smatra da je rješenje da država uspostavi jedinstven odgovor na problem rodno zasnovanog nasilja.

Završno tematsko poglavlje posvećeno je perspektivi preživjelih i rodno odgovornom pristupu pravdi. U njemu autorice Sabiha Husić i Zilka Spahić Šiljak kroz rad "Pravda u ogledalu preživjelih nasilja u porodici" pružaju kritičke uvide u diskurse prijavljivanja i procesuiranja nasilja u porodici, kroz kvalitativnu analizu intervjua sa ženama koje su preživjele različite oblike nasilja u porodici, kao i analizu dostupne dokumentacije od nadležnih institucija koja se nalazi u ličnim kartonima žena preživjelih nasilje i zbrinutih u sigurnu kuću. Utemeljen u feminističkim teorijskim uvidima rodne pravde, ovaj tekst pokazuje na koji način žene, koje su preživjele nasilje u porodici, percipiraju i doživljavaju procese od prijavljivanja do okončanja slučaja ili konačne sudske presude, te kako sociokulturni pritisci i normaliziranje nasilja utiču na internaliziranje krivnje i srama.

Svojim sveobuhvatnim pregledom i analizom pravnih okvira i sudskih presuda u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji, ovaj zbornik je važan naučni doprinos razumijevanju diskursa rodne pravde u pravosuđu. On time doprinosi boljem razumijevanju i eliminaciji rodni stereotipa u pravosudnim sistemima, te osiguravanju pravednijeg i inkluzivnijeg pristupa (rodnoj) pravdi za žrtve rodno zasnovanog nasilja. Zbornik će svakako doprinijeti i kvaliteti javnog razgovora i djelovanja oko pitanja femicida, seksualnog nasilja i porodičnog nasilja čijem zabrinjavajućem porastu svjedočimo danas u svim zemljama obuhvaćenim ovim istraživanjem, kao i globalno. Ovo je ne samo poziv za dalje istraživanje u okviru šire teme rodno zasnovanog nasilja nego i zahtjev za dalje konkretno i rodno odgovorno djelovanje nadležnih vlasti i svih stručnjaka i stručnjakinja, profesionalaca i profesionalki u polju rodno odgovorne pravde. Zbornikom se tako naglašava važnost demonstracije nulte tolerancije prema nasilju nad ženama i nasilju u porodici, te potiče na stvaranje pravednijeg i inkluzivnijeg pravosudnog sistema utemeljenog na principima rodne pravde.

Važan izazov za buduća istraživanja jeste razumijevanje jezičke, kulturološke i političke perspektive sudske prakse koja detaljno sagledava osobine diskursa razgovora u sudu, odnosno načina u kojem se jedan (raz)govorni događaj ostvaruje prostorno u javnoj sferi (u sudnici), u kojoj učestvuje više osoba sa određenim socijalnim i diskurzivnim ulogama. Treba nastaviti dalje sagledavati diskurzivne strategije tokom komunikacije sudija sa drugim učesnicima/ama u sudskom postupku tokom sudske rasprave, sa posebnim osvrtom na interakciju između sudija, (op)tuženih i žrtava/oštećenih. Time bi se bolje moglo djelovati spram diskursa sudske prakse, jer bi se uočili odnosi društvene moći sagovornika i sagovornica uključenih u sudsku raspravu, te ustanovilo kako su ovakve komunikacije pokazatelj načina na koji se u sudu provode u praksu zakonodavne odredbe (o diskriminaciji, ravnopravnosti i sl.) i kako se interpretira društvena moć. Nadamo se da su radovi u ovom zborniku vrijedan temelj i putokaz za takvu vrstu budućih naučnih razmatranja.

I. RAZOTKRIVANJE RODNIH STEREOTIPA U KRIVIČNIM SUDSKIM POSTUPCIMA POVODOM DJELA SEKSUALNOG NASILJA

Dekonstrukcija rodnih stereotipa za kazneno djelo silovanja u praksi Visokog kaznenog suda Republike Hrvatske

————— Darija Mrljak

Sažetak

U članku se analizira 20 odluka Visokog kaznenog suda u Zagrebu u predmetima kaznenog djela silovanja iz članka 153. i kvalificiranog oblika tog kaznenog djela iz članka 154. Kaznenog zakona Republike Hrvatske u razdoblju od osnivanja tog drugostupanjskog suda 1. siječnja 2021. do 31. prosinca 2023. Analiza ima za cilj identificirati pozitivne aspekte, kao i nedostatke u pogledu postupovne zaštite koja se pruža žrtvama tih oblika seksualnog nasilja. Ujedno se analizom sudačkog diskursa prikazuje kako se u kaznenom postupku ocjenjuje karakter i vjerodostojnost žrtve te vrednovanje olakotnih i otegotnih okolnosti. Ovim se istraživanjem nastojalo provjeriti u kojoj je mjeri u sudskoj argumentaciji korišten rodno osjetljiv jezik te postoje li u argumentaciji stranaka (pogotovo obrane) i analiziranim sudskim presudama rodni stereotipi, odnosno dekonstruirati li ih izrijeком navedeni drugostupanjski sud. Analiza je nadopunjena zaključcima prvog evaluacijskog izvješća Odbora Grupe stručnjaka/inja za djelovanje protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji za Republiku Hrvatsku iz rujna 2023. te relevantnom literaturom.

Ključne riječi: Visoki kazneni sud u Zagrebu, analiza sudačkog diskursa, silovanje, kaznena djela protiv spolne slobode, rodni stereotipi

1. Uvod

“U temelju seksualnog nasilja nalazi se neravnopravnost žena i muškaraca, negativni stavovi prema ženama, diskriminacija, seksizam i mizoginija (Mamula, 2020.). To je ključni razlog zašto je seksualno nasilje okruženo tolikom količinom predrasuda i stereotipa, od kojih je većina usmjerena na prebacivanje odgovornosti s počinitelja na žrtvu, kao i na umanjivanje značaja i posljedica preživljenog nasilja.”

Citirani je odjeljak preuzet iz pravno neobvezujućeg Protokola o postupanju u slučaju seksualnog nasilja (dalje: Protokol, 2023., 3) koji je u Republici Hrvatskoj (dalje: RH) stupio na snagu 7. rujna 2023. Međutim, kritička analiza diskursa navedenog podzakonskog akta, a koji je izmijenjen kako bi osigurao “trenutnu, suosjećajnu, rodno i kulturalno osjetljivu sveobuhvatnu pomoć i potporu žrtvi od svih nadležnih institucija” (2023., 8), otkriva da se u istom minimalno adresira problematika rodnih stereotipa i predrasuda kod tih rodno izrazito obojenih kaznenih djela. U Protokolu se samo na jednom mjestu spominje kako policijski službenici/ce trebaju izbjegavati predrasude o silovanju prilikom prikupljanja informacija od žrtve seksualnog nasilja (2023., 14), ali se navedena obveza eksplicitno ne proteže na druge nadležne aktere kaznenog pravosuđa, kao što su državni/e odvjetnici/e

i suci/tkinje. Navedeno predstavlja izazov, jer su prethodna istraživanja nacionalne prakse (o čemu više *infra* u 2. poglavlju rada) pokazala da duboko ukorijenjeni rodni stereotipi i dalje opstaju ne samo unutar policijskih snaga već i kod pravosudnih dužnosnika/ica. Posebno zabrinjava što je prethodno važeća verzija Protokola u svojoj preambuli detaljno razrađivala materiju specifičnih rodni stereotipova i mitova kod silovanja te ih izriječkom dekonstruirala (Željko, 2019., 65-66).

Još devedesetih godina dvadesetog stoljeća jača svijest kako silovanje i druga kaznena djela koja kao svoj zaštitni objekt imaju seksualnu slobodu i autonomiju (Valentiner, 2021., 706) predstavljaju bastion "(...) seksizma u kaznenom pravu. Kod silovanja muški standard definira kazneno djelo počinjeno prema ženama, i muški se standardi (...) koriste kako bi se ocijenilo ponašanje ženskih žrtava. Štoviše, budući da kazneno djelo silovanja uključuje spolni odnošaj, zakoni koji uređuju silovanje neizostavno gaze po eksplozivnom polju rodni uloga, muške agresije i ženske pasivnosti te našeg razumijevanja seksualnosti." (Estrich, 1993., 159). Žrtvino se ponašanje propitkuje kad god se pojavi bojazan da žena svojim ponašanjem na bilo koji način transgresira društvene i/ili rodne *mores*. Postoji čitav niz zloglasni presuda o silovanju (primjerice predmet *Karen Vertido*¹) koje se sve odreda temelje na određenim lažnim ili ponižavajućim mitovima o silovanju i/ili pogrešnoj ocjeni žrtvinog doprinosa silovanju odnosno vlastitoj viktimizaciji. Taktika obrane kod seksualnih delikata tijekom kaznenog postupka često je usmjerena na žrtvino "ponašanje prije incidenta, njezinu fizičku privlačnost, razinu i činjenicu njezine intoksikacije ili postojanje bilo kakvog prethodnog flerta ili intimnosti s optuženikom." (Ellison i Munro, 2009., 202-203).

Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji (dalje: Istanbulska konvencija) ima za cilj osigurati da "tumačenje zakona o silovanju i procesuiranje slučajeva silovanja nije pod utjecajem rodni stereotipa i mitova o muškarcima i ženskoj seksualnosti" (Vijeće Europe, 2011., para. 192). Ujedno, na štetnost rodni stereotipa gradualno sve više ukazuje i jurisprudencija Europskog suda za ljudska prava (dalje: ESLJP), pri čemu je u kontekstu seksualnog nasilja od prijelomne važnosti presuda *J. L. protiv Italije* iz 2021. (zahtjev br. 5671/16) u kojoj je ESLJP istaknuo kako je "od suštinske važnosti da pravosudne vlasti izbjegavaju reproduciranje seksističkih stereotipa u sudskim odlukama" (para. 141.) i pritom našao povrijeđenim članak 8. Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljni sloboda (dalje: EKLJP). U konkretnom je predmetu drugostupanjski sud pod neskrivenim dojmom niza mitova o silovanju uz moralizirajuće opaske o "provokativnom i vulgarnom stavu (...) te lascivnom plesu" (para. 42) alkoholizirane te biseksualne dvadesetdvogodišnje žrtve oslobodio optuženike za čin grupnog silovanja. ESLJP je svjestan odvrćajućeg efekta takve seksističke odluke kako na konkretnu žrtvu, jer je riječ o odluci koja neupitno "izlaže žrtvu sekundarnoj diskriminaciji", tako i šire jer "obeshrabruje povjerenje žrtava u pravosudni sustav" (para. 141.). Iako se ESLJP-u može uputiti kritika što u presudi nije našao povredu i članka 14. EKLJP-a koji zabranjuje diskriminaciju (Željko, 2022., 345-346), presuda je važna jer "pokazuje da štetni stavovi i predrasude o ženskim ulogama, seksualnosti i

¹ Radi se o znamenitom filipinskom predmetu iz 2010. u kojem je Odbor Ujedinjenih naroda za ukidanje svih oblika diskriminacije žena prvi puta izriječkom prepoznao i osudio sedam štetni seksističkih rodni stereotipa koji su doveli do oslobađajuće presude u slučaju silovanja. Navedeni je Odbor, slijedeći pravno rezoniranje podnositeljice zahtjeva, državama ugovornicama nametnuo dužnost da se bore protiv rodni stereotipa, a na što se nadozvezuje daljnja obveza prema kojoj presude ne smiju biti temeljene na rodni stereotipima (Željko, 2019., 11-12).

ponašanju nastavljaju proganjati pravni diskurs te njihov izravan i neizravan utjecaj na omogućavanje pristupa žena pravdi (engl. *access to justice*).” (Renzulli, 2023., 173).

Zahvaljujući neumornom višegodišnjem zalaganju pravnih feministkinja, kao što je Catherine McKinnon, uspjele su se raskrinkati mnoge naizgled nerješive nedosljednosti u uređenju silovanja u kaznenim zakonodavstvima diljem svijeta (Greer, 2018., 32), a nužne se izmjene zakonodavnog okvira pogotovo javljaju nakon pojave #MeToo pokreta i njegovih regionalnih inačica kao što su #Spasi me i/ili #Nisam tražila na području zapadnog Balkana (Željko, 2019., 63).

U posljednjem desetljeću Republiku Hrvatsku svakako karakterizira normativni optimizam u sferi kaznenog pravosuđa u vezi s rekonceptualizacijom kaznenih djela protiv spolne slobode s naglaskom na pristanak,² čime se Hrvatska svrstala u red najprogresivnijih zemalja u tom području (Maršavelski, Moslavac, 2023., 319). Tu činjenicu pohvaljuje i prvo evaluacijsko izvješće Grupe stručnjaka/inja za djelovanje protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji (dalje: GREVIO) iz rujna 2023., zadužene za praćenje i ocjenu napretka u provedbi odredaba Istanbulske konvencije. Ipak, GREVIO napominje kako su seksualni delikti nedovoljno prijavljeni i progonjeni u Hrvatskoj te uzrok tome vidi u “nedostatku znanja i razumijevanja dinamike tih kaznenih djela i utjecaja traume na žrtve” (2023., 55). GREVIO nadalje primjećuje da se, kada se slučaj seksualnog nasilja podnese pred sud, olakotne okolnosti često primjenjuju u korist počinitelja, pri čemu se ponašanje žrtve stereotipno tumači kao doprinos kaznenom djelu. U tom pogledu, GREVIO “sa zabrinutošću” primjećuje da se bračni status i roditeljstvo okrivljenika također često uzimaju kao olakotna okolnost, kao i sudjelovanje u Domovinskom ratu (2023., 55). Spominjući rezultate istraživanja Pravobraniteljice za ravnopravnost spolova, GREVIO izražava zabrinutost što “dugotrajni kazneni postupci izlažu žrtve ponovnoj traumatizaciji, a kazne izrečene počiniteljima nemaju učinak odvratanja.” (56). GREVIO za Hrvatsku *inter alia* zaključuje kako se čini da predrasude i patrijarhalni stavovi još uvijek prevladavaju među akterima nacionalnog kaznenopravnog sustava, što rezultira nizom nepovoljnih posljedica po žrtve (Petričušić, 2023a., 3).³

Potaknuta konkretnim zaključcima evaluacijskog izvješća GREVIO-a i ustrajnim zahtjevima nevladinog sektora, Vlada Republike Hrvatske predložila je cjelovitu izmjenu zakonodavnog okvira koji uređuje problematiku rodno uvjetovanog nasilja. Na izmjeni seta relevantnih zakona od rujna 2023. radila je interdisciplinarna Radna skupina u kojoj su prvi puta bile uključene i predstavnice civilnog društva koje imaju bogato praktično iskustvo rada sa žrtvama tih kaznenih djela. U trenutku pisanja

² Izmjenom Kaznenog zakona iz 2019. (“Narodne novine”, br. 126/19) kao temeljni oblik silovanja u članku 153. stavku 1. kažnjava se spolni odnošaj ili s njim izjednačena spolna radnja kod koje nije postojao pristanak žrtve. Iz navedenog proizlazi da Hrvatska pripada sve širem krugu država članica Vijeće Europe za koje je konstitutivni element definicije kaznenog djela silovanja nepostojanje žrtvinog pristanka. Kvalificirani oblik tog djela obilježava uporaba sile ili prijetnje te je reguliran stavkom 2. istog članka.

³ Na navedeno, referirajući se upravo na zaključke GREVIO-ovog izvješća, upozorava Europski sud za ljudska prava u para. 65 recentne presude *Vučković protiv Hrvatske* (zahtjev br. 15798/20, 12. prosinca 2023.). U navedenom je predmetu žalbeni sud preinačio zatvorsku kaznu u rad za opće dobro za kaznena djela bludnih radnji koja je žrtva pretrpjela na radnom mjestu “bez navođenja odgovarajućih razloga i ne vodeći računa o interesima žrtve” (para. 64). ESLJP dalje navodi kako takav pristup domaćih sudova može biti pokazatelj blagosti u kažnjavanju nasilja nad ženama umjesto prenošenja snažne poruke da se nasilje nad ženama neće tolerirati, te zauzvrat može obeshrabriti žrtve od prijavljivanja takvih djela (para. 65) te je našao povrijeđenim članak 3. i 8. Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda.

ovog rada opsežne izmjene i dopune niza zakona tek trebaju stupiti na snagu⁴ te stoga neće biti predmetom daljnjeg razmatranja. Ipak, treba naglasiti kako je u domeni seksualnog nasilja zakonodavac predložio pooštavanje kaznenog okvira u sferi spolnih delikata (Maršavelski, Moslavac, 2023., 319).

2. Prethodna istraživanja

Dosad najsveobuhvatnije pravno feminističko istraživanje sudske praske silovanja u RH provela je Radačić te je ustvrdila kako velik problem predstavljaju “rodni stereotipi i mitovi o silovanju koji su prisutni u ocjeni sile, tj. dobrovoljnosti, ocjeni dokaza i u fazi kažnjavanja pri odmjeravanju olakotnih i otegotnih okolnosti” (2012., 119). Maričević *et al.* analizirali su pak različite viktimološke čimbenika silovanja s ciljem opovrgavanja postojećih klasičnih mitova i stereotipa o silovanju te žrtvama i počiniteljima silovanja (2018.).

U empirijskom istraživanju koje je tijekom 2021. i 2022. proveo istraživački tim Ženske sobe provjereni su stavovi pravosudnih dužnosnika/ica i policijskih službenika/ica koji svakodnevno rade s žrtvama rodno uvjetovanog nasilja. Sve intervjuirane skupine istaknule su slične problematične aspekte postupanja prema žrtvama. Tako je jedan policijski službenik/ca istaknuo/la da “policajci/ke još uvijek nisu dovoljno senzibilizirani/e za zaštitu dostojanstva žrtve pa se često zadire u nešto što nema veze s kaznenim djelom, žrtvi se još uvijek često predbacuje i stvara krivica da je sama doprinijela kaznenom djelu” (53). Dio državnih odvjetnika/ca također navodi kako se žrtvama postavljaju neprimjerena pitanja tijekom ispitivanja te općenito u odgovorima apostrofira neprimjereno ponašanje prema žrtvi (u vidu komentiranja, podsmjehivanja i slično) uz navođenje da se na takav način ponašaju okrivljenici i branitelji/ce. Ivičević Karas i Burić navode kako državni odvjetnici/e “kao moguće rješenje vide dodatnu edukaciju sudaca/tkinja koji/e su primarno pozvani/e zaštititi žrtvu od nepotrebnih pitanja branitelja i okrivljenika te vođenje računa o tome da se pojedini predmeti dodjeljuju u rad onim sucima/tkinjama koji/e imaju afiniteta i kapaciteta nositi se s prirodom određenih kaznenih djela.” (53). Ispitanici/e su također istaknuli/e problem višekratnog ispitivanja žrtava – u policiji, na državnom odvjetništvu i na sudu “a tu može bitno i više puta” (53).⁵ Iz toga razloga smatraju kako se u edukaciji sudaca/tkinja treba naglasiti “da se ponovnim ispitivanjem žrtva dodatno traumatizira i da je protivno pravima žrtve olako prihvaćanje takvih zahtjeva obrane...” (53).

Nastavno na rezultate prethodnog istraživanja u kontekstu seksualnih delikata, Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova opetovano u svojim godišnjim izvješćima naglašava “nesenzibilizirani pristup žrtvama ovog kaznenog djela, nedostatak povjerenja u tvrdnje žrtava, loše i/ili neodgovarajuće provedene istrage te mitove i stereotipe o silovanju kojima i dalje ‘robuju’ određeni dijelovi našeg pravosuđa”. Navod konkretizira time što je “(...) u više navrata tijekom prethodnih godina zaprimala pritužbe isključivo žena na nesenzibilizirane policijske istrage

⁴ Cjelovita izmjena zakonodavnog okvira koji regulira rodno uvjetovano nasilje u RH stupila je na snagu 2. travnja 2024. (tako su primjerice izmijenjene odgovarajuće odredbe Kaznenog zakona te Zakona o kaznenom postupku, “Narodne novine”, br. 36/24).

⁵ U medijima je u lipnju 2023. odjeknula ispovijest navodne žrtve silovanja koja navodi da tijekom kaznenog postupka (a koji *nota bene* još nije pravomoćno okončan) iskazivala čak 7 puta. Prema medijskim natpisima, zbog žalbe državnog odvjetnika na oslobađajuću presudu navedeni je predmet upravo pred rješavanjem na VKS-u. Više u članku Vlašić (2023., 34-35).

koje su završavale u korist osumnjičenih za silovanje, nekad i zbog razloga što su se istrage svodile i na ispitivanja seksualnih navada i ponašanja žrtava u ranijim odnosima. Pravobraniteljica je pritužbe zaprimala i zbog DORH-ovog odbacivanja kaznenih prijava za silovanje i/ili zbog blagih kazni počiniteljima, oslobađajućih presuda i konačno ublažavanja kazni počiniteljima izrečenih od viših sudova.” (2023., 104).

Čini se da je zakonodavac osvijestio neke od navedenih problema na koje praksa godinama ukazuje te je u izmjenama i dopunama Zakona o sudovima propisano kako će ubuduće rad na predmetima nasilja u obitelji godišnjim rasporedom biti povjeren sutkinjama i sucima koji imaju “osjećaja i sklonosti za rad na predmetima te vrste uz obvezu redovitog pohađanja stručnog usavršavanja iz ovog područja.”⁶

3. Rezultati istraživanja prakse Visokog kaznenog suda

3. 1. Statistički okvir analize

Istraživački uzorak ovog istraživanja predstavlja 20 odluka VKS-a u razdoblju od 1. siječnja 2021. do 31. prosinca 2023. za kazneno djelo (dalje: KD) silovanja iz članka 153. i KD teškog silovanja iz čl. 154. Kaznenog zakona,⁷ točnije ukupno 17 pravomoćnih presuda i 3 rješenja.

Kritičkom analizom diskursa provjerilo se koristi li se obrana tzv. mitovima o silovanju te su se ujedno kroz feminističke leće preispitali i zaključci prvostupanjskog suda o krivnji počinitelja, kao i argumentacija samog VKS-a. Ujedno se istraživanjem ciljalo provjeri (pre)ispituje li se u presudama “doprinos” žrtve vlastitoj viktimizaciji u situaciji kada se nije ponašala na način koji društvo očekuje od “idealne” žrtve silovanja, a što je karakteristično za analizirana kaznena djela. Već je napomenuto kako je u prethodnim istraživanjima sudske prakse kaznenog djela silovanja i drugih djela protiv seksualne slobode utvrđeno da se u suđenjima nerijetko propitkuje sama žrtva, što doprinosi njezinoj reviktimizaciji i u konačnici nepovjerenju žrtava (pa i šireg društva) u pravosudni sustav. Među ostalim, ocijenit će se postoji li u praksi proučavanog suda “površna i kontekstualno neosjetljiva primjena olakotnih i otegotnih okolnosti u individualiziranju kazne” (Profaca, 2023., 4).

Od 17 analiziranih presuda u jednom je predmetu optuženik oslobođen krivnje, dok su preostale presude osuđujuće. Sveukupno je tri odluke donijelo vijeće za mladež, uključujući i prethodno spomenutu oslobađajuću presudu.

Ovo istraživanje također potvrđuje rezultate prethodnih istraživanja kako je silovanje rodno uvjetovano kazneno djelo s obzirom na to da su u analiziranom uzorku svi počinitelji muškarci. U 19 slučajeva žrtva je ženskog spola, dok je u jednom predmetu silovan muškarac homoseksualne orijentacije. U svim su presudama čiji je epilog pravomoćno razriješen na drugom stupnju izrečene i/ili potvrđene zatvorske kazne u rasponu od 1 do 10 godina (potonja kazna za stjecaj kaznenih djela), dok je u predmetu Kž 129/2021 VKS preinačio alternativnu sankciju rada

⁶ Vlada Republike Hrvatske, članak 10a. Prijedloga zakona o izmjenama i dopunama Zakona o sudovima, 16. studenoga 2023. Navedena je izmjena stupila na snagu 2. travnja 2024. u sklopu zakonodavnog paketa spomenutog u uvodnom poglavlju rada (“Narodne novine”, br. 36/24).

⁷ Navedeni istraživački korpus pribavljen je metodom slučajnog uzorka pretraživanjem sudske prakse VKS-a koja je dostupna na internetskoj stranici tog dvostupanjskog suda: <https://sudovi.hr/hr/vksrh/sudska-praksa/sudska-praksa> (pristupljeno 5. siječnja 2024.) te na web pretraživaču sudske prakse IUS-INFO: <https://www.iu-sinfo.hr/>. Analizirane su sljedeće presude: Kžzd-1/2021, Kžzd-6/2021, Kžzd-8/2021, Kžzd-34/2021, Kž-72/2021, Kž-129/2021, Kž-230/2021, Kž-277/2021, Kž-283/2021, Kž-285/2021, Kž-370/2021, Kž-375/2021, Kž-400/2021, Kž-161/2022, Kž-203/2022, Kž-283/2022, Kž-341/2022, Kž-381/2022 te Kž-393/2022.

za opće dobro koja je izrečena u prvom stupnju u kaznu zatvora od jedne godine. Ova analiza je također potvrdila kako “većinu nasilja prema ženama čine zapravo njihovi najbliži”, odnosno supruzi, izvanbračni partneri te sadašnji ili bivši partneri (Ljubičić, 2023., 230), članovi obitelji (suprugov brat) ili poznanici. Silovanju nerijetko prethodi spirala drugih oblika rodno uvjetovanih nasilja (Kž-203/2022, Kž 400/2021) ili su optuženici bili specijalni povratnici (Kž-161/2022, Kž-381/2022). Niti u jednom od analiziranih predmeta činjenično stanje ne odgovara imaginariju “pravog” silovanja, odnosno rječnikom preambule Protokola iz 2018. radi se o u praksi najrjeđem obliku silovanja kojeg karakterizira “(...) nepoznati počinitelj, nasilje koje se dogodilo izvan doma žrtve ili počinitelja (naprimjer, ulica, park, veža), uz uporabu sile i/ili oružja te ozbiljne fizičke povrede žrtve”.

Treba nadodati kako se za dvije žrtve izričito spominje u presudi da su posebno ranjive. U prvom slučaju pozivom na nalaz i mišljenje vještaka žrtvu ranjivom ocjenjuje sudsko vijeće jer se radi o “blago duševnoj zaostalosti osobi, s vidljivim psihičkim i tjelesnim manjkavostima” (Kž-400/2021), no u drugom predmetu na navod tužitelja kako je žrtva osoba niskih kognitivnih sposobnosti sudsko vijeće upire kako je ranjivost inherentna samom djelu iz članka 154. KZ-a (Kž-393/2022). Sud je ujedno u Kž-381/2022 odbio navode tužitelja o ranjivosti silovane homoseksualne osobe za koju je prepoznato da stanuje u konzervativnoj okolini. U predmetu Kž-230/2021 postavlja se pitanje jesu li izrečenom kaznom od 4 godine zatvora tri sutkinje u vijeću adekvatno vrednovale interseksionalne elemente na strani žrtve silovanja kao osobe istospolne orijentacije i tražiteljice međunarodne zaštite koja je *tempore criminis* boravila u prihvatilištu, pri čemu treba navesti da je optuženik tražitelj azila. Predmetom zasebne analize bi moglo biti je li u tom i takvim predmetima adekvatno valorizirana žrtvina višestruka ranjivost s obzirom na standarde razvijene u jurisprudenciji ESLJP-a.

3.2. (De)konstrukcija mitova o silovanju kao protuteža stereotipnim argumentima obrane

U predmetu Kž-203/2022 izvanbračni je partner u kaznenom postupku inzistirao da ga je žrtva lažno teretila ističući njezinu razvratnost i amoralnost. Optuženik je iskazao kako je iskaz žrtve nevjerodostojan te je terećenje žrtve (engl. *victim blaming*) razvidno iz toga što istu opisuje kao osobu “upitnih moralnih vrijednosti” te joj zamjera navodnu “činjenicu da je u inkriminiranom razdoblju bila u ljubavnoj vezi s J. B., ali i drugim muškarcima”. Navod da ga je žrtva ranije kazneno prijavila za druga kaznena djela, a ne i zbog kaznenih djela protiv spolne slobode, prema sudskom vijeću VKS-a nije okolnost koja bi upućivala da je njezin iskaz neistinit. Iz sudske odluke doznaje se da je žrtva odrastala u krajnje disfunkcionalnoj obitelji što je razvidno jer je tijekom postupka iskazivala da je njezin otac silovao njezinu sestru, a što je optuženik nejasno uzeo kao još jedan argument za lažno terećenje. Sud u navedenoj presudi decidirano dekonstruira niz mitova o silovanju navodeći da i “neki recentni događaji u vezi s kaznenim djelima protiv spolne slobode, a posebno kazneno djelo silovanja upućuju na to da se zbog difamirajućeg karaktera ovog kaznenog djela žene, kao žrtve tog djela, zbog svih mogućih neugodnosti koje bi iz tog mogle proizaći, kao i pitanja hoće li joj se uopće vjerovati, koji je razlog navala i sama žrtva, vrlo teško odlučuju prijaviti počinitelje tih djela. Stoga, protek vremena od počinjenja djela do vremena podnošenja kaznene prijave za to djelo nije okolnost koju bi automatizmom - *a priori* - trebalo tumačiti na štetu žrtve

i vjerodostojnosti njezina iskaza, jer počinitelji vrlo često ta kaznena djela i čine računajući s tim da zbog svih prethodno navedenih okolnosti žrtva neće podnijeti kaznenu prijavu." (11.11.). VKS se slaže s ocjenom prvostupanjskog suda kako se izvjestan protek vremena od počinjenja djela do podnošenja kaznene prijave može pripisati sljedećim "objektivnim čimbenicima odnosno smanjenim intelektualnim kapacitetima i niskoj naobrazbi žrtve (školovanje je prekinula u sedmom razredu osnovne škole) te svjetonazorima sredine u kojoj je živjela i ograničenjima koja proizlaze iz patrijarhalnih obrazaca te sredine u vezi s položajem i ulogom žene u bračnoj zajednici." Još se u jednoj žalbi optuženik, inače suprug žrtve, pozvao na činjenicu da žrtva nije podnijela prijavu isti dan već drugi (Kž-277/2021) te smatra da ga je žrtva lažno prijavila pod utjecajem osobe s kojom je u inkriminiranom razdoblju bila u ljubavnoj vezi, a koja je njome navodno manipulirala. Predmet Kž-370/2021 VKS je vratio na ponovno suđenje jer je također na prvom stupnju problematiziran trenutak kaznene prijave te zbog "nerealnog i neprihvatljivog i u izravnoj suprotnosti s definiranim zaštitnim objektom ove grupe djela stanovišta prvostupanjskog suda da se inicijalni pristanak na stupanje u spolni odnos ne može opozvati". Oduzimanje prava žrtvi da promijeni odluku u tijeku spolne radnje zavrijedilo je prijekor žalbenog suda koji naglašava da je "životno i pravno" konsterniran neprihvatljivim rezoniranjem prvostupanjskog suda.

Lažno terećenje ponavljajući je motiv i u predmetu Kž-285/2021 u kojem je optuženik za pokušaj silovanja racionalizirao kako je "najgora osveta ostavljenih još zaljubljenih žena". Također je i u predmetu Kž-375/2021 taktika obrane bila prikazati žrtvu "vještom manipulatoricom". U tom je predmetu žrtvu silovao suprugov brat te se u navedenoj presudi višestruko empatično prepoznaje kako se radi o iznimno patrijarhalnoj i konzervativnoj sredini, u kojoj prevladava "obiteljski pakt i koja čak i takve događaje kakav je predmetni nastoji ostaviti 'u kući', bez obzira na njihovu ozbiljnost i teške posljedice koje ženski dio obitelji snosi (prvenstveno jasno žrtva, ali i supruga optuženika od koje se očekuje da sve oprost i nastavi život s optuženikom)".

U predmetu Kž-129/2021 u prilog da se radi o lažnoj prijavi obrana navodi izostanak ozljeda. Međutim, u predmetu u kojem se radilo o sa silovanjem izjednačenom spolnom radnjom koja je učinjena u klubu za VKS nije relevantno što "prema medicinskoj dokumentaciji (...) na spolovilo oštećenice nisu utvrđeni tragovi jer je sudska vještakinja, na čiji nalaz i mišljenje stranke nisu imale primjedbi, decidirano iskazala da na vagini oštećene tragovi nisu mogli ostati s obzirom na njezine godine (36 godina) te činjenicu da je majka jednog djeteta, a da bi tragovi jedino mogli ostati da je u pitanju djevojčica. Osim toga, ova vještakinja je iskazala da je penetraciju rukom druge osobe u žensko spolovilo moguće izvršiti za vrijeme dok dvije osobe stoje, i s prednje i sa stražnje strane". Upravo je u tom predmetu naposljetku rad za opće dobro preinačen u kaznu zatvora od jedne godine te je VKS prepoznao kako je žrtva već prijavom kaznenog djela bila stigmatizirana u svojoj okolini.

Obrana je u većini slučajeva aktivno propitkivala vjerodostojnost i istinitost žrtvinog iskaza. Na navod obrane kako žrtva nije ispričala detalje kaznenog djela silovanja prijateljici i majci kao i da je doktorici navela da je pala, VKS u para. 9.2. presude Kž-285/2021 razlaže da je "životno i uobičajeno da žrtve silovanja osjećaju nelagodu i sram te izbjegavaju o tome govoriti, čak i kad je to nužno, pa je sasvim razumljivo da to nije spominjala doktorici kojoj je došla isključivo radi pregleda glave odnosno provjere ozljeda koje je zadobila".

U predmetu Kž-283/2021 potvrđena je pak jedina oslobađajuća prvostupanjska presuda u analiziranom uzorku za kazneno djelo silovanja. Žalbeni se sud složio s argumentacijom prvostupanjskog suda da nevjerodostojnost žrtve, inače gluhe osobe, proizlazi iz izvjesnih nekonzistentnosti njezina dva iskaza u vezi s, primjerice, činjenicom je li uz donje rublje nosila i kratke hlačice te je li joj optuženik odmaknuo ili skinuo gaćice. Oba suda problematiziraju ponašanje žrtve koja je dan nakon teškog KD slala prijateljici fotografije isprobavanja odjeće u trgovini, dok državni odvjetnik u žalbi ispravno ističe “kako nije neuobičajeno da žrtve nastavljaju s obavljanjem svakodnevnih aktivnosti i uobičajenom rutinom, želeći potisnuti traumu koju su proživjele”. Moralizira se i u vezi s okolnosti što je žrtva nakon navodnog inkriminiranog događaja živjela s optuženikom u istom stanu. Krajnje je upitan zaključak oba suda kako navedene okolnosti opravdavaju oslobađajuću presudu, pogotovo kada se uzme u obzir da brojna istraživanja potvrđuju da visoko traumatični događaji poput silovanja znatno otežavaju sposobnost žrtava da se prisjete i iskazuju o potankostima kaznenog djela kojeg žele potisnuti (Smith i Skinner, 2017., 459).

U predmetu Kž-393/2022 silovana je posebno ranjiva osoba te branitelj problematizira što je žrtva do mjesta događaja došla dobrovoljno, čime se insinuirira da je žrtva na spolni odnos pristala. Radi se o jedinom predmetu u kojem su postojali svjedoci očevici, no i njihov suglasan iskaz obrana degradira navevši kako su “zbog svoje životne dobi i neiskustva pogrešno percipirali karakter predmetnog spolnog odnosa, jer im nije poznat pojam ‘sirovog seksa’ pa ga brkaju s nasilnim seksom”. Pohvalno je što navedene navode obrane VKS smatra irelevantnim i neprihvatljivim.

Vidljivo je kako je obrani u barem tri predmeta (Kžzd-8/2021, Kž-129/2021, Kž-393/2022) i dalje suspektno ako je izostao aktivan otpor žrtve, no vijeće za mladež Kžzd-8/2021 *explicite* odbija takvu argumentaciju navodeći da “za opstojnost kaznenog djela silovanja ni prema zakonskom opisu tog djela, a niti prema stajalištu sudske prakse, nije potreban otpor žrtve, već je dovoljno da je ona jasno izrazila nepristajanje na spolni odnos, a njezin otpor je izostao bilo zbog prijetnje, bilo zbog primjene sile”. Konkretniji je VKS u para. 9.16. presude Kž 129/2021 u kojoj detaljno razlaže kako “fizički otpor žrtve počinitelju kaznenog djela silovanja, zavisno od situacije u kojoj se nalaze, tjelesnoj snazi počinitelja, kao i psihičkim i tjelesnim predispozicijama same žrtve, može biti manifestiran vrlo različito, od toga da se žrtva izmiče ili odguruje počinitelja, ili se pokušava osloboditi njegova fizičkog zahvata, kako je u konkretnom slučaju postupila i oštećenica, sve do jačeg fizičkog suprotstavljanja sili koju počinitelj prema žrtvi uporabi. U tom kontekstu za ovaj sud nije prihvatljiv stav žalitelja koji u žalbi ističe, a s obzirom na to da mu se oštećenica kritične zgrade nije fizički suprotstavila tako da bi ga npr. ugrizla za rame, udarila bocom koju je držala u ruci ili nogom u preponu, da bi to upućivalo da prema njoj nije uporabio silu.” Ipak, bilo bi dovoljno da je VKS ponovio argumentaciju iz prethodno analizirane presude, jer bi kod kaznenog djela silovanja naglasak trebao biti na nepostojanju pristanka, a ne na (ne)postojanju žrtvina aktivnog otpora.

U više se predmeta upire prema žrtvinoj alkoholiziranosti *tempore criminis* (Kžzd-34/2021, Kž-129/2021, Kž-381/2022 te Kž-393/2022). Sud u Kžzd-34/2021 navodi kako “nije u pravu ni optuženik kada u žalbi ističe da je kazna previsoka te da nije u obzir uzet optuženikov problem s alkoholom kao i sklonost žrtava alkoholu koje bi ‘svojim načinom života doprinijele lošim završecima’. Slični pokušaj preneglašavanja utjecaja alkohola na žrtvu VKS nedvosmisleno odbija i u predmetu Kž-393/2022 navevši kako “za ovaj sud drugog stupnja također nije prihvatljiva teza

žalitelja koji opisanu reakciju oštećenice, očito svjestan da mu ne ide u prilog, u žalbi nastoji dovesti u vezu s njenom alkoholiziranošću, kao i ničim potkrijepljenu tvrdnju da je bila pod utjecajem opijata, jer koncentracija od 1,38 g/kg promila, koja je koncentracija alkohola utvrđena u krvi oštećenice neposredno nakon inkriminiranog događaja, nedvojbeno nije teško alkoholizirano stanje zbog kojeg svoje ponašanje oštećenica nije bila u stanju kontrolirati”.

3.3. Vrednovanje olakotnih i otegotnih okolnosti

Uvriježeno je shvaćanje, posebno u feminističkom pravnom diskursu, kako su olakotne i otegotne okolnosti u presudama dobar primjer potrebe promišljanja kulturnih predrasuda i društvenih narativa koji iza njih stoje odražavajući određene odnose moći (Profaca, 2023., 9).

Specifičnost hrvatskog pravosudnog sustava je kako se sudjelovanje u Domovinskom ratu često, pa i stereotipno, uzima u obzir kao olakotna okolnost (Mrčela, 2023., 71), a što je, kako je prethodno u radu spomenuto, utvrdio i GREVIO u svom izvješću. Ovo je istraživanje zamijetilo izvjesnu nekonzistentnost VKS-a u vezi s vrednovanjem navedene okolnosti. Naime, dok je u predmetu KŽ-161/2022-8 sud razložio kako se s obzirom na način i posljedice počinjenja djela “(...) podatak da je optuženik bio sudionik Domovinskog rata u kontekstu prirode predmetnog kaznenog djela i ranijeg optuženikovog ponašanja i njegove osuđivanosti za teška kaznena djela doista ne može cijeliti kao olakotna okolnost”, dotle je u predmetu KŽ-72-2021 olakotnim upravo cijelio sudjelovanje optuženika u Domovinskom ratu te činjenicu odlikovanja, iako se radilo o višestrukome recidivistu.

U javnosti je negativno odjeknula presuda KŽ-119/2021 u kojoj je za KD silovanja optuženiku smanjena kazna s dvije na godinu i 6 mjeseci zatvora. U presudi se kao razlog ublažavanja sankcije prvo spominje da je prvostupanjski sud “optuženiku neosnovano uzeo kao otegotno njegovu nekritičnost u odnosu na svoje protupravno ponašanje jer pretpostavka kritičnosti prema počinjenom djelu je prethodno priznanje istog djela”, što je u skladu s činjenicom da se optuženik ima pravo braniti na način kako to njemu najbolje odgovara i na način koji mu u postupku osigurava najpovoljniju procesnu poziciju. Do konsternacije opće i stručne javnosti doveo je pak sljedeći dio obrazloženja u kojemu se navodi “da je prvostupanjski sud propustio u okviru prijašnjeg počiniteljevog života olakotnim vrednovati njegovo sudioništvo u Domovinskom ratu, za što je i višestruko odlikovan”. Pritom treba napomenuti kako je *in concreto casu* optuženik bio neprijeporno moćna osoba s obzirom na to da je obnašao dužnost načelnika jedne općine te je prethodno tijekom kaznenog postupka u medijima negativno govorio o navodnoj žrtvi silovanja prikazujući je kao lažljivu prostitutku (Željko, 2019., 99). Imajući na umu prethodno iznesene okolnosti slučaja, vidljivo je da je stereotipnim vrednovanjem optuženikoveg statusa odlikovanog branitelja kao olakotne okolnosti VKS u potpunosti zanemario pitanja moći i kontrole koji su u pozadini rodno uvjetovanog nasilja, a na što kao negativnu praksu hrvatskog pravosuđa ukazuje i GREVIO (Petričušić, 2023a., 3). Stoga se treba složiti sa zaključkom Proface kako se u ovakvim presudama “status počinitelja – otac, muž, branitelj – koristi kao nominalna vrijednost koja osobu stavlja u povoljniji položaj pred zakonom premda bi se, u kontekstu samog djela, njegovo značenje moglo interpretirati i drugačije, kao otegotna okolnost. Drugi je problem što nedostatak uvjerljive argumentacije pri korištenju tih kategorija kao

olakotnih okolnosti stvara dojam proizvoljnosti presude, osobito kada se radi o rodno uvjetovanom nasilju.” (2023., 9).

U spomenutom predmetu KŽ-72/2021 VKS je olakotnim cijenio očinstvo troje djece, iako je i sam naveo opasku da se radi o punoljetnoj djeci. Dodatno se u navedenoj presudi navodi kako “okolnosti počinjenja upućuju da je postupanje optuženika prilikom silovanja žrtve prešlo mjeru ponižavanja koja je imanentna svakom kaznenom djelu silovanja”. Navedeni je optuženik višestruki recidivist u čijoj su bogatoj kaznenoj evidenciji, među ostalim, popisana kaznena djela zapuštanje i zlostavljanje djeteta, nasilničko ponašanje u obitelji te prijetnja, što u najmanju ruku čini upitnim vrednovanje očinstva olakotnom okolnošću konkretnom optuženiku.

Očinstvo šestero djece “čija egzistencija ovisi o njegovom radu” također je cijinjeno olakotnim recidivistu koji je “kaznena djela za koja je proglašen krivim pobijanom presudom počinio u vremenu provjeravanja iz prethodno opozvane pravomoćne presude”. Problematičnim se čini sljedeći dio obrazloženja presude KŽ-400/2021 u kojoj se tvrdi da je kazna izrečena prvostupanjskom presudom naglašenog retributivnog karaktera i jer “je oštećena, ubrzo nakon traumatskog događaja, u listopadu 2020. sklopila brak sa svojim dugogodišnjim partnerom, što znači, a kako to proizlazi iz vještačenja, da je svakako bila pozitivno orijentirana prema budućnosti, to joj je poboljšalo raspoloženje i usmjerilo fokus na buduća zbivanja koja su uslijedila”. Iz presude nije razvidno na koji se način konkretizira doprinos optuženika činjenici da je žrtva “krenula naprijed” sa svojim životom i stoga nije primjereno da mu se ta činjenica vrednuje olakotnom. U KŽ-285/2021 sudsko je vijeće za pokušaj silovanja i protupravno oduzimanje slobode optuženoj muškoj i ženskoj osobi kao olakotne okolnosti valorizirao njihovo korektno držanje pred sudom, njihove obiteljske prilike i činjenicu što oboje imaju po jedno maloljetno dijete te njihovu dosadašnju neosuđivanost, a otegotnim što navedena djela predstavljaju veliku društvenu opasnost.

U prethodno spomenutom predmetu KŽ-161/2022 u kojemu je sud odbio vrednovati olakotnim status branitelja i optuženikovo narušeno zdravstveno stanje, to je učinio pod presudnim utjecajem posljedica koje zbog počinjenja kaznenog djela trpi žrtva koja je ujedno “osoba starije životne dobi i narušenog zdravlja, pretrpjela i još trpi posljedice u vidu PTSP-a, upornost optuženika koji je agresiju ponovno usmjerio na oštećenicu, koju je kao i članove njezine uže obitelji pred 23 godine pokušao ubiti pri čemu je uspio usmrtiti oštećeničinog supruga”. Također je i u slučaju KŽ-230/2021 prihvaćen zaključak prvostupanjskog suda o evidentnom učinku KD-a na tjelesno i psihičko stanje žrtve: “Istodobno je ispravno otegotnim kvalificirao to što je oštećenica bila hendikepirana zbog ozljede ramena i nadlaktice te što mu je ukazivala da je i drugačije spolne orijentacije te da je posljedica počinjenja kaznenog djela bilo pogoršanje već ionako lošeg psihičkog zdravlja oštećenice.” Opravdano je spominjanje žrtvine seksualne orijentacije jer se analizom presude moglo zaključiti da se radilo o tzv. “korektivnom” silovanju, čime je optuženik dodatno povrijedio žrtvinu seksualnu autonomiju.

Konačno, u presudi KŽ-375/2021 VKS je potvrdio prvostupanjsku presudu kojom je izrečena kazna zatvora u trajanju od jedne godine pri čemu je naveo kako “u toj kazni u dovoljnoj mjeri dolaze do izražaja optuženikova ranija neosuđivanost i protek vremena od počinjenja djela, pa i nezainteresiranost žrtve i njezinog supruga za kazneni progon optuženika, iako je ona nesumnjivo rezultat patrijarhalnog i konzervativnog pogleda na takvu vrstu kaznenih djela. Pritom treba naglasiti da je

to ujedno i najniža kazna zatvora koja se primjenom odredaba o ublažavanju kazne za to kazneno djelo može izreći. Sugestija optuženika o nekoj drugoj vrsti kazne nije prihvatljiva, posebice ima li se na umu da je djelo počinjeno na štetu osobe koja je s njim u tazbinskom srodstvu, nesumnjivo zbog toga računajući na žrtvinu šutnju.”

3.4. Izdvojena kaznenoprocena pitanja

U dva se predmeta ukinula prvostupanjska odluka te su postupci rješanjem vraćeni na ponovno suđenje pred potpuno izmijenjeno vijeće (Kž-370/2021 te Kž-283/2022), dok je u jednom predmetu vijeće za mladež sastavljeno od tri sutkinje ukinulo prvostupanjsku oslobađajuću presudu (Kžzd-1/2021), no bez određivanja obveze da se prvostupanjska rasprava provede pred novim vijećem. Potonji se postupak VKS-a može preispitati s obzirom na to da je u obrazloženju tog rješenja stavove prvostupanjskog suda na dvama mjestima ocijenio “neprihvatljivima”, navevši kako se radi o “osobnom svjetonazoru”. U navedenom se predmetu doznaje da je žrtva, koja je u vrijeme počinjenja navodnog djela bila 15-godišnje dijete, bila neposredno ispitana kod suca istrage, “a potom na raspravi u nazočnosti optuženika, bez postavljenog opunomoćenika i bez posebne mjere zaštite, kao što je ispitivanje sa stručnom osobom u posebnom prostoru, bez nazočnosti okrivljenika uz audio i video snimanje”. Dodatno se u uputi prvostupanjskom sudu doznaje za čitav niz ozbiljnih procesnih propusta, uključujući i neprovođenje mjera zaštite ranjive žrtve: “Valja imati na umu da kaznena prijava nije dokaz u kaznenom postupku pa se njezin sadržaj ne može koristiti radi ocjene vjerodostojnosti iskaza žrtve (...) Ukazuje se prvostupanjskom sudu na dužnost provođenja pojedinačne procjene žrtve prije ispitivanja, na temelju članka 43.a ZKP/08., osobito s obzirom na pravo žrtve da bude ispitana u skladu s člankom 292. stavkom 4. ZKP/08. kao i na pravo na opunomoćenika ili savjetnika na teret proračunskih sredstava, ako je utvrđena potreba za primjenom posebnih mjera zaštite, sve imajući u vidu dio iskaza žrtve da ne bi voljela da ispred ove prostorije kada izađe bude optuženik.”

U prilog tezi kako sedmerostruko iskazivanje žrtve silovanja (vidi *supra* 2. poglavlje rada) ne predstavlja problematični ekces u pravosudnoj praksi govori presuda Kž-283/2022 u kojoj je žrtva iskazivala pet puta “uz određene manje razlike”. “Male razlike”, tj. nekonzistentnosti u žrtvinu iskazu svakako se mogu obrazložiti činjenicom što protek vremena djeluje na (i u idealnim okolnostima) nesavršenost ljudskog prisjećanja. Pritom je dodatno problematično što se zanemaruje duševna patnja žrtve koju se sili da višestruko potanko iskazuje o detaljima traumatičnog događaja, a što neprijeporno pridonosi njezinoj retraumatizaciji.⁸ Žrtva je dvaput (na dokaznom ročištu i na raspravi) iskazivala u predmetu Kž-283/2021, a koji u provedenoj analizi predstavlja jedini predmet u kojem je donesena oslobađajuća presuda. S druge strane, u Kž-129/2021 žrtva je odbila provođenje dokazne radnje suočenja s optuženikom na raspravi, što VKS-u, suprotno navodima obrane, ne umanjuje njezinu vjerodostojnost te je empatičan kako bi “ta radnja dovela do bespotrebnog i dodatnog traumatiziranja oštećenice kao žrtve kaznenog djela protiv spolne slobode”. Sudačko je vijeće u predmetu Kž-375/2021 naknadni prihvrat blagodatni nesvjedočenja žrtve i njezina supruga pripisala nesumnjivom utjecaju

⁸ Više o višestrukum iskazivanju žrtava silovanja u analizi sudske prakse koju je prethodno provela Željko (2019., str. 76-77).

“iznimno patrijarhalne i konzervativne sredine koja nameće pravila da se takvi događaji skrivaju i ne iznose u javnost”.

U dvama se predmetima (Kž-341/2022, Kž-285/2021) navodi da je žrtva s imovinskopravnim zahtjevom upućena u parnicu, pri čemu se u presudi Kž-285/2021 naglašava kako se “podaci o zainteresiranosti žrtve za kazneni progon i za postavljanje imovinskopravnog zahtjeva u konkretnom slučaju ne mogu u skladu s odredbom članka 47. KZ/11 cijeliti ni olakotnim ni otegotnim, jer nisu rezultat odnosa počinitelja prema žrtvi i njegovog ponašanja nakon počinjenja kaznenog djela”. Nadalje, iz obrazloženja analiziranih presuda može se zaključiti kako su samo u dva predmeta izrečene sigurnosne mjere, i to sigurnosna mjera obveznog liječenja od ovisnosti o alkoholu (Kžzd-34/2021) te sigurnosna mjera zabrane približavanja, uznemiravanja ili uhođenja oštećenika u trajanju od 5 godina.

Zaključno, ovim je istraživanjem utvrđeno kako su se u samo dvije analizirane presude suci referirali na strasbouršku jurisprudenciju. U presudi Kž-285/2021 to su činili u kontekstu razmatranja je li prema okrivljeniku u kaznenom postupku vođen pravični postupak, točnije obrazlažući zašto nije došlo do povrede načela jednakosti oružja ili kontradiktornosti referirajući se na presude *Topić protiv Hrvatske* i *Horvatić protiv Hrvatske*. U Kžzd-1/2021 citirana je točka 27. predmeta *Kovač protiv Hrvatske* (zahtjev br. 503/05) u kojoj je ESLJP izrazio mišljenje da sud može poduzeti posebne zaštitne mjere za žrtve spolnih kaznenih djela, pogotovo ako su žrtve maloljetne. Ujedno, uz iznimku EKLJP-a, u presudama se ne spominje relevantan međunarodni ili regionalni okvir kao što je Istanbulska konvencija, dok se samo u jednom predmetu (Kž-370/2021) spominje kako je postupanje prema žrtvi silovanja pratilo standardizirane smjernice Protokola. Ipak, razvidno je da se VKS, uz iznimku prethodno navedenog predmeta *Kovač protiv Hrvatske* (u kojem je *à propos* ESLJP našao povrijeđenim pravo okrivljenika na pravičan postupak zbog povrede načela jednakosti oružja iz članka 6. stavka 3. (d) EKLJP-a), propustio pozvati na niz znamenitih presuda tog najvišeg regionalnog suda za ljudska prava koje se tiču neučinkovite istrage kaznenog djela silovanja i/ili na one u kojima je utvrđeno kako je rodno nesenzibilno vođenje kaznenog postupka višestruko retraumatiziralo žrtve, počevši od *M. C. protiv Bugarske* do u uvodu rada spomenute *J. L. protiv Italije* te do drugih protiv RH kao što su *D. J. protiv Hrvatske* te *J. I. protiv Hrvatske*. Navedeno definitivno ide u prilog potrebi edukacije sudaca (i) stalno rastućoj praksi ESLJP-a koja se odnosi na rodno uvjetovano nasilje, a što je uostalom Republika Hrvatska obećala u postupku izvršenja presude *D. J. protiv Hrvatske*.

4. Zaključak

U odnosu na prethodno provedena istraživanja sudske prakse kaznenih djela silovanja, pohvalno je što sudačkom diskursu nije nepoznato izričito osvijestiti i dekonstruirati patrijarhalne obrasce koji se nalaze u podlozi proživljenog seksualnog zlostavljanja, a što je posebno razvidno u minucioznoj argumentaciji dvaju analiziranih predmeta (Kž-375/2021 te Kž-203/2022). Ipak, oslobađajuća presuda u predmetu Kž-283/2019 za kazneno djelo silovanja posebno ranjive (gluhe i maloljetne) osobe zbog sitnih nekonzistentnosti u žrtvinu iskazu, a koja je izrečena od tročlanog vijeća sastavljenog od triju sutkinja, djeluje krajnje otrježnjavajuće te sprečava donošenje konačnog zaključka o (znatno) rodno senzibilnijem sastavu sutkinja i sudaca na novostanovljenoj drugostupanjskoj instanci kaznenog pravosuđa u Republici Hrvatskoj.

Uzimajući u obzir konstantni porast u broju prijavljenih i osuđenih za KD silovanja, autorica je svjesna skromnosti analiziranog uzorka, uz nadu da navedeni podaci ipak daju koristan presjek pravosudne prakse te da će stoga poslužiti kao podloga za daljnja istraživanja.

Konačno, treba napomenuti kako je Pravosudna akademija u program cjeloživotne edukacije sutkinja i sudaca za 2024. godinu prvi puta, uvažavajući prethodno spomenute preporuke GREVIO-a, uvela teme koje se bave rodnom perspektivom u kaznenom pravosuđu.⁹ Vrijedi se nadati da će navedene itekako potrebne i tematski raznovrsne edukacije, uz prethodno spomenuto preciziranje karakteristika sudaca i sutkinja koji bi se trebali kontinuirano specijalizirati za rad na predmetima rodno uvjetovanog nasilja (Petričušić, 2023b.), dovesti do rodno senzibilni(ji)h sudskih odluka. Ujedno se očekuje da će specijalizacija i senzibilizacija pravosudnih dužnosnika/ica dugoročno doprinijeti vođenju kvalitetnijih i učinkovitijih kaznenih postupaka koji će osnažiti, a ne dodatno traumatizirati žrtve seksualnog i drugih oblika rodno uvjetovanog nasilja.

⁹ Radi se o sljedećim radionicama: *Rodna perspektiva u kaznenom pravosuđu; stereotipi i predrasude s naglaskom na preporuke GREVIO-a; Psihičko nasilje kao javni oblik nasilja u obitelji s naglaskom na razlikovanje u kaznenom i prekršajnom zakonodavstvu te Kazneno djelo silovanja s naglaskom na definiciju pristanka iz čl. 153. st. 5. Kaznenog zakona (uključujući situacije kad nema otpora žrtve i okolnosti koje onemogućuju valjani pristanak)*. Više: Program cjeloživotnog stručnog usavršavanja Pravosudne akademije za 2024. godinu, str. 12., dostupno na: https://www.pak.hr/wp-content/uploads/2023/11/ODABRANI_Program-2024.-cjelozivotno.pdf (pristupljeno 2. 12. 2023.).

Literatura

Ellison, L. & Munro, V. E. (2009). Reacting to rape: Exploring mock jurors' assessments of complainant credibility. *The British Journal of Criminology*, 49(2), 202-219.

Estrich, S. (1993). *Rape*. U: Smith, P. (ed.). *Feminist Jurisprudence*. Oxford University Press.

Greer, G. (2018). *On Rape*. Melbourne University Press.

Grupa stručnjaka za djelovanje protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji (2023). *Osnovno evaluacijsko izvješće GREVIO-a o zakonodavnim i drugim mjerama kojima se provode odredbe Konvencije Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji* (Istanbulska konvencija). GREVIO/Inf(2022)26.

Ivičević Karas, E., Burić, Z., (2022). *Stavovi i iskustva policijskih službenika/ca, državnih odvjetnika/ca i sudaca/tkinja o pravima i položaju žrtava u kaznenom postupku*. U: Droždan-Kranjčec, A. (ur.). *Žrtve kaznenih djela u hrvatskom kaznenopravnom sustavu – rezultati istraživanja i iskustva iz prakse*, Zagreb: Ženska soba, 24-60.

Ljubičić, V. (2023). *Rodna ravnopravnost u praksi Pravobraniteljice za ravnopravnost spolova*. U: Vasiljević, S. (ur.). *Rodna ravnopravnost: Pravo i politike*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 219-250.

Maričević, D., Glavina Jelaš, I., Štrk, D. (2018). Analiza nekih viktimoloških čimbenika silovanja počinjenih u Hrvatskoj. *Policija i sigurnost*, 27(4), 365-379.

Maršavelski, A., Moslavac, B. (2023). Osvrt na Prijedlog Osme novele Kaznenog zakona. *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu* (Zagreb), 30(2), 305-337.

Mrčela, M. (2023). Obrazlaganje kaznenopravnih sankcija. *Zbornik radova Novine u kaznenom zakonodavstvu*. Opatija, 63-81.

Petričušić, A. (2023a). Osnovno evaluacijsko izvješće o primjeni Istanbulske konvencije u Republici Hrvatskoj. *Informator* (Zagreb) 6804, 2-3.

Petričušić, A. (2023b). Usavršavanje pravosudnih dužnosnica i dužnosnika koje rade na predmetima rodno uvjetovanog nasilja nad ženama i nasilja u obitelji. *Zagrebačka pravna revija*, 12(2), 170-189.

Profaca, M. (2023). Rodno uvjetovano nasilje i problem logičke "emancipacije" pravnih narativa kroz stereotipe u praksi i zakonskoj regulaciji. *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, 30(1), 3-15.

Radačić, I. (2012). Kazneno djelo silovanja: pitanja definicije, (ne)odgovornosti za otklonjivu zabludu i postojanje rodni stereotipa u sudskom postupku na primjeru prakse Županijskog suda u Zagrebu. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, 19(1), 105-125.

Renzulli, I. (2023). Discrimination and gender stereotypes in judicial decisions: The jurisprudence of the European Court of Human Rights in light of JL V Italy – A retreat into the shadows? *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 41(3), 155-173.

Smith, O., Skinner, T. (2017). How Rape Myths Are Used and Challenged in Rape and Sexual Assault Trials. *Social & Legal Studies*, 26(4), 441-466.

Vlada Republike Hrvatske (2023). Ured za ravnopravnost spolova, *Protokol o postupanju u slučaju seksualnog nasilja*.

Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova (2023). *Izvešće o radu Pravobraniteljice za ravnopravnost spolova u 2022.* Zagreb.

Program cjeloživotnog stručnog usavršavanja Pravosudne akademije za 2024. godinu, https://www.pak.hr/wp-content/uploads/2023/11/ODABRANI_Program-2024.-cjelozivotno.pdf

Protokol o postupanju u slučaju seksualnog nasilja (2018). Narodne novine 70/2018.

Valentiner, D. S. (2021). The Human Right to Sexual Autonomy. *German Law Journal*, 22(5), 703-717.

Vlada Republike Hrvatske (2023). *Protokol o postupanju u slučaju seksualnog nasilja*. Zagreb, <https://mrosp.gov.hr/UserDocImages/dokumenti/Socijalna%20politika/Protokol%20o%20postupanju%20u%20slu%C4%8Daju%20seksualnog%20nasilja.pdf>

Vlašić, B. (2023.). Čak i suci katkad krše prava žrtava silovanja. *Globus*, 32-35.

Željko, D. (2022). Razvitak aktivnosti Vijeća Europe i jurisprudencije Europskog suda za ljudska prava u kontekstu rodni stereotipa. U: Miloš, M. et al: *Znanstveni skup Ljudska prava i pitanje identiteta*. Zagreb: ZaPravo - Rijeka: Sveučilište u Rijeci - Pravni fakultet, 331-349.

Željko, D. (2019). *Gender Stereotyping in Cases of Sexual Violence: An Analysis of Regional Human Rights Courts and Croatia*. Central European University LL.M. Thesis.

Pravni propisi

Vijeće Europe (2009). *Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji (Istanbulska konvencija)*.

Vlada Republike Hrvatske (2023). *Prijedlog Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o sudovima*.

Sudska praksa

Europski sud za ljudska prava (2023). *Vučković protiv Hrvatske*. Zahtjev br. 15798/20.

Europski sud za ljudska prava (2021). *J. L. protiv Italije*. Zahtjev br. 5671/16.

Interpretacija krivičnog dela silovanja u sudskoj praksi Višeg suda u Novom Sadu – mitovi i rodni stereotipi

————— Dragana Pejović

Sažetak

Silovanje je najteži oblik seksualnog nasilja nad ženama. Pored toga što ostavlja psihičke i fizičke posledice, ženu kao žrtvu suočava i sa društvenom stigmatizacijom. Uprkos tome što je reč o teškom krivičnom delu protiv polne slobode, koje ostavlja duboke i dugotrajne posledice po zdravlje žene, veliki broj mitova i rodni stereotipi koji se vezuju za seksualno nasilje, a posebno za silovanje, mogu da dovedu u pitanje delotvornost zakonskog rešenja u praksi. Navedeno je opredelilo autorku da u ovom radu istraži uticaj mitova o silovanju i rodni stereotipi u interpretaciji krivičnog dela silovanja. Kako bi stekli uvid na koji način danas sudovi interpretiraju krivično delo silovanja, za predmet istraživanja odabrana je sudska praksa Višeg suda u Novom Sadu. Cilj istraživanja bio je utvrditi da li su i u kojoj meri prisutni mitovi o silovanju i rodni stereotipi u interpretaciji krivičnog dela silovanja u sudskoj praksi Višeg suda u Novom Sadu.

Ključne reči: mitovi o silovanju, rodni stereotipi, krivično delo silovanja, žene

1. Uvod

Seksualno nasilje je jedan od oblika rodno zasnovanog nasilja koje se određuje kao nasilje koje je usmereno prema ženi zato što je žena ili nasilje koje u većoj meri utiče na žene nego na muškarce (Tačka 6 Opšte preporuke 19). Nasilje zasnovano na razlici polova je oblik diskriminacije koji ozbiljno umanjuje mogućnosti da žene koriste prava i slobode na jednakoj osnovi sa muškarcima (Tačka 1 Opšte preporuke 19).

Seksualno nasilje je bilo koji seksualni čin, pokušaj ostvarivanja seksualnog čina, neželjeni seksualni komentar ili predlog usmeren protiv osobe i njene seksualnosti, a koji može počiniti druga osoba bez obzira na odnos sa žrtvom ili situaciju u kojoj se nalaze (World Health Organization 2021¹⁰).

Pojavi seksualnog nasilja prema ženama doprinose međusobno isprepleteni individualni, porodični i društveni faktori. Najznačajniji su: niži nivo obrazovanja, iskustvo seksualnog nasilja, zloupotreba alkohola, psihološki disbalans i manjak samopoštovanja, izloženost nasilju u dečjem dobu, otežan pristup plaćenom poslu za žene, prisustvo normi koje privileguju ili pripisuju viši status muškarcima i niži status ženama, prihvatanje agresivnosti kao oznake "muškosti", norme "časti" i "vernosti" primenjivane samo za žene, shvatanje nasilja kao načina da se kontrolišu žensko telo i seksualnost, nizak nivo rodne ravnopravnosti (diskriminatorni zakoni), blage zakonske sankcije za seksualno nasilje (WHO 2021; Ignjatović 2017).

¹⁰ U daljem tekstu: WHO.

Posledice seksualnog nasilja ostavljaju mnogobrojne i dugotrajne fizičke, psihičke i socijalne posledice.

Fizičke posledice ogledaju se u telesnim povredama koje uključuju povrede genitalija, neželjenu trudnoću, polno prenosive bolesti, uključujući i HIV, bol u karlici, infekcije urinarnog trakta i mnoge druge. Psihičke posledice podrazumevaju akutnu stresnu reakciju, posttraumatski stresni poremećaj, depresiju, anksioznost, probleme sa snom, gubitak samopoštovanja, zloupotrebu supstanci, samopovređivanje i samoubilačko ponašanje. Socijalne posledice ogledaju se u stigmatizaciji žrtve, koju odbacuje ne samo okolina nego i porodica (WHO 2020).

Razornim posledicama koje silovanje ostavlja na žrtve ne pridaje se dovoljan značaj, jer mitovi o silovanju i rodni stereotipi "služe negiranju, trivijalizaciji ili opravdanju te forme seksualnog nasilja i doprinose čestom netolerantnom i neprijateljskom odnosu prema silovanim osobama" (Genc at. el. 2018: 155).

Upotreba feminističke metodologije u analizi zakona i istraživanju sudske prakse o silovanju, koja u fokusu ima žrtvu, skrenula je pažnju da na mitove o silovanju nisu ostali imuni ni zakoni, a ni sudska praksa. Dosadašnja istraživanja provedena u zemlji, regionu i svetu (Memedović 1988; Mlađenović 2020; Radačić 2014; Grozdanić i Sršen 2011; Brownmiller 1975; Burth 1980), koja su obuhvatala zakone i sudske prakse o silovanju, pokazala su da su u ovoj oblasti mitovi i rodni stereotipi najprisutniji. S obzirom na navedeno, autorka je želela ispitati koliko su danas prisutni mitovi i rodni stereotipi o silovanju u sudskoj praksi. Za istraživanje smo odabrali praksu Višeg suda u Novom Sadu.¹¹ Cilj istraživanja je ispitati da li su i u kojoj meri prisutni mitovi o silovanju i rodni stereotipi u interpretaciji krivičnog dela silovanja u sudskoj praksi Višeg suda u Novom Sadu.

Autorka je uverenja da upravo dekonstrukcija mitova o silovanju i rodnih stereotipa otvara prostor za razumevanje i promenu odnosa prema silovanju, učiniocu i žrtvi. U tom procesu ključnu ulogu ima feministička pravna teorija jer pruža nove kritičke pristupe i nove argumente za nova pravna rešenja, a sve u cilju promene pravnog i društvenog konteksta i prakse (Mršević 2019: 263). Kako navodi Mršević, feministička metodologija, koju koriste feminističke pravne teoretičarke omogućava da se stekne uvid i analizira "šta se dešava sa ženama u svetu koji je oblikovan pravom, tj. pravnim institucijama u kojima se govori pravnim jezikom, što je milenijumima bio ekskluzivni domen muškaraca" (Mršević 2019: 256). Uloga feminističke pravne teorije, između ostalih, jeste i da "ukaže na postojeće manjkavosti pravne zaštite žena od rodno zasnovanog nasilja" (Mršević 2019: 256) i pruži predloge za unapređenje postojećih zakonskih rešenja i prakse.

2. Mitovi o silovanju i rodni stereotipi

Stručnost podrazumeva posedovanje teorijskog i praktičnog znanja u određenoj oblasti. Međutim, neretko je stručna javnost uverenja da isključivo pravo ima moć da spozna istinu, pri tome olako "diskvalificirajući znanja i iskustva koja se ne mogu izraziti dominantnim pravnim jezikom" (Radačić 2014: 20). Ovakvo gledište

¹¹ Viši sud u Novom Sadu osnovan je za područje Osnovnog suda u Novom Sadu (za teritoriju Opština Bački Petrovac, BEOČIN, Žabalj, Sremski Karlovci, Temerin i Titel i za Grad Novi Sad) i Osnovnog suda u Bačkoj Palanci (za teritoriju Opština Bač i Bačka Palanka) (Zakon o uređenju sudova, "Sl. glasnik RS", br. 10/2023 i Zakon o sedištima i područjima sudova i javnih tužilaštava, "Sl. glasnik RS", br. 101/2013).

stručne javnosti, naprotiv, otvara mogućnost da se podlegne mitovima i rodnim stereotipima i ne stigne do istine.

Jedan od dominantnih mitova o silovanju jeste da sve žene žele biti silovane. Podržava se i osnažuje tvrdnjom da je “nemoguće silovati ijednu ženu protiv njene volje” (Brownmiller 1975; Burth 1980). Široko rasprostranjeno verovanje da se žena može odbraniti ako ne želi biti silovana, zasnovano je na pretpostavci “da žena i kada želi polni akt, u izvesnom smislu, pokazuje stid, uzdržanost i pruža izvestan tzv. uobičajeni otpor” (Memedović 1988: 136). Pretpostavku da žena pokazuje stid i kada želi polni odnos uočavamo kod Stojanovića, koji navodi da “ni verbalno protivljenje ne podrazumeva uvek odsustvo pristanka” (Stojanović 2016: 6). Ovo gledište se ne bi moglo prihvatiti jer, kako navodi Radačić, pretvara žrtvu iz subjekta znanja ponovo u objekt, u skladu s dominantnim modelom posesivne (hetero)seksualnosti (Radačić 2014: 22). Takođe, navedeno stanovište nam ukazuje i na različite osobine koje se pripisuju muškarcima i ženama, te su tako muškarci autonomni racionalni subjekti koji u seksualnim odnosima ne gube svoju autonomiju, dok se subjektivitet žena u seksualnim odnosima gubi (Radačić 2014: 22).¹²

Mit da je ženu nemoguće silovati protiv njene volje oblikovao je i zakonsku definiciju krivičnog dela silovanja. Ovo se prepoznaje po tome što je sila glavni element u određenju krivičnog dela silovanja (Brownmiller 1975; Radačić 2014; Memedović 1988). Ukoliko silovanje nije posledica sile, izvodi se zaključak da je u pitanju dobrovoljan seksualni odnos.

Mitovi o silovanju zasnivaju se na stereotipu o pravom silovanju. “Pravo silovanje” određuje se kao nasilni napad nepoznate osobe na javnom mestu, napad kojem se žrtva fizički odupire svom svojom snagom (Estrich 1986; Radačić 2014).

Rezultati provedenih istraživanja o silovanju pokazuju da je stvarnost drugačija. Žene siluju muškarci koje poznaju i u koje imaju poverenja (Radačić 2014) i zato, iz perspektive iskustva žena, silovanje predstavlja podmukli napad (Mladenović 2020). Silovanje se retko odigra na javnom mestu. Naprotiv, često je u pitanju dom žrtve. Kada se govori o otporu, najčešće se misli na otpor u fizičkom smislu¹³, međutim upravo ta vrsta otpora često izostane, ali ne zato što je žrtva pristala na obljubu. Žrtve se retko brane, jer ih sam iznenađan napad parališe. Upotrebljena sila kod silovanja, koja se ogleda u davljenju, udaranju, cepanju odeće, proizvodi užasavajući strah kod žrtve, koji je učini nesposobnom za pružanje otpora ili je, pak, uveri u uzaludnost opiranja (Brownmiller 1975). Traumatska osećanja u vidu šoka, zamrznutosti, bespomoćnosti, nesigurnosti, konfuzije, poniženja, bezvrednosti, beznadežnosti, disocijacije i drugih, zapravo, omogućavaju ženi da emotivno preživi silovanje, ali ona ostaju zabeležana u njoj i kasnije joj otežavaju život (Mladenović 2020; Pavkov-Mišić et al. 1995).¹⁴

¹² Tumačenje “ne znači da” predstavlja potiranje autonomije žene, dok razumevanje da “ne znači ne” znači poštovanje i uvažavanje žene autonomije (Estrich 1986).

¹³ Estrich je stava da se krivično delo silovanja, zato što uključuje polni odnos, gleda kroz prizmu rodnih uloga. Navodi da se to između ostalog vidi i kada je reč o obliku otpora koji se zahteva da je žrtva pružila da bi se ustanovilo da se radi o krivičnom delu silovanja. Otpor se razmatra kroz “muška pravila” koja se primenjuju u “muškim borbama” te se od žrtve, koja je najčešće žena, traži da “uzvati udarac”, tj. pruži fizički otpor napadaču. Pri tome se gubi iz vida da se dečaci i devojčice ne socijalizuju na isti način, te da se devojčice ne vaspitavaju da “uzvrate udarac” (Estrich 1986: 1091–1092).

¹⁴ O neurobiološkim aktivnostima mozga za vreme silovanja videti više u Mladenović, Lepa. (2020). *Emocije menjaju rad mozga –feministički pristup neurobiologiji trauma silovanja*.

3. Krivično delo silovanja u Krivičnom zakoniku Republike Srbije

Krivično delo silovanja u Krivičnom zakoniku Republike Srbije¹⁵ nalazi se u grupi krivičnih dela protiv polne slobode. Prema zakonskoj definiciji učinilac krivičnog dela silovanja je onaj “(k)o prinudi drugog na obljubu ili sa njom izjednačen čin upotrebom sile ili pretnjom da će neposredno napasti na život ili telo tog ili njemu bliskog lica”. Propisana je zatvorska kazna u rasponu od 5 do 12 godina (Čl. 178. St. 1. KZ).

Krivično delo silovanja je složeno krivično delo. Radnja izvršenja sastoji se iz dva akta prinude i obljube ili sa obljubom izjednačenog čina. Između prinude i obljube, odnosno sa obljubom izjednačenog čina, mora postojati uzročna veza, tj. prinuda treba da se vrši u cilju obljube ili sa njom izjednačenog čina.

Pojam obljube u krivičnom pravu podrazumeva prodiranje muškog polnog organa u ženski. Smatra se da je krivično delo silovanja izvršeno i kada je došlo do delimičnog prodiranja muškog polnog organa u ženski, a ne da je obljuba u fiziološkom smislu i dovršena. Međutim, za postojanje obljube nije dovoljan samo dodir polnih organa. Bitno je naglasiti da delo može biti svršeno i u slučaju kada nije došlo do defloracije žene, jer za postojanje svršenog dela nije od uticaja u kolikoj meri je izvršeno prodiranje muškog polnog organa. Definicija silovanja je polno neutralna, jer i izvršilac i pasivni subjekt mogu biti lica ženskog i muškog pola. Postojanje braka je irelevantno. Radnja izvršenja silovanja može biti i neki drugi sa obljubom izjednačen čin. Ovaj pojam moguće je uže i šire tumačiti. Uže tumačenje bi podrazumevalo prodiranje muškog polnog organa u analni ili oralni otvor pasivnog subjekta. Šire tumačenje bi pored ovih radnji obuhvatalo i druge vrste penetracije, a kao primer Stojanović navodi uvlačenje prstiju, šake ili predmeta u vaginu ili analni otvor žrtve. Mišljenja je da pojam “neki drugi sa obljubom izjednačen čin” treba svesti na dve radnje koje su obljubi najbližnije, a to su analni i oralni koitus (Stojanović i Delić 2020).¹⁶

Za postojanje krivičnog dela silovanja, kao što je već navedeno, neophodno je da je primenjena prinuda. KZ RS kao oblike prinude propisuje upotrebu sile ili pretnje da će se neposredno napasti na život ili telo pasivnog subjekta ili njemu bliskog lica. Obljuba ili sa njom izjednačen čin mora biti izvršen upotrebom sile ili kvalifikovane pretnje. Prinuda se javlja kao sredstvo kojim se izvršilac služi da bi ostvario cilj – obljubu ili sa obljubom izjednačen čin (Memedović 1988). “Sila je sredstvo delovanja na volju neke osobe kojim se iznuđuje ponašanje protivno njevoj volji, ponašanje koje bi izostalo da nije bilo primenjene sile” (Radačić 2014: 38). Sila može biti apsolutna ili kompulzivna. Apsolutna sila je “takva da iznuđuje neko ponašanje onemogućavajući voljno upravljanje ponašanjem” (Radačić 2014: 38). Ona “potpuno isključuje donošenje ili realizovanje odluke od strane onoga prema kome je primenjena” (Stojanović 2008: 35). Kompulzivna sila postoji kada “žrtva nije potpuno onemogućena u izboru, ali mora izabrati ponašanje koje se iznuđuje ako ne želi da joj se nešto loše dogodi” (Radačić 2014: 38). Sila obuhvata i primenu hipnoze ili omamljujućih sredstava sa ciljem da se žrtva dovede u nesvesno stanje ili onesposobi za otpor. Pod omamljujuća sredstva podvode se alkohol, opojne droge i sl. (Stojanović i Delić 2020). Kada je reč o prirodi pretnje, mora se raditi o

¹⁵ U daljem tekstu: KZ.

¹⁶ Stava je da bi se u suprotnom izgubila jasna granica sa krivičnim delom nedozvoljenih polnih radnji te da zato treba ograničiti na analni i vaginalni koitus koje su obljubi najbližnije.

kvalifikovanoj pretnji da će se neposredno napasti na život ili telo žrtve ili njoj bliskog lica.

Otpor nije element bića krivičnog dela silovanja, mada je još uvek prisutan stav starije teorije i sudske prakse¹⁷ da silovanje postoji samo ukoliko je žrtva pružala ozbiljan, čvrst i stalan otpor, tako da svojim ponašanjem iskazuje čvrstu odluku izbegavanja polnog odnosa (Grozđanić i Sršen 2011; Memedović 1988). U sudskoj praksi otpor je služio da se ustanovi intenzitet prinude. "Nepostojanje otpora podrazumevao je žrtvin pristanak, a kako pristanak žrtve isključuje protivpravnost dela, izostanak otpora vodio je zaključku da krivičnog dela silovanja nema." (Grozđanić i Sršen 2011: 326)

Brownmiller je napravila zanimljivu paralelu po pitanju otpora između krivičnog dela silovanja i krivičnog dela razbojništva. Ona zapaža da se kod krivičnog dela silovanja insistira na pružanju otpora, dok kod krivičnog dela razbojništva ne treba dokazivati da je pružan otpor. Brownmiller navodi da, kada je reč o razbojništvu, policija čak savetuje građane da ne pružaju otpor (Brownmiller 1975). Slično tumačenje otpora postojalo je ne tako davno i u našoj krivičnopravnoj teoriji. Oгледалo se u nedoslednoj interpretaciji sile kod krivičnog dela silovanja i krivičnog dela razbojništva. Tako je Stojanović, kada je u pitanju krivično delo silovanja u pogledu intenziteta sile bio stava da ona "mora biti takva da je podobna da slomi otpor žrtve" (Stojanović 2008: 247), dok je kod krivičnog dela razbojništva zastupao stajalište da "za postojanje sile potrebnog intenziteta nije neophodno da je postojao otpor pasivnog subjekta" (Stojanović 2008: 274).¹⁸ U međuvremenu je odustao od ovakvog nekonzistentnog tumačenja sile jer je, kako je sam ustanovio, ono imalo za rezultat "neopravdano sužavanje kriminalne zone kod krivičnog dela silovanja" (Stojanović i Delić 2020: 79).

Memedović napominje da se sa zahtevom za otporom gubi iz vida da je "pružanje otpora značajnijeg intenziteta i stalno, neretko nemoguće pa i rizično za ženu".¹⁹ Otpor žrtve može izostati i usled straha ili iluzornosti pružanja otpora u konkretnoj situaciji (Memedović 1988: 140). Memedović stoga zaključuje da se "ozbiljnost otpora žrtve silovanja ne može vezati za određenu formu ispoljavanja niti intenzitet, pa ni stalnost (trajnost, upornost i sl.)" (Memedović 1988: 140).

Insistiranje na postojanju sile ili fizičkog otpora žrtve suprotno je standardima Evropskog suda za ljudska prava koji su uneti i u Konvenciju Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja porodici (tzv. Istanbulska konvencija). Prema Konvenciji Saveta Evrope protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici²⁰ ključan kriterijum je pristanak koji mora biti dobrovoljan i nastao kao ishod slobodne volje lica procenjene u kontekstu datih okolnosti (Čl. 36. Istanbulske

¹⁷ Tako je Tahović bio stava da otpor mora biti ozbiljan i stalan (Tahović 1961). Ni danas se ovaj stav krivičnopravnih teoretičara nije značajnije promenio. Jovašević i Miladinović-Stefanović su pobornici gledišta da ukoliko nema otpora pasivnog subjekta, nema ni krivičnog dela silovanja (Jovašević i Miladinović-Stefanović 2023). Škuljić je mišljenja da pitanje otpora treba rešavati fleksibilnije i realnije, te uzeti da sila nije isključena u slučajevima kada su s obzirom na konkretne okolnosti postojali opravdani i razumljivi razlozi zbog kojih žrtva nije pružala fizički otpor ili je pružala otpor slabijeg intenziteta (Škuljić 2017).

¹⁸ U pitanju je Priručnik za polaganje pravosudnog ispita koji, između ostalih, koriste i buduće sudije, tužioc/ teljke i advokati/kinje prilikom pripreme za polaganje pravosudnog ispita.

¹⁹ U tom pogledu Ristanović navodi da neke žene ostanu nepomične, upravo nadajući se da će zadobiti manje povrede, što se u mnogobrojnim slučajevima pokazalo tačnim (Ristanović 1995: 95).

²⁰ U daljem tekstu: Istanbulska konvencija.

konvencije).²¹ Nepostojanje pristanka kvalifikuje delo kao seksualno nasilje ili silovanje. S obzirom na to da je Srbija ratifikovala Istanbulsku konvenciju 2013. godine, postoji obaveza države da aktuelnu i u suštini prevaziđenu definiciju silovanja izmeni u skladu sa Istanbulskom konvencijom, te da osnovni element krivičnog dela seksualnog nasilja i silovanja bude nepostojanje pristanka.

Krivično delo silovanja može biti izvršeno samo sa umišljajem. Kod učinioca mora postojati svest da se obljuba ili sa obljubom izjednačeni čin vrše protiv volje pasivnog subjekta, tj. učinilac mora posedovati svest da pasivni subjekt ne pristaje na obljubu, odnosno ne pristaje na čin koji je sa obljubom izjednačen, već do toga dolazi protiv volje pasivnog subjekta (Škulić 2017).

KZ propisuje lakši oblik silovanja koji će postojati ukoliko je osnovni oblik dela izvršen pod pretnjom da će se za pasivnog subjekta ili njemu blisko lice otkriti nešto što bi škodilo njegovoj časti ili ugledu ili pretnjom drugim teškim zlom. Učinilac će se kazniti zatvorom od 2 do 10 godina (Čl. 178. St. 2. KZ). Lakši oblik se od osnovnog razlikuje samo u/po obliku prinude koja je primenjena da bi se izvršila obljuba ili sa njom izjednačen čin.

Teži oblik krivičnog dela silovanja postoji ako je nastupila teška telesna povreda pasivnog subjekta ili ako je delo izvršeno od više lica ili na naročito svirep ili naročito ponižavajući način ili prema maloletniku ili je delo imalo za posledicu trudnoću. Za teži oblik krivičnog dela silovanja propisana je kazna zatvora od 5 do 15 godina (Čl. 178. St. 3. KZ).

Najteži oblik krivičnog dela postoji ukoliko je nastupila smrt pasivnog subjekta ili je delo izvršeno prema detetu. Za najteži oblik dela učinilac će se kazniti zatvorom najmanje 10 godina ili doživotnim zatvorom (Čl. 178. St. 4. KZ).

KZ zabranjuje ublažavanje kazne za krivično delo silovanja (Čl. 57. St. 2. KZ).

4. Sudska praksa Višeg suda u Novom Sadu

U ovom centralnom delu radu predmetom analize će biti sudska praksa Višeg suda u Novom Sadu kako bi se ispitali prisutnost mitova o silovanju i rodni stereotipa u interpretaciji zakonske definicije silovanja.

U periodu od 1. januara 2018. do 1. maja 2023. godine²² pred Višim sudom u Novom Sadu pravosnažno su okončana dvadeset tri (23) predmeta za krivično delo silovanja.²³ Za analizu su odabrani samo spisi predmeta u kojima je oštećeno punoletno lice, jer se smatralo da su u ovim predmetima mitovi o silovanju i rodni stereotipi u interpretaciji zakonske definicije silovanja najuočljiviji.²⁴ Stoga je formiran prigodan uzorak koji čini deset (10) pravosnažno okončanih predmeta za krivično

²¹ On mora biti nedvosmislen i jasan i procena o tome da li ga je bilo ili ne, ne sme da se zasniva na pretpostavkama o "tipičnom" ponašanju u takvim situacijama, koje uglavnom sadrže rodne stereotipe i mitove o muškoj i ženskoj seksualnosti. Ova procena mora da uvaži velike razlike koje postoje u tome kako žrtve odgovaraju na seksualno nasilje i silovanje (Autonomni ženski centar 2018).

²² Ovaj period je odabran jer se od 2018. godine u elektronskoj bazi predmeti razvrstavaju prema krivičnom delu, dok je nakon 01. 5. 2023. godine započeto istraživanje sudske prakse.

²³ Predmeti za krivično delo silovanja obuhvataju predmete za krivično delo silovanja i krivično delo silovanja u pokušaju.

²⁴ Ovo svakako ne znači da mitovi o silovanju i rodni stereotipi nisu prisutni u predmetima u kojima su oštećena maloletna lica i deca. U prilog odluke autorke da se analiza ograniči na predmete u kojima su oštećena punoletna lica uticalo je i vreme ostavljeno na raspolaganje za istraživanje, a koje svakako ne bi bilo dovoljno ukoliko bi u uzorak bili uvršteni i predmeti u kojima su oštećena maloletna lica i deca.

delo silovanja. U istraživanju je korišćena feministička pravna analiza, normativno dogmatski metod i metod analize sadržaja.

U svih deset (10) predmeta doneta je osuđujuća presuda.²⁵ U devet (9) predmeta oštećeno lice je ženskog pola, dok je u jednom (1) predmetu oštećeno lice muškog pola. Sva okrivljena lica²⁶ su muškog pola. U devet (9) predmeta oštećeni/a i okrivljeni su se poznavali, a samo u jednom (1) predmetu okrivljeni je oštećenoj potpuno nepoznato lice, pri čemu se napad desio na javnom mestu. U pet (5) predmeta reč je o poznanicima, u jednom (1) predmetu su u pitanju srodnici (tazbinsko srodstvo), u jednom (1) predmetu reč je o bivšim intimnim partnerima (okončana ljubavna veza), u jednom (1) predmetu reč je o aktuelnim intimnim partnerima, dok su u jednom (1) predmetu okrivljeni i oštećena povremeno imali seksualne odnose. Mesto izvršenja u četiri (4) predmeta je dom okrivljenog, u dva (3) predmeta dom oštećenog/e, u dva (2) predmeta automobil i u jednom (1) predmetu javno mesto.

Osnovna obeležja sudske prakse Višeg suda u Novom Sadu nam potvrđuju dosadašnja saznanja da je silovanje rodno zasnovano nasilje i da su okrivljeni ženama poznata i bliska lica, što pobija uvreženo verovanje da žene siluju njima nepoznati muškarci.

Kada je reč o interpretaciji zakonske definicije silovanja, u izreci sedam (7) presuda se uočava da se otporu daje značaj bitnog elementa krivičnog dela silovanja. U izreci četiri (4) presude eksplicitno se navodi da je oštećena pružala otpor, pri čemu se potencira i na stalnosti otpora što proizilazi iz upotrebljenih formulacija koje glase: "pružajući fizički otpor", "sve vreme pružala otpor", odnosno "kada više nije imala snage da se odupre". Da se otporu pridaje značaj bitnog elementa krivičnog dela silovanja, proizilazi i iz izreke presude u kojoj sud navodi razlog zbog kog oštećena nije bila u mogućnosti da pruži otpor, te u tom smislu navodi: "iskoristivši okolnost da je ista bila pod dejstvom alkohola u krvi od 2,81 mg/ml usled čega je bila oslabljena njena mogućnost za adekvatno pružanje otpora". U izreci jedne (1) presude navodi se da je oštećena odbila da vodi ljubav sa okrivljenim, ali se navode i radnje kojima je oštećena pokušala da odbije napad, odnosno pruži otpor okrivljenom, pa se tako navodi da se oštećena "otimala, tražeći da je ostavi na miru, vrištala je", što vidimo kao posredno ukazivanje na pružanje otpora od strane oštećene. Takođe, o otporu se posredno govori u izreci još dve (2) presude kada se navodi da je oštećena "nastojala da spreči" okrivljenog da joj otkopča pantalone, odnosno da je oštećeni "gurao sa sebe" okrivljenog, "opirao i dozivao u pomoć komšije".

U samo dva (2) predmeta sud nije zahtevao postojanje fizičkog otpora, odnosno interpretirao je silovanje kao nedobrovoljan seksualni odnos. U tom pogledu u izrekama presuda se navodi da je oštećena rekla okrivljenom "da sa njim ne želi seksualni odnos", odnosno da je oštećena "stupila u seksualni odnos protiv svoje volje". U ovim slučajevima za sud je bilo prihvatljivo verbalno protivljenje u vidu izostanka pristanka odnosno sila je tumačena kao delovanje protiv volje žrtve (Radačić 2014).

Otpor, kao što smo već naveli, nije element bića krivičnog dela silovanja, ali se na njemu, kako je pokazala analiza prakse Višeg suda u Novom Sadu, i dalje potencira.

²⁵ U pet (5) predmeta reč je o krivičnom delu silovanja, a u pet (5) predmeta je u pitanju krivično delo silovanja u pokušaju.

²⁶ U radu koristimo izraz okrivljeni koji u skladu Zakonikom o krivičnom postupku služi kao opšti naziv za osumnjičenog, okrivljenog, optuženog i osuđenog (Čl. 2. Zakonika o krivičnom postupku).

Da li je u stvarnosti objektivno ili je, kako navodi Memedović, iluzorno od žrtve tražiti da pruži otpor ispitano je u svetlu oblika sile i pretnje koja je primenjena od strane okrivljenih prilikom izvršenja krivičnog dela silovanja (Memedović 1988). U analiziranim predmetima oblici sile i pretnje podrazumevali su: uperen pištolj, uperen nož, sečenje odeće nožem, cepanje odeće, skidanje odeće, pretnju ubistvom, pretnju da će neposredno napasti na život oštećene, pretnju da će neposredno napasti na život dece oštećene, pritisak telom, udaranje šakama po glavi i telu, obaranje na krevet i nasilno skidanje, čupanje za kosu, držanje za kosu, sprečavanje oštećene da izađe iz automobila, bacanje na zemlju, udaranje nogama po telu, udaranje plastičnim cevima, drvenom daskom, veslom po glavi i telu, guranje, vuču, šamaranje i širenje nogu.

Mnogi oblici sile, kao što su udaranje nogama po telu, udaranje plastičnim cevima, drvenom daskom, veslom po glavi i telu, sečenje odeće nožem, uperen pištolj, već sami po sebi ukazuju da je apsurdno očekivati da oštećena može uopšte pružiti bilo kakav otpor, jer primenjena sila objektivno onemogućava pružanje otpora. Drugi oblici primenjene sile, kao što je nasilno skidanje, vučenje, cepanje odeće, šamaranje, na prvi pogled, odnosno kako Brownmiller (1975) navodi "na papiru", mogu voditi zaključku da je oštećena mogla pružiti otpor, odnosno da se oštećena mogla odbraniti ukoliko zaista nije htela biti silovana. Zato je ove oblike sile i pretnje potrebno posmatrati u svetlu činjenice da je silovanje rodno zasnovano nasilje, da predstavlja iznenađan napad, i to od strane oštećenoj poznatog muškaraca u kog je imala poverenja na mestu gde se osećala sigurno. U presudi K 23/2017 sud pridaje poseban značaj zloupotrebi poverenja kod krivičnog dela silovanja kada navodi da je "oštećena u periodu pre samog izvršenja krivičnog dela bila u emotivnoj vezi sa okrivljenim, te se oslonila na tu činjenicu kada je odlučila da ode u njegovu kuću i verovala mu je, te nije ni pomislila da će se njihovo druženje završiti na ovaj način".

Ova spoznaja menja perspektivu gledanja na mogućnost žrtve da pruži otpor i daje objašnjenje zašto mnoge žrtve silovanja pri upotrebi sile "manjeg intenziteta" ostanu "paralisane". O pretrpljenom šoku i neverici zbog napada te odsustvu otpora govore izjave oštećenih.

U predmetu K 63/19 okrivljeni i oštećena su bili poznanici. Napad se desio u stanu okrivljenog. Kada je reč o pružanju otpora, oštećena je izjavila: "Ja u tom strahu mislim da sam ispuštala neke glasove, ali ne znam koliko je bilo glasno."

U predmetu K 75/2020 okrivljeni i oštećena su bili u emotivnoj vezi. Napad se desio u domu oštećene. Na pitanje o pružanju otpora, oštećena je izjavila: "Ja sam pokušala da se oduprem, ali nisam uspela, jer on ima 130 kg. Ja sam bila nemoćna da bilo šta uradim, samo sam vikala: 'nemoj, nemoj pusti me', ali nisam jako vikala iz razloga što je on pištolj stavio na ormar u sobi u kojoj smo se nalazili."

U predmetu K 123/20 okrivljeni i oštećena se nisu poznavali. Napad se desio na javnom mestu. U odnosu na pružanje otpora oštećena je izjavila: "Ja nisam vikala niti dozivala pomoć jer sam u jednom momentu skroz od šoka zanemela, kao da sam bila odsutna, ali sam, kao što sam već opisala, pokušala da se otrgnem iz njegovog stiska."

Analiza prakse Višeg suda u Novom Sadu pokazala je da ne postoji ujednačena interpretacija krivičnog dela silovanja, ali da prevladava stav da je za silovanje nepohodno postojanje fizičkog otpora žrtve, koji stav je dominantan i u krivičnopravnoj

teoriji. Pitanje pristanka razmatra se u vezi sa pitanjem da li je žrtva pružila otpor, odnosno da li je njena volja zaista savladana upotrebom sile ili pretnje da će neposredno napasti na njen život ili telo ili njoj bliskog lica. Smatramo da je ovakvo tumačenje krivičnog dela silovanja u praksi nastalo upravo pod uticajem rasprostranjenog stanovišta u krivičnopravnoj teoriji da procenu, da li je u pitanju nedobrovoljni seksualni odnos, treba vršiti u kontekstu pružanja aktivnog fizičkog otpora. Takođe, rezultati ovog istraživanja potvrdili su da interpretacija krivičnog dela silovanja u krivičnopravnoj teoriji i praksi ne odgovara stvarnosti, te da je ona zasnovana na "neistinitoj hipotezi" da je moguće pružiti otpor prilikom seksualnog napada (Mladenović 2020).

5. Zaključak

Provedeno istraživanje sudske prakse Višeg suda u Novom Sadu pokazalo je da mitovi o silovanju i rodni stereotipi oblikuju profesionalna gledišta. Insistiranje na otporu u interpretaciji krivičnog dela silovanja u sudskoj praksi govori da je i danas prisutno uverenje da se žena može odbraniti ukoliko ne želi biti silovana. Ovom gledištu doprinosi, pre svega, aktuelna definicija krivičnog dela silovanja, koja još uvek nije usaglašena sa Istanbulsom konvencijom. Zbog navedenog, izmena krivičnog dela silovanja predstavlja prvi korak ka promeni odnosa profesionalaca/ki prema silovanju. S obzirom na to da se još uvek ni ne nazire kada će do ovog usaglašavanja doći, a imajući u vidu da ni sada otpor nije elemenat bića krivičnog dela silovanja, nego proizvod mitova o silovanju i rodni stereotipa, postojanje krivičnog dela silovanja ne treba uslovljavati postojanjem otpora. Silovanje je, kako je pokazalo i ovo istraživanje, podmukli napad od ženi poznatog i bliskog muškarca. Insistiranjem na otporu u interpretaciji krivičnog dela silovanja od profesionalaca/ki, viktimiziraju se žene koje nisu pristale na seksualni odnos i osnažuju mitovi o silovanju i rodni stereotipi, što za krajnjih ishod ima relativizaciju najdrastičnijeg oblika seksualnog nasilja, čemu bi profesionalci/ke prvi morali/e da se suprotstave.²⁷

²⁷ Zahvalnost za nastanak ovog rada dugujem kolegini Ivani Radačić iz Zagreba čija je knjiga *Seksualno nasilje – Mitovi, stereotipi i pravni sustav* bila podsticaj za istraživanje i orijentir za pisanje ovog rada. Posebno sam zahvalna v. f. predsednika Višeg suda u Novom Sadu Tijani Jakovljević, sudiji Višeg suda u Novom Sadu i Miroslavu Alimpiću, sudiji Apelacionog suda u Novom Sadu koji je bio na funkciji predsednika Višeg suda u Novom Sadu u periodu od 2019. do 2023. godine, koji su mi omogućili uvid u predmete istog dana kada sam podnela zahtev. Ogomnu zahvalnost iskazujem Sanji Četojević, portparolki Višeg suda u Novom Sadu i Jeleni Ostojin, samostalnoj saradnici u Službi za pomoć i podršku svedocima i oštećenima u Višem sudu u Novom Sadu, jer su mi obezbedile prostor u kom sam mogla neometano raditi i sve vreme su mi stajale na raspolaganju, uprkos tome što su morale izvršavati svoje redovne radne zadatke.

Literatura

Autonomni ženski centar. Saopštenje: AŽC traži izmenu definicije krivičnog dela silovanja i usklađivanje sa međunarodnim standardima. <https://www.womenngo.org.rs/vesti/1338-saopstenje-azc-trazi-izmenu-definicije-krivicnog-dela-silovanje-i-uskladivanje-sa-medunarodnim-standardima>

Brownmiller, Susan (1975). *Protiv naše volje*. Objavljeno na hrvatskom jeziku 1995. godine. Zagreb: Zagorka.

Burt, Martha (1980). Cultural Myths and Supports for Rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 38, number 2, 217–230.

Estrich, Susan (1986). Rape. *The Yale Law Journal*, vol. 95, number 6, 1087–1184.

Genc, Ana, Samac, Nikola, Knežević, Lara, Petrović, Kristina i Konc, Iva (2018). Upitnik za ispitivanje mitova o silovanju-pilot-istraživanje, *Psihološka istraživanja*, Vol. XXI (2). 155–182.

Grozdanić, Velinka i Sršen, Zoran (2011). Kaznenopravni odgovor na seksualno nasilje. *Riječki teološki časopis*, br. 2, 313–334.

Ignjatović, Tanja (2014). Nasilje prema ženama u intimnom partnerskom odnosu model koordiniranog odgovora zajednice. Beograd: Rekonstrukcija ženski fond. <https://www.rwfund.org/wp-content/uploads/2014/09/Tanja-Ignjatovi%C4%87-Nasilje-prema-%C5%BEenama-u-intimnom-partnerskom-odnosu-model-koordiniranog-odgovora-zajednice.pdf>

Jovašević, Dragan i Miladinović-Stefanović, Dušica (2023). *Krivično pravo-posebni deo*, Niš: Pravni fakultet Univerziteta u Nišu.

Memedović, Nikola (1988). *Krivično delo silovanja u Jugoslovenskom pravu*. Beograd: IRO "Naučna knjiga".

Mišić-Pavkov, Gordana, Novović, Zdenka i Šaponja, Nenad (1995). Psihološka eksploatacija žrtava silovanja. *Medicinski pregled*, br. 48, 333–335.

Mlađenović, Lepa (2020). *Emocije menjaju rad mozga – feministički pristup neurobiologiji trauma silovanja*. Beograd. https://www.womenngo.org.rs/images/publikacije/lepa_mladjenovic-EMOCIJE_MENJAJU_RAD_MOZGA.pdf

Mršević, Zorica (2019). Jurisprudencija i feminizam. *Rodna ravnopravnost u visokom obrazovanju. Koncepti, prakse i izazovi*, ur. Dragica Vujadinović i Zorana Antonijević. Novi Sad: Akademski knjiga, 253–265.

Nikolić-Ristanović, Vesna (2019). *Od žrtve do pobednika. Viktimologija kao teorija, praksa i aktivizam*. Beograd: Izdavačko-grafičko preduzeće "Prometej".

https://www.vds.rs/File/OdZrtveDoPobednika_Elektronsko.pdf

Radačić, Ivana (2014). *Seksualno nasilje – Mitovi, stereotipi i pravni sustav*. Zagreb.

Stojanović, Zoran (2008). *Krivično pravo. Priručnik za polaganje pravosudnog ispita*. Beograd: JP "Službeni glasnik".

Stojanović, Zoran (2016). Silovanje bez prinude, Usaglašavanje KZ Srbije sa Članom 36 Istanbulske konvencije. *Žurnal za kriminalistiku i pravo*, 1–23. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0354-8872/2016/0354-88721601001S.pdf>

Stojanović, Zoran i Delić, Nataša (2020). *Krivično prava-posebni deo*, Beograd: Univerzitet u Beogradu: Pravni fakultet.

Škulić, Milan (2017). Krivično delo silovanja u krivičnom pravu Srbije – aktuelne izmene, neka sporna pitanja i moguće buduće modifikacije, *Crimen*, br. 3/2017, 393–441. http://crimenjournal.ius.bg.ac.rs/articles/crimen_003-2017/Pages%20from%20Crimen%202017-03-11.pdf

Tahović, Janko (1961). *Krivično pravo-Posebni deo*. Beograd: Savremena administracija.

WHO (2020). Clinical management of rape and intimate partner violence survivors: developing protocols for use in humanitarian settings <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/331535/9789240001411-eng.pdf?sequence=1>

WHO (2021). Violence against women <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women>

Pravni propisi

Konvenciju Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja porodici, Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (“Sl. glasnik RS – Međunarodni ugovori”, брј 012/13).

Krivični zakonik (“Sl. glasnik RS”, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019).

Opšta preporuka br. 19 Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena. https://www.womenngo.org.rs/images/CEDAW/opsta_preporuka_br19.pdf.

Zakonik o krivičnom postupku (“Sl. glasnik RS”, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – odluka US i 62/2021 – odluka US).

Zakon o sedištim i područjima sudova i javnih tužilaštava (“Sl. glasnik RS”, br. 101/2013).

Zakon o uređenju sudova (“Sl. glasnik RS”, br. 10/2023).

Sudska praksa

Predmet K 23/2017 Viši sud u Novom Sadu

Predmet K 138/2017 Viši sud u Novom Sadu

Predmet K 156/2017 Viši sud u Novom Sadu

Predmet K 74/2018 Viši sud u Novom Sadu

Predmet K 88/2018 Viši sud u Novom Sadu

Predmet K 63/2019 Viši sud u Novom Sadu

Predmet K 75/2020 Viši sud u Novom Sadu

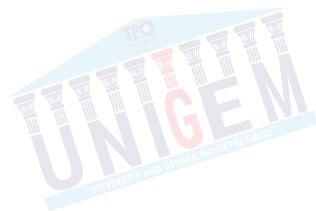
Predmet K 116/2020 Viši sud u Novom Sadu

Predmet K 123/2020 Viši sud u Novom Sadu

Kazneno djelo silovanja u praksi bosanskohercegovačkih sudova

————— Martina Primorac

TPO
Fondacija
www.tpo.ba

Sažetak

Silovanje predstavlja najtipičnije kazneno djelo protiv spolne slobode i ćudoređa koje zadire u najintimniju sferu života žrtve. Zakonodavac je odredio kako osnovni oblik ovog kaznenog djela čini onaj tko drugu osobu, uporabom sile ili prijetnje da će izravno napasti na njezin život ili tijelo ili na život ili tijelo njoj bliske osobe, prisili na spolni odnošaj ili s njim izjednačenu spolnu radnju, dok se kvalificirani oblici djela odnose na modalitet izvršenja kaznene radnje, posljedice djela i svojstvo žrtve.

Ovaj rad obrađuje osnovna obilježja kaznenog djela silovanja kroz dostupnu sudsku praksu bosanskohercegovačkih sudova, a cilj mu je mapirati postojeće stanje u sudskoj praksi, ustanoviti u kojoj se mjeri ova praksa preklapa s teoretskim stajalištima, pruža li pravosudni sustav adekvatan odgovor na utjecaj rodnih stereotipa, pokazuju li suci jednake stupnjeve razumijevanja bitnih obilježja kaznenog djela silovanja te ostvaruje li se izrečenim kaznenopravnim sankcijama svrha kažnjavanja i pruža li se jednaka zaštita žrtvama, bez diskriminacije, ma koji sud u Bosni i Hercegovini odlučivao u kaznenom postupku.

Kritičkom analizom postojećih zakonskih definicija u ovom radu se otvaraju pitanja potrebe zakonodavne intervencije radi potpune harmonizacije sa međunarodnim standardima definiranjem i proširenjem postojeće regulative kaznenog djela seksualnog nasilja bez pristanka po uzoru na kaznene zakone europskih zemalja.

Ključne riječi: prinuda, nedostatak pristanka, svrha kažnjavanja, ublažavanje kazne

1. Uvod

Sve do 2003. godine u Bosni i Hercegovini primjenjivano je kazneno zakonodavstvo bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (Krivični zakon SFRJ, Službeni list SFRJ 44/76 (SL SFRJ 36/77, 56/77, 34/84, 37/84, 74/87, 57/89, 3/90, 38/90 i 45/90)), kada je odlukom Visokog predstavnika nametnut Krivični zakon Bosne i Hercegovine, koji je stupio na snagu 1. ožujka 2003. godine, a po uzoru na koji su u srpnju i kolovozu iste godine doneseni entitetski kazneni zakoni i Kazneni zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine.

Tako je Uredbom sa zakonskom snagom od 11. travnja 1991. godine o preuzimanju Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije kao republičkog zakona (Uredba sa zakonskom snagom o preuzimanju Krivičnog zakona

Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, SL RBiH 2/92), silovanje inkriminirano Prvim stavkom Članka 142. kroz kazneno djelo ratnog zločina protiv civilnog stanovništva počinitelju kojem je bila zapriječena kazna zatvora od najmanje pet godina ili smrtna kazna.

U poslijeratnom razdoblju, nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma smrtna se kazna ukida, a Europska konvencija o ljudskim pravima i temeljnim slobodama, odredbama Članka II Ustava Bosne i Hercegovine, postaje izravno primjenjiva i ima prioritet nad svim ostalim zakonima. Za primjenu konvencijskih odredbi u BiH nije potrebno donošenje naknadnih legislativnih ili upravnih akata, a u slučaju da nacionalno zakonodavstvo nije usklađeno s pravima i slobodama definiranim Europskom konvencijom, na konkretan slučaj izravno će se primijeniti odredba Konvencije.

Autonomno kazneno zakonodavstvo Bosne i Hercegovine kakvo danas poznajemo uključuje četiri kaznena zakona: Kazneni zakon Bosne i Hercegovine, dva entitetska kaznena zakona i Kazneni zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. Budući da Kazneni zakon Bosne i Hercegovine ne propisuje kaznena djela protiv spolnog integriteta, njihova je inkriminacija uređena entitetskim zakonima. S obzirom na prednje, predmet je istraživanja ovog rada analiza kaznenog djela silovanja kakvu propisuju autori entitetskih zakona, a koje kroz svoju praksu izravno primjenjuju općinski i županijski, odnosno osnovni i okružni sudovi.

Cilj rada je usporednopravnom analizom entitetskih kaznenih propisa utvrditi postoje li odstupanja u zakonskim rješenjima, a posljedično i u praktičnoj primjeni, kroz dostupnu sudsku praksu po pitanju kaznenog djela silovanja, te može li se, usuglašavanjem pozitivnopravnih propisa, pružiti smjernice sudovima za odgovarajuće postupanje u konkretnim slučajevima i time utjecati na smanjenje tamne brojke.

Istraživanjem se htjelo ponuditi odgovore na pitanja sadržaja kažnjivosti predmetnog kaznenog djela, ukazati na eventualne nedostatke u procesu individualizacije kazne počiniteljima djela i odgovoriti na pitanje je li uistinu kaznena politika kako ju propisuju zakonodavci znatno stroža od sudbene kaznene politike.

Istraživanje u radu ograničeno je na kaznena djela silovanja i rodoskrvuća, a analizirane su sudske presude koje je za potrebe istraživanja dostavilo 38 sudova. Analizirane odluke donesene su i objavljene u razdoblju od 1. siječnja 2017. do 31. prosinca 2022. godine. Zbog obimnosti materije i trajanja procesa anonimizacije sudskih odluka, nije bilo moguće istraživanje proširiti na duži vremenski period. U istraživanju je sudjelovalo 38 sudova, od čega 17 općinskih, 7 osnovnih, 9 županijskih / kantonalnih, tri okružna i dva Vrhovna suda, a ukupno je analizirano 26 dostavljenih presuda. Iako je riječ o rodno neutralnom kaznenom djelu koje svrstavamo u grupu kaznenih djela *delicta communia*, što bi značilo da ga može počiniti svaka deliktно sposobna osoba, u svih 26 presuda oštećene su osobe ženskog spola, a počinitelji su muškog spola.

Podaci prikupljeni analizom sadržaja sudskih presuda i zakonskih propisa upisivani su u ujednačene tablice radi lakšeg praćenja i prikazivanja podataka.

2. Zakonska formulacija kaznenog djela silovanja

U Federalnom kaznenom zakonu kazneno djelo silovanja potpada pod Glavu XIX Kaznena djela protiv spolne slobode i morala, dok je u Republičkom kaznenom zakonu svrstano u Glavu XIV – Krivična djela protiv polnog integriteta.

Osnovni oblik kaznenog djela silovanja definiran je u Prvom stavku Članka 203. Kaznenog zakona Federacije (Službene novine Federacije FBiH 36/03 (SN FBiH 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14, 46/16 i 75/17)) i glasi: “Tko drugu osobu upotrebom sile ili prijetnje da će izravno napasti na njezin život ili tijelo ili na život ili tijelo njoj bliske osobe prisili na spolni odnošaj ili s njim izjednačenu spolnu radnju, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do deset godina”, odnosno u Članku 165. Stavak 1. Krivičnog zakonika Republike Srpske (Službeni glasnik Republike Srpske 64/2017 (SG RS 104/2018 – odluka US i 15/2021 i 89/2021)) gdje glasi: “(1) Ko drugog prinudi na obljubu ili s njom izjednačenu polnu radnju upotrebom sile ili prijetnje da će neposredno napasti na život ili tijelo tog ili njemu bliskog lica, kazniće se kaznom zatvora od tri do deset godina.”

Iz osnovne formulacije djela u entitetskim kaznenim zakonima može se zaključiti kako je kaznena politika u Federaciji u osnovi blaža, jer je zakonski minimum za počinitelja osnovnog oblika kaznenog djela kazna zatvora od jedne godine, dok je u republičkom krivičnom zakonu minimum tri godine. Zakonski maksimum, pak, jednak je u oba entiteta, a to je kazna zatvora od deset godina. Kažnjavanje za kvalificirani oblik djela također je restriktivnije u Republičkom zakonu u odnosu na Federalni. Kvalificirani oblici kaznenog djela silovanja odnose na modalitet izvršenja kaznene radnje, posljedice djela i svojstvo žrtve a definirani su u stavcima od (2) do (7) Članka 203. Kaznenog zakona Federacije, odnosno stavcima (2) i (3) Članka 165. Krivičnog zakonika Republike Srpske. Međutim, kako u kažnjavanju za osnovni oblik djela, tako i za kvalificirane oblike djela, zakonodavci čine razlike ovisno o kojem je entitetu riječ. Tako je za počinjenje kaznenog djela na naročito okrutan ili ponižavajući način, ili ako je istom prilikom prema istoj žrtvi učinjeno više spolnih odnošaja, ili s njim izjednačenih spolnih radnji od više učinitelja, ili je djelo učinjeno iz mržnje prema žrtvi, ili prema maloljetniku, Federalnim zakonom počinitelju zapriječena kazna zatvora od tri do petnaest godina, a Republičkim od pet do petnaest godina zatvora. Ako je kaznenim djelom prouzrokovana smrt silovane osobe, sudu u Federaciji zakonodavac je propisao kažnjavanje učinitelja kaznom zatvora od najmanje tri godine, dok će se počinitelj u Republici Srpskoj kazniti kaznom zatvora najmanje deset godina.

Silovanje je, nesumnjivo, izuzetno osjetljivo kazneno djelo, a ubraja se u komisivne delikte, što podrazumijeva da se može počiniti samo činjenjem. Iz zakonske formulacije osnovnog oblika kaznenog djela razvidno je kako radnju izvršenja djela čine prinuda i obljuba na spolni odnošaj, odnosno s obljubom izjednačena spolna radnja, a djelo se može učiniti upotrebom sile ili prijetnje prema drugoj osobi. Riječ je, dakle, o nepravom složenom kaznenom djelu gdje su radnje prisile ili prijetnje same po sebi kažnjive, dok radnje spolnog odnošaja ili s njim izjednačene radnje, bez postojanja neke od okolnosti koje opravdavaju njihovu kriminalizaciju, inače nisu kažnjive. Djelo je složeno, jer se štite spolna sloboda i sloboda odlučivanja, nepravo – jer spolni odnošaj sam po sebi nije kazneno djelo i višeaktno – sastoji se iz najmanje dviju radnji (Cvitanović i sur. 2018.), a smatra se dovršenim kada je upotrebom sile ili prijetnje izvršena obljuba.

Pod pojmom sile valja podrazumijevati ne samo upotrebu fizičke, mehaničke ili druge snage koja je usmjerena prema određenoj osobi (odoljiva sila – vis absoluta), nego i svako djelovanje kojim je osoba onemogućena pružati otpor zbog psihičkog stanja u koje je dovedena (neodoljiva sila – vis compulsiva). Apsolutnoj se sili žrtva ne može oduprijeti, niti ju savladati zbog svojih osobnih svojstava – fizičkih (ne)sposobnosti, dok se kod primjene psihičke sile, pak, žrtva može fizički oduprijeti, ali otpor ne pruža zbog psihičkog stanja u koje je dovedena. Ovi su standardi uspostavljeni praksom Europskog suda za ljudska prava prema kojima se obaveze država članica prema člancima 3. i 8. Konvencije moraju promatrati kao zahtjev za kažnjavanjem i djelotvornim gonjenjem svakog seksualnog čina izvršenog bez suglasnosti žrtve, uključujući i slučajeve kada žrtva nije pružala fizički otpor, a pod silom se ne podrazumijeva samo izravno nasilje, već i situacija u kojoj žrtva ne nalazi drugo rješenje već se, iako protiv svoje volje, podčini (M. C. protiv Bugarske od 4. 12. 2003. godine, predstavka broj: 39272/98). Preporuka (2002)5 Odbora ministara Vijeća Europe o zaštiti žena od nasilja 101. u St. 35. priloga uz Preporuku utvrđuje da, u oblasti kaznenog prava, svaka država članica treba, između ostalog da “kazni svaki seksualni čin koji je izvršen nad osobama koje nisu dale svoj pristanak, čak i kada žrtva ne pokaže nikakve znake otpora”.

Prijetnja kao način izvršenja kaznenog djela definira se kao stavljanje u izgled kakvog zla da bi se kod drugog izazvao opravdan strah ili uznemirenje.

Dok se kod prijetnje tek nagovještava neko zlo, kod psihičke sile zlo se već izvršava prema osobi koju se želi na nešto prisiliti i to čini njihovu osnovnu razliku (Radčić 2014). Uporabljena sila ili prijetnja moraju biti takvog intenziteta da se može slomiti otpor žrtve (Bačić i Pavlović 2004).

Značajno je napomenuti kako je Bosna i Hercegovina u studenom 2013. godine, kao šesta zemlja članica Vijeća Europe, ratificirala Konvenciju Vijeća Europe o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji (Službeni glasnik BiH 15/13), poznatiju kao Istanbulska konvencija, čime je preuzela obvezu da poduzme sve zakonodavne i druge mjere u svrhe osiguranja institucionalnog, pravnog i organizacijskog okvira za prevenciju nasilja nad ženama i nasilja u obitelji. Država nije zadržala rezerve nakon deponiranja isprave o ratifikaciji, a Člankom 36. Istanbulske konvencije obvezala se na inkriminaciju svih vidova radnji seksualne prirode bez pristanka, a koje su učinjene s namjerom, uključujući silovanje. Središnji element definicije Konvencije je nedostatak dobrovoljnog pristanka kao ishoda slobodne volje. (GREVIO 2022) Međutim, do danas Bosna i Hercegovina nije prilagodila svoju kaznenu politiku, kako bi osigurala da zakonska definicija kaznenog djela silovanja u potpunosti integrira koncept nedostatka slobodnog pristanka iz Članka 36. Istanbulske konvencije. Na ovo je u svom Izvješću o zakonodavnim i drugim mjerama za provedbu odredaba Konvencije Vijeća Europe o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji za 2022. godinu (GREVIO 2022) upozorila i Grupa stručnjaka za djelovanje protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji zadužena za praćenje primjene konvencije u državama članicama, poznatija pod akronimom GREVIO.

3. Odmjeravanje kazne za kazneno djelo silovanja

“Kazneno djelo silovanja izuzetno je osjetljivo kazneno djelo, kod kojeg je vidljiv, čak i više nego u drugim primjerima delinkvencije, snažan utjecaj raznih kulturoloških i socioloških okvira, ali i odraz stupnja razvoja društvene svijesti.” (Vuletić i Šprem 2019: 131) Razmatranjem pitanja odmjerenja kazne počiniteljima silovanja otvara se složen postupak koji se, sa strane počinitelja, odražava u destruktivnom ljudskom djelovanju, dok je kaznena politika suda, s druge strane, dužna ponuditi odgovor na takvo ponašanje. Članak 7. Federalnog kaznenog zakona kao svrhu kaznenih sankcija postavlja: zaštitu društva od činjenja krivičnih djela preventivnim utjecajem na druge, sprječavanje počinitelja da počini krivična djela, kao i poticanje njegovog preodgoja, te zaštitu i satisfakciju žrtve, dok Republički zakon nema odredbe o zaštiti i satisfakciji žrtve (Član 41. Stav 3. i Član 43. Kaznenog zakona Republike Srpske). Svrha kažnjavanja jeste da se izrazi društvena osuda učinjenog krivičnog djela, da se potakne preodgoj učinitelja, ali i da se utječe na svijest građana o pogibelnosti kaznenih djela i o pravednosti kažnjavanja učinitelja.

Nakon što sud utvrdi da je počinitelj kriv za kazneno djelo silovanja, pristupit će odmjerenju kazne u kaznenim okvirima koje mu je odredio zakonodavac (Članak 49. KZ FBiH i Član 52. KZ RS), imajući u vidu svrhu kažnjavanja i uzimajući u obzir sve okolnosti koje utječu da kazna bude manja ili veća, a naročito: stupanj krivice, pobude iz kojih je djelo učinjeno, jačinu ugrožavanja ili povrede zaštićenog dobra, okolnosti pod kojima je djelo učinjeno, raniji život učinitelja, njegove osobne prilike i njegovo ponašanje nakon učinjenog krivičnog djela, te druge okolnosti koje se odnose na osobu učinitelja. Kad odmjera kaznu učinitelju za djelo učinjeno u povratu, posebno će uzeti u obzir je li ranije djelo iste vrste kao i novo djelo, jesu li oba djela učinjena iz istih pobuda i koliko je vremena proteklo od ranije osude ili od izdržane ili oprostene kazne.

Iz odredbi je jasno kako zakonodavac olakotne i otegotne okolnosti navodi samo primjerično, ostavljajući slobodu sudu da i sam utvrđuje pravno relevantne činjenice i utjecaj pojedine olakotne ili otegotne okolnosti na mjeru kazne, što opet ne ukazuje da sud može provoditi samovolju. Naime, sud je u obrazloženju presude dužan navesti koje je činjenice uzeo u obzir prilikom odmjerenja kazne, kao i dokaze i razloge na temelju kojih ih je utvrdio.

“Zakon izričito obvezuje suca da obrazloži u pisanoj presudi ne samo odluku o krivnji, već i odluku o kazni. Svrha obrazloženja odluke o kazni je ova: a) pokazuje sudionicima da je izrečena zakonita i pravilna odluka, b) u demokratskoj pravnoj državi sudovi su dužni učiniti dostupnim javnosti svoje odluke i razloge za njihovo donošenje, c) omogućuje ovlaštenicima na pobijanje odluke da izjave pravni lijek, d) omogućuje višoj instanciji preispitivanje presude.” (Đurđević 2004: 764)

Pravo suda da ocjenjuje (ne)postojanje činjenica nije vezano ni ograničeno posebnim formalnim dokaznim pravilima. Sud individualizira kaznu po slobodnoj ocjeni uz poštivanje pravila struke i zakona logike, ali držeći se zakonskih okvira. U slučaju da se sud nije uspio uvjeriti u postojanje odlučnih činjenica, sukladno odredbama Članka 3. entitetskih zakona o krivičnom postupku, sumnju rješava primjenom procesnog načela *in dubio pro reo* – na način koji je povoljniji za optuženog, jer sve što je u spoznajnom smislu manje od utvrđene pune istine, podliježe ovom načelu.

Sud može učinitelju odmjeriti kaznu ispod granice propisane zakonom ili izreći blažu vrstu kazne u slučajevima kad zakon izriekom propisuje da se učinitelj može blaže kazniti ili kad sud utvrdi da postoje naročito olakotne okolnosti koje ukazuju da se i ublaženom kaznom može postići svrha kažnjavanja (Članak 50. KZ FBiH). No, kod ublažavanja kazne sud ne može provoditi samovolju, jer mu je zakonodavac propisao jasne granice. Republički krivični zakon je u slučajevima ublažavanja kazne za silovanje ipak represivniji jer ublažavanje zabranjuje (Član 54. Stav 3), pa tako ono nije moguće ni kod sklapanja sporazuma o priznanju krivnje.

Činjenica o malom broju procesuiranih slučajeva silovanja potvrđuje postojanje tzv. tamne brojke, odnosno vjerojatnoću postojanja većeg broja žrtava koje nisu ili nikada neće prijaviti silovanje. Postavlja se pitanje doprinosi li tome sudska politika kažnjavanja?

Ovim istraživanjem obuhvaćeno je ukupno 38 sudova, a analizirano je 26 sudskih presuda koje se isključivo odnose na kaznena djela silovanja i/ili rodoskrvuća. Specifično je kako u promatranom šestogodišnjem vremenskom razdoblju na području entiteta Republike Srpske, kod jedanaest sudova, koji su sudjelovali u istraživanju, nije donesena niti jedna presuda po kaznenom djelu silovanja, pa će u radu ostati nedorečeno pokazuju li suci u oba entiteta jednake stupnjeve razumijevanja bitnih obilježja kaznenog djela silovanja. Drugim riječima, autori svih 26 sudskih presuda su sudovi s nadležnošću na području Federacije BiH.

U pet procesuiranih predmeta sud je donio oslobađajuće presude, jer nije van svake razumne sumnje utvrdio počinjenje kaznenog djela, budući da optužba nije ponudila jasne i potpune dokaze koji s apsolutnom sigurnošću dokazuju da je na oštećenima izvršena obljuba.

Četiri sudska predmeta rezultirala su uvjetnim osudama zbog nedovršenih kaznenih djela silovanja (djela okvalificirana kao bludne radnje), a u dva od njih optuženi su i priznali krivicu.

U samo tri analizirana predmeta žrtva nije poznavala počinitelja, dok je u preostalima riječ o počiniteljima s kojima su žrtve imale izgrađene odnose povjerenja, bilo da je riječ o članovima obitelji, (bivšim) intimnim partnerima ili radnim kolegama. Mjesta počinjenja kaznenih djela su, gotovo bez iznimki, žrtvama poznate prostorije poput obiteljskih kuća, stana roditelja ili intimnog partnera, dvorište kuće, radno mjesto. Vrijeme počinjenja kaznenog djela su poslijepodnevn i večernji sati uz iznimke produženih kaznenih djela gdje su zlostavljanja trajala danima, pa i godinama i kroz svako doba dana i noći.

Tabela 1. Pregled zapriječenih i odmjerenih kazni za počinitelje kaznenog djela u analiziranim sudskim postupcima

Članak Kaznenog zakona kojim je kazneno djelo inkriminirano	Zapriječena zatvorska kazna u vremenskom intervalu od do	Sudski odmjerena kazna
213. St. 2.	1–5 godina	
222. St. 4. u vezi sa St. 2. i 1. 55. (produženo kd)	1–5 godina	Zatvor 1 god. i 8 mjeseci

208. St. 1. 203. St. 1.	3 mjeseca – 3 godine 1–10 godina	Uvjetna osuda (zatvor od 8 mjeseci)
203. St. 1.	1–10 godina	Zatvor 1 god. i 10 mjeseci
203. St. 1.	1–10 godina	Zatvor 3 godine
208. St. 1. 203. St. 1.	3 mjeseca – 3 godine 1–10 godina	Uvjetna osuda (zatvor od 4 mjeseca)
208. St. 1. 203. St. 1.	3 mjeseca – 3 godine 1–10 godina	Uvjetna osuda (zatvor od 5 mjeseci)
203. St. 5. u vezi sa St. 1. 213. St. 2. 54. (stjecaj) 55.(produženo kd)	min. 5 godina ili dugo- trajni zatvor 1–5 godina	Zatvor 9 godina
203. St. 2. u vezi sa St. 1.	3–15 godina	Zatvor 2 godine
203. St. 2. u vezi sa St. 1.	3–15 godina	Zatvor 4 godine
207. St. 2. 203. St. 1. 55.(produženo kd)	min. 3 godine 1–10 godina	Zatvor 2 godine
207. St. 2. 203. St. 1.	min. 3 godine 1–10 godina	Zatvor 5 godina i 6 mjeseci
207. St. 2. 55.(produženo kd) 213. St. 3.	min. 3 godine 2–10 godina	Zatvor 6 godina
213. St. 2. i St. 1.	3–15 godina	Zatvor 1 godina
203. St. 5. i St. 1. 213. St. 2. i St. 1. 55. (produženo kd)	min. 3 godine 3–15 godina	Zatvor 14 godina
179. St. 2. i St. 1. 203. St. 3. i St. 1. i 2. 54 (stjecaj)	2–8 godina min. 3 godine	Zatvor 1 godina i 6 mjeseci
207. St. 2. 203. St. 1. 213. St. 3. i St. 1. 54. (stjecaj)	min. 3 godine 1–10 godina 2–10 godina	Zatvor 4 godine i 7 mjeseci
203. St. 2. i St. 1.	3–15 godina	Zatvor po 1 godina (dva osuđenika)
203. St. 5. i St. 1. 213. St. 2 i St. 1 54. (stjecaj) 55. (produženo kd)	min. 3 godine 3–15 godina	Zatvor 3 godine i 6 mjeseci
210. St. 1. 203. St. 1.	6 mjeseci – 5 godina 1–10 godina	Dva osuđenika: – Zatvor 3 godine i 6 mjeseci – Zatvor 2 godine

Pri analiziranju rezultata istraživanja dolazi se do spoznaje kako sudovi pribjegavaju zakonskom minimumu pri odmjeravanju kazni zatvora počiniteljima kaznenih djela silovanja i/ili rodoskrvnuća ili odmjeravaju kazne i ispod zakonskog minimuma, primjenjujući pravila o ublažavanju kazni, na što se otvara pitanje postiče li se uistinu manje represivnim kaznama kontrola kriminaliteta? Prednje dodatno zabrinjava ako se uzme u obzir da ukoliko se radi o produženom kaznenom djelu istih zakonskih obilježja, sud je u obvezi izabrati vrstu i mjeru kazne koja je propisana za to kazneno djelo, a ako se, pak, radi o istovrsnim kaznenim djelima, sud će izabrati vrstu i mjeru kazne koja je propisana za najteže od tih djela.

U procesu individualizacije kazne, a pri utvrđivanju olakotnih i otegotnih okolnosti počiniteljima djela, stječe se zaključak kako sudovi stereotipno nabrajaju ove okolnosti pri odmjeravanju kazni često niti obrazlažući zašto ih drže vjerodostojnima.

Kod kaznenog djela silovanja utvrđene otegotne okolnosti prema stupnju učestalosti ponavljanja u analiziranim sudskim presudama, poredano od najučestalijih prema manje učestalima, jesu:

- ranija osuđivanost kojom evidentno nije postignuta svrha kažnjavanja,
- drskost, grubost, upornost i bezobzirnost,
- izvršenje kaznenog djela u produženom trajanju,
- zloupotreba povjerenja žrtve,
- neizražavanje žaljenja zbog učinjenog kaznenog djela.

Kod kaznenog djela rodoskrvnuća poredak je kako slijedi:

- drskost, grubost, upornost i bezobzirnost u činjenju djela,
- zlouporaba povjerenja,
- jačina ugrožavanja zaštićenog dobra i posljedice na daljnji život žrtve (povlačenje i osamljivanje, gubitak povjerenja, PTSP poremećaji).

Kao olakotne okolnosti, prema stupnju učestalosti ponavljanja u analiziranim sudskim presudama, nalazimo:

- raniju neosuđivanost,
- priznanje krivnje,
- materijalne i obiteljske prilike (nezaposlen, slabog imovinskog stanja, oženjen, otac),
- dob počinitelja (mlađa osoba),
- smanjena računljivost,
- korektno ponašanje u procesu,
- kajanje zbog počinjenog djela.

Analiza presuda ukazuje kako sudovi nerijetko precjenjuju olakotne okolnosti, odnosno određene okolnosti pogrešno cijene kao olakotne. Primjerice, nije jasno zašto se dob optuženom uzima kao olakotna okolnost, ako bi svaka punoljetna osoba trebala biti zrela da shvati značaj posljedica svog djela. Ili, zašto bi bitno smanjena svijest optuženog u koju se sam doveo konzumacijom opijata, bila osnova za blaže kažnjavanje? Nezaposlenost i slabo imovinsko stanje također se ne bi trebale cijeliti olakotnim okolnostima kod kaznenih djela protiv spolne slobode i morala, a korektno držanje pred sudom, što je obveza svakog sudionika u postupku, nije osnova za fakultativno sudsko izricanje kazne ispod zakonskog minimuma.

Ono što se svakako ne smije zanemariti u ovom istraživačkom procesu jeste činjenica da sudovi u pravilu nisu zadržali ranija stereotipna razmišljanja, odmaknuvši se od prevaziđenih stajališta da žrtva mora pružati otpor kako bi se djelo moglo okvalificirati kao silovanje, pa se tek u obrazloženju jedne sudske presude Općinskog suda u Travniku nailazi na utvrđenu olakotnu okolnost za optuženog to što oštećena nije pružala njemu vidljiv aktivni otpor simulirajući seksualni odnos. Kantonalni sud u Travniku pravilno je u odluci po žalbi u istoj pravnoj stvari od-mjerio kako upotreba sile ne podrazumijeva samo upotrebu fizičke, mehaničke ili druge snage, nego i takvo djelovanje kojim je zbog psihičkog stanja osoba onemo-gućena pružiti otpor. Simuliranje seksualnog odnosa, pak, ukazuje na strah ošte-ćene i postupanje kojim nastoji sačuvati život i tijelo na nepristupačnom terenu od nepoznate osobe. Sila je postigla svoju svrhu, jer je njome eliminirano dalje pružanje otpora od strane oštećene, a pasivno trpljenje nakon slamanja otpora ne predstavlja dobrovoljan pristanak na spolni odnos. Nepostojanje suglasnosti ošte-ćene je ključna okolnost za utvrđivanje postojanja kaznenog djela silovanja i vidljiv je progres sudske prakse kod primjene ovog standarda, bez obzira što joj zakonoda-vac to nije izrijekom propisao.

4. Zaključna razmatranja

Kazneno djelo silovanja teško je kazneno djelo kojim se narušava najintimnija sfera čovjekova bića i spolnog integriteta, pa je zaštita žrtvi kroz praksu sudova od posebnog značaja.

Zakonodavac je propisao razmjere kazni za počinitelje kaznenog djela silova-nja, ali i tu postoje značajne razlike između dvaju entiteta, posebno ako se uzme u obzir činjenica da u Republici Srpskoj sud nema pravo ublažiti kaznu ispod zakon-skog minimuma, dok se to pravo, kako je i istraživanje pokazalo, učestalo koristi na područjima gdje je važeći Federalni kazneni zakon. Zakonski minimum za osnovni oblik kaznenog djela silovanja u Federaciji je godina dana zatvora, dok je u Republi-ci Srpskoj to zatvorska kazna od tri godine. Ujednačavanjem zakonskog minimuma za osnovni oblik djela, kao i harmonizacijom zakonske politike kroz propisivanje jednakog raspona kazni za kvalificirane oblike djela u entitetima, gdje postoje zna-čajna odstupanja, postigla bi se načela zakonske jednakosti i pravne sigurnosti ili bi se njima barem više približilo.

No, iako apstraktnu težinu svakog kaznenog djela određuje zakonodavac propisivanjem raspona kazni, obaveza je suda da, u skladu s odredbama kaznenog za-kona, utvrdi konkretnu težinu djela i da ocijeni postojanje olakotnih i/ili otegotnih okolnosti koje su od utjecaja u procesu individualizacije kazne u svakom konkret-nom slučaju. Prednje ne treba shvaćati kao lagan zadatak, jer je sud u obvezi da u svakom individualnom postupku cijeni stupanj pogibeljnosti kaznenog djela, a da po ishodu postupka, svojom presudom izrazi društveni prijekor zbog počinjenog djela, utječe na počinitelja da ubuduće ne čini kaznena djela, te da kažnjavanjem utječe i na svijest svih građana o pogibeljnosti kaznenog djela i pravednosti kažnja-vanja.

Iako istraživanjem nisu obuhvaćeni svi sudovi u Bosni i Hercegovini, pa se ne raspolože većim uzorcima za analizu, neki se bitni zaključci ipak mogu izvu-ći. U sedmogodišnjem razdoblju koje je istraživanjem obuhvaćeno, 38 sudova u Bosni i Hercegovini donijelo je ukupno 26 presuda koje se odnose na kaznena djela

silovanja i/ili rodoskrvnuća što bi značilo da u prosjeku na godišnjoj razini sudovi donesu četiri takve presude. Ovo ide u prilog potvrdi hipoteze da je relativno mali broj sudskih postupaka mogući razlog zašto suci diljem države nemaju interesa dodatno se usavršavati iščitavanjem međunarodne sudske prakse. Pa, iako prikupljeni podaci ne pokazuju alarmantne brojke i porast procesuiranja kaznenog djela silovanja, nego baš naprotiv, ukazuju kako nema razloga za pooštrenje represije, istraživanjem se ukazalo na postojanje značajne disperzije između zakonske i sudske politike odmjeravanja kazni počiniteljima djela. Naime, suci ne smiju zanemariti činjenicu da baš oni svojim presudama odašilju poruke javnosti, jer upravo se iz sudske prakse moraju trasirati smjerovi u kojima je potrebno raditi izmjene i dopune zakonskih propisa ili njihovo međusobno usklađivanje.

Trajanje zatvorske kazne nije jedini indikator ocjene strogosti kažnjavanja, jer se u obzir moraju uzeti sve okolnosti od utjecaja da kazna bude manja ili veća, ali blagom kaznenom politikom sudova i odmjeravanjem kazni ispod zakonskog minimuma postavlja se pitanje kakve se poruke šalju počiniteljima najtežih kaznenih djela? Odmjeravanje kazni ima utjecaja i na prijave kaznenog djela silovanja, jer su preblage kazne poruka žrtvi kako se ne isplati ulaziti u sudske procese koji nerijetko traju duže nego dosuđene kazne. Analizom sudskih odluka uočljiva je bliskost rasprostranjenosti kaznenopravnih okvira za kazneno djelo gdje su kazne odmjeravane bliže zakonskom minimumu ili ispod njega. Sudovi u Federaciji tako su u 57% presuda s dosuđenim zatvorskim kaznama počiniteljima kaznenog djela silovanja kaznu odmjerili ispod zakonskog minimuma, koji bi im bilo koji sud u Republici Srpskoj bio primoran odmjeriti, budući da suce u ovom entitetu kazneni zakon priječi da kazne odmjeravaju ispod propisanog minimuma. Neizbježno se stoga nameće pitanje potiče li se ovakvom disperzijom kaznenih propisa i mogućnosti sudovanja povećanje kriminaliteta u jednom entitetu u odnosu na drugi?

Istraživanje nadalje pokazuje kako su u pravilu odluke o kaznama u sudskim presudama često nedovoljno obrazložene, a olakotne i otegotne okolnosti neadekvatno odmjerene, gotovo uvijek mehanički pobrojane; samo primjerično kako ih zakonodavac postavlja, što opet ne ukazuje da sud može provoditi samovolju. U presudama se vrlo rijetko navode izvori saznanja pravno relevantnih činjenica i razlozi zbog kojih im je sud poklonio vjeru, gdje se spoznaje kako i suci pokazuju različite razine razumijevanja bitnih obilježja djela, a posebice olakotnih ili otegotnih okolnosti.

Ono što se izdvaja kao pozitivan rezultat analize sudskih odluka jeste činjenica da su se u pravilu suci odmaknuli od rodni stereotipa, u postupcima se ne traže potkrepljujući dokazi u vezi s iskazom žrtve, nego se zauzima stav da dokaz koji je zakonit, autentičan i vjerodostojan može biti dovoljan za utvrđivanje krivnje optuženog, čak i ako je riječ o iskazu samo jednog svjedoka – žrtve kaznenog djela.

Jasno je kako je unificiranje sudske prakse normativni ideal u bilo kojem društvu, pa i bosanskohercegovačkom, jer i nije krajnji cilj zadiranje u autonomiju i neovisnost suda, ali bi sudovi trebali težiti primjeni jednakijih kriterija prilikom odmjeravanja kazni, a po uzoru na međunarodne standarde i međunarodnu sudsku praksu. Za ovo im najprije zakonodavci moraju ponuditi jednake osnove i kriterije za postupanje, jer odstupanja u zakonskim rješenjima, posljedično se nužno ogledaju i u praktičnoj primjeni. Usuglašavanjem pozitivnopravnih propisa, što je prvi iskorak ka bitnim promjenama, pružit će se smjernice sudovima za odgovarajuće postupanje u konkretnim slučajevima, čime će se neizbježno utjecati na smanjenje

tamne brojke, žrtvama će se pružiti jednaka zaštita bez diskriminacije, a prema počiniteljima jednaka kaznena represija, ma gdje se u Bosni i Hercegovini sudilo. Iako su uočljivi napori usuglašavanja entitetskih kaznenih zakona s odredbama Istanbulske konvencije, gdje se izmjenama i dopunama zakona zabranjuje pozivanje na seksualno ponašanje žrtve u slučajevima seksualnog nasilja i silovanja, neophodna su i dodatna usuglašavanja, kroz zakonodavne intervencije, u izmjenama pravne definicije ovog kaznenog djela, kako bi se u njih u potpunosti integrirao koncept nedostatka slobodnog pristanka iz Članka 36. Istanbulske konvencije. Zakonodavnim izmjenama neophodno je sva seksualna djela bez pristanka, uključujući i odsustvo fizičkog otpora, klasificirati kao silovanje.

Literatura

Bačić, F., Pavlović, Š. (2014). *Komentar Kaznenog zakona, Zakon o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela. Posebno kazneno zakonodavstvo*. Zagreb: Organizator.

Cvitanović, L., Derenčinović, D., Turković, K., Munivrana Vajda, M., Dragičević Prtenjača, M., Maršavelski, A. i Roksandić Vidlička, S. (2018). *Kazneno pravo – posebni dio*. Zagreb: Pravni fakultet.

Đurđević, Z. (2004). Odluka o kazni – kaznenoprocena pitanja *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, br. 11, 751–782.

Europski sud za ljudska prava (2003). *M. C. protiv Bugarske*. Predstavka broj: 39272/98.

GREVIO – Skupina stručnjaka za djelovanje protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji (2022.). *Izješće o zakonodavnim i drugim mjerama za provedbu odredaba Konvencije Vijeća Europe o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji (Istanbulska konvencija)*. Strasbourg: Vijeće Europe

Odbor ministara Vijeća Europe (2002). Preporuka Rec(2002)5 državama članicama o zaštiti žena od nasilja.

Radačić, I. (2012). Kazneno djelo silovanja: pitanja definicije, (ne)odgovornosti za otklonjivu zabludu o pristanku i postojanje rodni stereotipa u sudskom postupku na primjeru prakse Županijskog suda u Zagrebu. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, br. 19, 105–125.

Radačić, I. (2014). *Seksualno nasilje: mitovi, stereotipi i pravni sustav*. Zagreb: TIM press d. o. o.

Službene novine Federacije BiH (2003). *Kazneni zakon Federacije Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Službene novine FBiH, 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14, 46/16 i 75/17.

Službene novine Federacije BiH (2003). *Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Službene novine FBiH, 35/2003, 56/2003 – ispravka, 78/2004, 28/2005, 55/2006, 27/2007, 53/2007, 9/2009, 12/2010, 8/2013, 59/2014 i 74/2020.

Službeni glasnik BiH (2013). *Konvencija Vijeća Europe o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji*. Sarajevo: Službeni glasnik BiH, 15/13.

Službeni glasnik Republike Srpske (2012). *Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske*. Banja Luka: Službeni glasnik Republike Srpske, 53/2012, 91/2017, 66/2018 i 15/2021.

Službeni glasnik Republike Srpske (2017). *Krivični zakonik Republike Srpske*. Banja Luka: Službeni glasnik Republike Srpske, 64/2017, 104/2018 – odluka US i 15/2021 i 89/2021.

Službeni list Republike Bosne i Hercegovine (1992). *Uredba sa zakonskom snagom o preuzimanju Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*. Sarajevo: Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, 2/92.

Vuletić, I. i Šprem, P. (2019). Materijalnopравни aspekti kaznenog djela silovanja u hrvatskoj sudskoj praksi. *Policija i sigurnost*, br. 2, 130–155.

Rodni stereotipi i kazneno djelo silovanja

————— Anita Dremel i Barbara Herceg Pakšić

Sažetak

Kaznena djela protiv spolne slobode predstavljaju područje izrazito podložno promjenama pod utjecajem prevladavajućih društvenih stavova. U tom smislu, prikazuje se legislativna evolucija ovih kaznenih djela u Republici Hrvatskoj koja, *inter alia*, pokazuje put do rodne i spolne neutralnosti i suvremenih pravnih standarda. Donosi se teorijski pregled nekih relevantnih istraživanja s obzirom na kodove odabrane za analizu, uključujući rasprave o rodnim mitovima, obilježjima počinitelja kaznenog djela silovanja, odnosima moći, odnosu počinitelja i žrtve, doprinosu žrtve, utjecaju zlorabe alkohola, evaluaciji olakotnih okolnosti te izricanju vrste i duljine kazne. U radu se analizira empirijski materijal sačinjen od pravomoćnih presuda u slučajevima silovanja na Županijskom sudu u Osijeku 2018. – 2022. godine. U radu se nastoji podići svijest o sekundarnoj viktimizaciji, rodnim stereotipima i dubljim strukturnim socio-kulturnim normama i vrijednostima, prisutnima u različitim diskursima, od obiteljskog do pravnog. Ukazuje se na potrebu za edukacijom u širem društvenom kontekstu, inzistirajući pri tome na pristupu koji eliminira moralizam i osvještava neke od temeljnih društvenih funkcija adekvatnih kaznenopravnih odgovora na seksualno nasilje.

Ključne riječi: rodni stereotipi, mitovi, pravni diskurs, kazneno pravo, kaznena djela, spolna sloboda, silovanje, rodna ravnopravnost

1. Teorijska podloga i pregled nekih relevantnih istraživanja

Kazneno pravo ključni je instrument za očuvanje društvenog reda, pravde i sigurnosti, što su sve temelji za održavanje i jačanje šire društvene kohezije. Specifično, pravni odgovor na djela protiv spolne slobode ima značajnu društvenu relevantnost ne samo u smislu zaštite žrtava ili odvratanja potencijalnih počinitelja te povećanja javne sigurnosti, nego i kao mehanizam edukacije javnosti i kreiranja svijesti o tome koliko su ozbiljna i štetna ta kaznena djela.

Društva u kojima živimo obilježena su rodnom neravnopravnošću na dubljim razinama koje strukturiraju i dio normativnog i vrijednosnog poretka. U tome je smislu rod socijalna praksa, činimo i izvodimo rod kao sustav razlikovanja u kojem su različite vrijednosti hijerarhizirane i asocirane s muškim i ženskim, kako u obitelji, medijima i školstvu, tako i kroz pravni sustav.

Strogo kažnjavanje djela protiv spolne slobode može pomoći u borbi protiv rodne neravnopravnosti, ističući neprihvatljivost nasilja nad ženama i djevojkama, koje su najčešće žrtve tih zločina. Kazne za djela protiv spolne slobode stoga imaju ključnu ulogu u zaštiti pojedinaca, očuvanju društvenog mira i promicanju pravde i ravnopravnosti u društvu. Kako pravosudni sustav pristupa obradi i kažnjavanju djela protiv spolne slobode, može nam stoga puno reći o dubljim strukturama koje formiraju rodne odnose u društvu. U tome je smislu ovdje uvijek riječ i o odnosima društvene moći.

Podaci o brojkama mogu se pronaći u izvještajima Ministarstva unutarnjih poslova (MUP, 2023) i Državnog zavoda za statistiku (DZS, 2023), gdje saznajemo da je u Republici Hrvatskoj bilo ukupno 230 prijava za kazneno djelo silovanje u 2023. godini (za usporedbu, 2021. godine radilo se o 194, a 2022. o 216 prijava). No, stvarna je situacija daleko tamnija, uzmimo za primjer izvještaj Ženske sobe (2017) koji je pokazao da se uz jedno prijavljeno silovanje veže od 15 do 20 neprijavljenih te da je u njihovom Centru za žrtve seksualnog nasilja održano ukupno 757 savjetovanja, pri čemu su najčešći problemi zbog kojih su se žrtve nasilja obraćale Ženskoj sobi bili silovanje/pokušaj silovanja/incest (59,3%) i seksualno uznemiravanje (10,3%).

Samo mali postotak silovanja, vidimo, prijavljen je, a još manji broj prijavljenih slučajeva ikada dođe do suđenja. Oni koji dođu, međutim, igraju važnu simboličku ulogu. Kazneni postupci su simbolični u smislu da njihovi glavni akteri, npr. optuženi i žrtva, predstavljaju društvene uloge; sam sudski proces utjelovljuje ideje o 'dobrom' društvu (i 'pravednom' i 'pouzdanom' kaznenopravnom sustavu) i postizanju pravde u pojedinačnim slučajevima (Bumiller 1991). To je tako zbog sveprisutnog društvenog uvjerenja da pravo uvijek promiče pravdu. Međutim, pravo je također moćan stvaratelj i širitelj različitih vrsta diskriminacije, poput rodne diskriminacije.

Diskurs suđenja za silovanje, umjesto jačanja ženskih prava, zapravo, može raditi na oslabljivanju žena. Jedan od najperverznijih učinaka diskursa o silovanju je taj što može snažno utjecati na način na koji žene vide sebe, svoje napadače i nasilje kojem su bile izložene. Njihova vlastita poteškoća u priznavanju da su prošle kroz silovanje, dodana osjećajima srama i krivnje, te dobro utemeljenom strahu od postupanja kaznenopravnog sustava, dovodi brojne žene da ne prijavljuju seksualne napade.

Multidisciplinarni je pristup izrazito dobrodošao u bavljenju ovom temom, a ovdje se pristupa iz društvoznastvene perspektive prava i sociologije. Takav pristup omogućava holistički pogled na problem, kombinirajući pravnu analizu s društvenim kontekstom. Sociologija može pružiti uvid u društvene norme, stavove i predrasude koji utječu na slučajeve silovanja, dok pravo osigurava strukturalni okvir za razumijevanje i primjenu zakona. Rodni stereotipi i predrasude mogu utjecati na ponašanje sudaca i pravnih stručnjaka, a pravna perspektiva može ponuditi načine za ublažavanje tih utjecaja kroz zakonske reforme i edukaciju, što može dovesti do pravednijeg i objektivnijeg suđenja u slučajevima seksualnog nasilja.

Ciljevi su ovoga rada dati teorijski pregled razvoja legislative i pravne prakse u slučaju kaznenih djela protiv spolne slobode te analizirati sudske presude u slučajevima silovanja na Županijskom sudu u Osijeku u periodu od 2018. do 2022. Analiza smjera ispitati rodnu strukturu, obilježja te odnose počinitelja i žrtve, institut "doprinosa žrtve" te eventualne diskurzivno prisutne rodne stereotipe i mitove u evaluaciji olakotnih i otegotnih okolnosti te izbor vrste i mjere kazne.

U teorijskoj podlozi, s obzirom na složenost materije i brojnost promjena u legistativnom smislu s jedne strane, a značajnu ograničenost opsegom rada, dajemo samo temeljna obilježja i podatke iz odabrane materije. Ovdje pregledana istraživanja ne pružaju izravnu analizu osječnog suda, ali nude uvide u šire obrasce koji mogu biti prisutni u takvim kontekstima. Specifični regionalni kontekst istraživanja koje ovdje ispituje lokalne pravne odluke i prakse u posljednjih pet godina informira se, dakle, širim transnacionalnim pravnim perspektivama o rodnim stereotipima (Cook i Cusack 2010; Alderden i Ullman 2012). U domaćem je kontekstu nezaobilazno referirati na studiju o mitovima u slučajevima o silovanju Ivane Radačić (2014), uz ostale reference koje se pojavljuju u sljedećem poglavlju o pregledu pravnog okvira.

Mitove o silovanju možemo definirati kao predrasude, stereotipna ili lažna vjerovanja o silovanju, žrtvama silovanja i silovateljima (Burt 1980) ili, pak, kao stavove i vjerovanja koji su općenito lažni, ali su rasprostranjeni i perzistentni te služe za negiranje i opravdavanje muške seksualne agresije prema ženama (Lonsway i Fitzgerald 1994). Unatoč istraživanjima i publikacijama u stručnim i popularnim časopisima o silovanju, takvi mitovi i dalje opstaju u uobičajenom svjetovnom razmišljanju. Jedan mit koji su istraživanja pokazala da ima malo temelja u stvarnosti jest da je silovanje zločin čiste strasti, da je primarno seksualno motivirano (Johnson, Kuck i Schander 1997). Ovakvi mitovi imaju svoju podlogu u stavovima o rodnoj ulozi, a ona podrazumijeva vjerovanja o prikladnim aktivnostima i očekivanjima za žene i muškarce (McHugh i Frieze 1997). Na primjer, skrb za obitelj u većini kultura smatra se odgovornošću pripadnoj rodnoj ulozi žena. Očekuje se da će muškarci biti dominantni, moćni i seksualno agresivni, dok se od žena očekuje da budu krhke, pasivne i poslušne, ali i odgovorne za kontroliranje opsega svoje seksualne aktivnosti (Simonson i Subich 1999). Prema ovoj teoriji, socijalizacija u rodne uloge promiče formiranje lažnih i podržavajućih vjerovanja o silovanju te podržava stav da će pojedinci koji čvrsto vjeruju u tradicionalne rodne uloge percipirati silovanje od strane poznanika kao ekstremnu i prikladnu verziju tradicionalne muško-ženske seksualne interakcije (Bridges 1991; Ewoldt et al. 2000).

Ovi stereotipi o silovanju, nazvani mitovi o silovanju, seksualnu agresiju vide kao očekivano muško ponašanje koje žene potiču ili uživaju u tome (Payne, Lonsway i Fitzgerald 1999). S druge strane, ljudi koji vjeruju u mitove o silovanju vjerojatnije krive žrtvu i manje krive počinitelja, posebno kada je žrtva nižeg statusa od počinitelja (Yamawaki, Darby i Queiroz 2007). Nažalost, neki ljudi demoniziraju žrtvu silovanja koja prijavljuje počinitelja policiji (Benedict 1992).

Ovaj obrazac seksualnog nasilja, preobilje stereotipa i negacija pravde uklapaju se u sociološke i socijalno-psihološke teorije hijerarhije i dominacije grupa. Prema Jackman (2001), članovi dominantne grupe često prijete nasiljem kako bi kontrolirali članove podređene grupe. Kako bi zaštitili postojeće stanje i upravljali neugodnim emocijama, ljudi stvaraju ideologije koje legitimiraju nadmoćnost dominantne grupe, inferiornost podređene grupe i razloge za sistemsko nasilje (Jost i Hunyady 2002; Jost, Pelham, Sheldon i Ni Sullivan 2003).

Istraživanja sugeriraju da potprijavlivanje silovanja dijelom objašnjava i to da mitovi o silovanju mogu biti prisutni i izraženi kod policije (Rose i Randall 1982) i sudaca (LaFree, 1980). Tome doprinosi i uvjerenje da postoje lažne optužbe za silovanje (Jordan 2004). Takvi izrazi nepovjerenja od strane skupina koje su društveno i pravno odgovorne za dobrobit žrtava silovanja mogu rezultirati sekundarnom

viktimizacijom, iskustvom koje može negativno utjecati na oporavak. Moguće je da niska stopa osuđivanja počinitelja silovanja u usporedbi s drugim počiniteljima nasilnih zločina može biti povezana s izražavanjem – svjesnim ili ne – pristranosti prema žrtvama silovanja u kaznenom pravosuđu. Empirijska saznanja svjedoče da su stavovi pojedinaca o općoj dominaciji među grupama i opresiji temeljenoj na spolu značajni prediktori njihovih stavova prema silovanju i žrtvama silovanja (Hockett, Saucier, Hoffman, Smith i Craig 2009). Oni podupiru feminističku perspektivu da su silovanje i mitovi o silovanju strukturalni sastavni dijelovi muške dominacije.

Može se primijetiti svojevrsna naturalizacija ili trivijalizacija nasilja, pa tako i (ili posebice) seksualnog, koje se dnevno komentira u diskursima medija, religije, znanosti i prava, što može dovesti do toga da žene same interpretiraju nasilje koje im se dogodilo kao nevažno ili čak kao vlastitu krivnju te odluče da ne treba oko toga dizati paniku, posebno ako nije bilo velike fizičke sile ili je silovatelj poznanik ili partner (Figueiredo 1998; Hall 1985). Perspektiva preživjele tako se informira zamišljajem o tome što bi drugi mislili o tome što se dogodilo i tko je kriv.

Može se, nažalost, dogoditi, kako ističu neke studije (Radford 1987), da se u određenom ponašanju žene, poput kasnovječnjeg izlaska, prihvaćanja prijevoza automobilom ili načina odijevanja, prepozna takozvana nerazboritost koja se počne tumačiti kao voljno sudjelovanje u spolnom činu ili njegovo izazivanje, što zna dovesti i do smanjenja kazne. Ovakvo viđenje okolnosti seksualnog nasilja naziva se okrivljavanjem žrtve ili doprinosom žrtve.

Veliki je naglasak stavljen upravo na seksualnost, u smislu da se žensko tijelo vidi kao objekt pravne regulacije, kontrole i kazne te da pravni diskurs konstruira žensko tijelo kao histerično ili nemoralno (Smart 1989). Susan Edwards (1981), primjerice, tvrdi da je diskurs suđenja u slučajevima silovanja prepun ideja o ženskoj pasivnosti, ženama kao žrtvama i ženskoj krivici. Edwards kaže da je za pravnu kulturu seksualnost glavna osobina žene, ona koja konstruira, definira i oblikuje ženski identitet. To se postiže konstruiranjem specifične značajke ženskog ponašanja (npr. njezine seksualne povijesti) kao dominantne. Ostale karakteristike ili se prilagođavaju ovoj dominantnoj ili, ako su u sukobu, bivaju umanjene. Diskurs suđenja za silovanje stalno priziva slike majčinstva, čednosti, promiskuiteta, 'loše djevojke', 'nevjerne supruge', djevice, 'izgubljene' žene itd., stvarajući portret žena koji je plitak i jednoznačan. S obzirom na širi kulturni i društveni kontekst, spomenut ćemo ovdje djelo francuskog filozofa Michela Foucaulta, koji je u svojoj utjecajnoj *Povijesti seksualnosti* (2013) tvrdio da se uspostavljanjem zabrana i propisa o seksualnosti unutar pravnih i medicinskih diskurzivnih praksi, među ostalima, postiže kontrola nad ženskim seksualnim ponašanjem. Osim toga, stereotipne reprezentacije rodni uloga i rodni odnosa koje se nalaze u, primjerice, obiteljskom, medijskom i školskom diskursu, nisu opovrgnute u diskursu kaznenopravnog sustava; naprotiv, one dobivaju podršku i snagu u presudama. Čak i kada je silovatelj osuđen, diskurs kaznenopravnog sustava ne izaziva stvarno rodne i seksualne nejednakosti, što treba tumačiti na tragu razumijevanja da zločin nije niz relativno neproblematičnih činjenica već širok spektar aktivnosti koje treba razumjeti unutar konteksta rodni odnosa (Newburn i Stanko 1994). Osim toga, pravni stavovi mogu izgledati prilično zastarjeli i konzervativni jer se društvene vrijednosti i stavovi mijenjaju brže od službenih diskursa, posebno pravnog. Edwards tako tvrdi (1981) da, iako su se društveni stavovi prema ženskoj seksualnoj slobodi možda promijenili pa djevojka iz susjedstva može spavati sa svojim dečkom bez mnogo kritike, ipak ako je silovana,

tada se pokreće društvena konstrukcija promiskuiteta. Zaključuje da je diskurs sudskih presuda pun jednodimenzionalnih pretpostavki o ženskoj pasivnosti, ženama kao žrtvama i ženskom doprinosu krivnji.

Postoje studije koje u pokušaju razumijevanja seksualnog nasilja relevantno analiziraju razliku između počinitelja koji priznaju ili pak niječu krivnju (Scully 1990). Oni koji ne priznaju krivicu, iako smatraju da je čin silovanja nedopustiv, tvrde da su u njihovim posebnim slučajevima postojala opravdanja koja su njihovo ponašanje činila prikladnim, ako ne i ispravnim. Ta su opravdanja bila retorički konstruirana pa Scully (1990) zaključuje da se čini da je upotreba diskurzivnih objašnjenja i manipulacija kako bi se silovanje i drugi seksualni prijestupi činili normalnima prisutna ne samo u diskursu silovatelja, već i u diskursu kaznenopravnog sustava. I silovatelji i pravni stručnjaci (poput sudaca) grade svoja objašnjenja za silovanje na temelju znanja stečenog iz društva, znanja koje izražava što naša kultura smatra prihvatljivim. Ovaj proces društvenog i kulturnog prihvaćanja seksualnog nasilja ponekad je čak priznat u službenim diskursima te je proizvod prevladavajućih stereotipa prema ženama kao seksualnim objektima. Najčešći stereotipi koje Scully (1990: 102) detektira u situacijskim opravdanjima počinitelja poricitelja su: (1) žene su zavodnice, (2) žene misle "da" kad kažu "ne", (3) žene se na kraju "opuste i uživaju" i (4) fine djevojke ne završe silovane. Radi se također o okrivljavanju žrtve. Sociološko objašnjenje za prividnu neosjetljivost silovatelja prema njihovim žrtvama može se ponuditi iz perspektive nedostatka empatije, usko povezanog s načinom na koji je moć raspodijeljena između spolova. Moćni ljudi (npr. muškarci i suci) nemaju puno razloga da se stave u položaj manje moćnih. Za manje moćne osobe, s druge strane, od vitalne je važnosti naučiti razumjeti i predvidjeti ponašanje drugih. Stoga za muškarce razumijevanje ženske uloge nije ključno, dok je za žene to strategija preživljavanja (Scully 1990: 115–116).

Suđenja za silovanje dobar su primjer kako društvo vidi rodne odnose, rodne uloge i društveni fenomen seksualnog nasilja nad ženama. Diskurs većine suđenja za silovanje počiva na pretpostavci da su uzroci silovanja individualni umjesto društveni te da ih treba tražiti uglavnom u ponašanju žrtve silovanja. Međutim, problem silovanja leži ne samo u napadnutoj ženi (njezina odjeća, njezino seksualno ponašanje, njezino zanimanje, njezin izgled, mjesto na kojem se nalazi itd.), već uglavnom u porukama koje je njezin napadač primio iz društvenih diskursa: govorimo o ženama i muškarcima koji su odgojeni u društvu koje dopušta moćnim skupinama da pokazuju svakojake oblike zlostavljačkog ponašanja prema manje moćnima. Ovaj način razmišljanja može nas dovesti do toga da silovanje ne vidimo samo kao vrstu seksualnog zločina, već kao oblik zloupotrebe moći, vježbanje muške kontrole nad ženskim ponašanjem. Ova veza između seksualnog nasilja i oblika društvene i pravne kontrole jako je slabo istražena. Ruth Hall stoga tvrdi da se silovanje, u teoriji, vidi kao vrlo ozbiljan zločin, ali postoji široko rasprostranjeno mišljenje da je silovanje samo seksualni čin u pogrešno vrijeme i na pogrešnom mjestu (Hall 1985).

Brojne studije ukazuju da je u presudama u slučajevima silovanja važan odnos počinitelja i žrtve, primjerice s obzirom na vrijednosne orijentacije pri čemu tradicionalisti umanjuju ozbiljnost silovanja više nego egalitarni, te se umanjuje ozbiljnost počinjenog djela s porastom stupnja poznanstva ili bliskosti (Ben-David i Schneider 2005). Unatoč napretku u pravima žena i njihovom statusu u mnogim dijelovima svijeta, vjerovanje da ženina seksualna privola automatski proizlazi iz intimne

heteroseksualne veze i dalje perzistira. Brak se često smatra indikacijom neopozive privole na seksualne odnose (Ewoldt, Monson i Langhinrichsen-Rohling 2000). Nažalost, čak i ako bliski odnos ne vodi do potpunog oslobađanja počinitelja, često se koristi kao olakšavajuća okolnost koja se koristi za opravdanje smanjene kazne. Stupanj poznanstva između žrtve i počinitelja utječe na percepcije silovanja u pogledu definicije situacije, procjene psihološkog traumatskog iskustva i pripisivanja krivnje. Silovanja počinjena od strane poznanika, u usporedbi s onima počinjenima od strane stranaca, manje će vjerojatno biti smatrana silovanjem, čak i od strane žrtava (Koss et al. 1988). Mnoga istraživanja su pokazala da pojedinci smatraju da je silovanje od strane poznanika manje ozbiljan zločin nego silovanje od strane stranca (Bell, Kuriloff i Lottes 1994; Bridges 1991), te se bračno silovanje smatra manje ozbiljnim od silovanja od strane ne-partnera, i percipira se da ima manje psiholoških posljedica za žrtvu (Monson, Langhinrichsen-Rohling i Biderup 2000; Sanchez 1997; Simonson i Subich 1999). Ova istraživanja pokazuju obrnutu linearnu povezanost između stupnja poznanstva žrtve i počinitelja i pripisivanja krivnje počinitelju. Kako se intimnost odnosa povećava, tendencija da se smatra njegovo ponašanje potpuno neprihvatljivim smanjuje se (Freetly i Kane 1995). Preporučuju se kraće kazne za partnere silovatelje i silovatelje na spojevima nego za poznanike i strance (Cowan 2000), dok se duže kazne preporučuju za silovatelje strance nego za silovatelje poznanike (Viki, Abrams i Masser 2004). Podrška za ovu poziciju pronađena je u istraživanju Bridges (1991), gdje se očekivanja rodne uloge jače primjenjuju na silovanje na spojevima nego na silovanje od stranaca.

Istraživanja pokazuju da visok postotak počinitelja silovanja ima problema s alkoholom (Grubin i Gunn 1990) te da su žrtve seksualnih napada sklonije pretjeranom konzumiranju alkohola u usporedbi s onima koji nisu žrtve (Corbin et al. 2001). S obzirom na široku upotrebu alkohola u suvremenim društvenim interakcijama te činjenicu da su seksualni napadi u koje su uključeni intimni partneri ili poznanici mnogo češći od onih s nepoznatim osobama, postojanje ovog povezivanja možda i nije iznenađujuće. Također, alkoholna konzumacija proučavana je kao faktor rizika za seksualnu viktimizaciju jer smanjuje svijest o rizičnim situacijama i ometa sposobnost odupiranja napadu (Abbey 1991; Berkowitz 1992). Stoga možda i nije iznenađujuće pronaći dokaze da uključenost intoksikacije u scenarije seksualnog pristanka često utječe na način na koji promatrači dodjeljuju odgovornost uključenim stranama. Tamo gdje trijezni optuženik iskorištava pijanu tužiteljicu, unatoč njezinoj intoksikaciji, čini se da se tužiteljica neće smatrati odgovornijom (Wall i Schuller 2000) i vjerojatnije je da će promatrači zaključiti da je došlo do silovanja (Norris i Cubbins 1992), jer trijeznost optuženika uklanja mogućnost olakšavanja. Alkohol se smatra alatom zavođenja, mjerom muškosti, pružateljem seksualne hrabrosti i sredstvom rušenja društvenih ograničenja (Crowe i George 1989).

2. Evolucija kaznenih djela protiv spolne slobode u Republici Hrvatskoj s posebnim naglaskom na kazneno djelo silovanja

Rodno uvjetovano nasilje danas je učestali predmet znanstvenog diskursa uvjetovan društvenom stvarnošću. Potreba njegova suzbijanja odavno je priznata na međunarodnoj razini. U pravilu ga određuje zasnovanost za spolnoj/rodnoj osnovi te posljedici koja iz toga nastaje.²⁸ Seksualno nasilje (ili u hrvatskoj literaturi

²⁸ U tom smislu, primjerice, termin "nasilje protiv žena" Ujedinjeni narodi određuju kao "bilo koji čin nasilja zasnovan na spolnoj/rodnoj osnovi koje rezultira ili može rezultirati fizičkom, spolnom ili psihološkom povredom ili

učestalo rabljeni pojam spolno nasilje) može udovoljavati različitim oblicima prekršaja ili kaznenih djela. Kazneno je pravo (ili bi to trebalo biti) posljednje društveno sredstvo koje svojim zaštitnim mehanizmom djeluje onda kada sva blaža društvena sredstva zakažu. Njegovo osuvremenjivanje i prihvaćanje činjenice da su žene žrtve kaznenih djela zbog patrijalnih društvenih obrazaca, rodnih stereotipa, diskriminacije i predrasuda, zlorabe moći i podzastupljenosti u procesima odlučivanja (Đurđević 2022), dovelo je do toga da je rodna prizma priznati kut gledanja na (kaznenopravne) stvari.

Svako kazneno djelo služi zaštiti odabranog pravnog dobra, a neka od njih imaju izrazitu rodnu perspektivu. Nedvojbeno su među potonjima kaznena djela protiv spolne slobode, kojima se štite, već prema samom nazivu, spolna sloboda u smislu "slobode osobe birati mjesto, vrijeme, način i osobu s kojom će stupiti u spolni odnos", kao i spolni integritet i samoodređenje radi zaštite od nedobrovoljnih spolnih radnji (Turković u: Derenčinović (ur.) 2013: 157). Ovo područje pripada dinamičnijim dijelovima kaznenog prava jer se često mijenja i usklađuje pod utjecajem napretka društva, promjene društvenih stavova te implementacije suvremenih pravnih standarda, ali i želje za boljom zaštitom žrtava (tako je i posljednja izmjena i dopuna Kaznenog zakona zahvatila odredbe iz ovog dijela). Poznato je da se ova djela slabo prijavljuju, između ostaloga zbog sekundarne viktimizacije, postupovne traumatizacije, nepovjerenja u sustav, straha i društvene stigmatizacije (Herceg Pakšić 2024) čime se i gubi mogućnost njihova procesuiranja.

Povijesno gledajući, i sam se naziv glave u Kaznenom zakonu često mijenjao, pokazujući poveznicu s moralom i ćudoređem. Do 1998. godine naziv glave bio je "Kaznena djela protiv dostojanstva ličnosti i morala" (glava X tadašnjeg Krivičnog zakona Republike Hrvatske iz 1977), a potom je zamijenjen nazivom "Kaznena djela protiv spolne slobode i spolnog ćudoređa" (Kazneni zakon iz 1997). U Kaznenom zakonu postoji pet kaznenih djela iz ove glave (XVI): Silovanje, Teška kaznena djela protiv spolne slobode, Bludne radnje, Spolno uznemiravanje te Prostitucija.

U daljnjem tekstu posebno se usredotočujemo na obilježja kaznenog djela silovanja.

Godina 1998, odnosno stupanje na snagu Kaznenog zakona iz 1997, bila je prekretnica za tri bitne promjene za kazneno djelo silovanja – uvedena je *spolna neutralnost* pa uloga počinitelja ili žrtve postaje moguća za oba spola, postojanje *bračne zajednice* prestaje biti odlučna činjenica za postojanje ovog kaznenog djela, stoga silovanje postaje moguće i ako su osobe u braku, te *radnje izjednačene sa spolnim odnošajem* postaju modalitet silovanja što je proširilo kažnjivu zonu (Kurtović Mišić, Garačić 2010). Godina 2011, odnosno usvajanje novog Kaznenog zakona, nova je prekretnica, kad se pojam *spolnog ćudoređa izostavlja* iz naziva glave, ukazujući da povezivanje s moralom i časti znači dodatnu stigmatizaciju, sram i sekundarnu viktimizaciju, kao i umanjivanje povreda (Turković, Maršavelski 2010;

patnjom žene, uključujući i prijetnje takvim djelima, silu ili svojevrijedno oduzimanje slobode, bilo u javnom ili privatnom životu". UN Deklaracija o uklanjanju nasilja nad ženama usvojena je na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda 20. prosinca 1993. godine, 48/104., čl. 1. Vijeće Europe nasilje nad ženama smatra kršenjem ljudskih prava i oblikom diskriminacije žena kao "sva djela rodno utemeljenog nasilja koja imaju za posljedicu ili će vjerojatno imati za posljedicu tjelesnu, seksualnu, psihičku ili ekonomsku štetu ili patnju žena, uključujući prijetnje takvim djelima, prisilu ili namjerno oduzimanje slobode, bilo da se pojavljuju u javnom ili privatnom životu", dok je "rodno utemeljeno nasilje nad ženama" nasilje usmjereno na ženu zbog toga što je žena ili koje nerazmjerno pogađa žene. Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji. Čl. 3., točka a i d, Narodne novine – Međunarodni ugovori, broj 3/18. Vidjeti dodatno i Preporuku REC(2002) 5 Odbora ministara Vijeća Europe zemljama članicama o zaštiti žena od nasilja, te Opću preporuku br 19. CEDAW Odbora o nasilju nad ženama (1992).

Turković u: Derenčinović 2013), *svaki nekonzenzualni spolni odnos postaje kažnjiv*, a isto tako, tad se *uveo i pojam pristanka* i njegovo određenje u zakonski tekst. Prvotno je kao temeljno djelo unutar spolnih delikata bio predviđen i Spolni odnošaj bez pristanka, po uzoru na engleski koncept, no 2019. godine, hrvatski zakonodavac odlučuje se ovu odredbu podvesti pod Silovanje.

Sukladno predmetnoj odredbi čl. 153. Kaznenog zakona, počinitelj koji bez pristanka izvrši spolni odnošaj ili s njim izjednačenu spolnu radnju ili pak navede žrtvu da bez pristanka s trećom osobom izvrši spolni odnošaj ili izjednačenu spolnu radnju ili pak izvrši potonje nad samom sobom, kaznit će se zatvorom od tri do osam godina. Ukoliko je djelo izvršeno uporabom sile ili prijetnje izravnog napada na život ili tijelo silovane ili druge osobe, kazna je od pet do dvanaest godina. Uvedena je i kažnjivost otklonjive zablude u pogledu postojanja pristanka, a kazna je do tri godine. Pristanak postoji ako je osoba svojom voljom odlučila stupiti u spolni odnošaj ili s njime izjednačenu spolnu radnju i bila je sposobna donijeti i izraziti takvu odluku, a smatra se da ne postoji ako je spolni odnošaj ili izjednačena radnja izvršena uporabom prijetnje, prijevare, zlouporabom položaja prema osobi u odnosu zavisnosti, iskorištavanjem stanja osobe uslijed kojeg osoba nije bila sposobna izraziti svoje odbijanje ili nad osobom kojoj je protupravno oduzeta sloboda.

Statistički gledano, silovanje nema veliki udio unutar godišnjeg broja počinjenih kaznenih djela u Republici Hrvatskoj. Iznosi se podatak kako je to u pravilu oko 0,20% udjela od ukupnog broja osuđenih počinitelja (Vuletić i Šprem 2019: 131), što samo potvrđuje ranije istaknutu visoku tamnu brojku u ovome području. Kad je riječ o kriminološkim obilježjima, radi se o teškom djelu koje, u pravilu žrtvama ostavlja brojne i raznovrsne zdravstvene posljedice, žrtve su često mlade osobe, a počinitelji su im poznati ili bliski, a u Republici Hrvatskoj ne postoji značajna brojčana diskrepancija između optuženih i osuđenih (većina optuženika biva i osuđena) (Vuletić i Šprem 2019).

Još prije gotovo desetljeće i pol autori su isticali kako je za hrvatsku sudsku praksu pitanje otpora žrtve silovanja dugo bilo "kamen spoticanja": unatoč tome što se na legislativnoj razini ovo pitanje nije spominjalo, sudska praksa je upravo kroz obilježja otpora nastojala anulirati tezu o dobrovoljnosti spolnog odnošaja (Kurtović Mišić i Garačić 2010). Navodi se kako je hrvatska sudska praksa, osobito početkom 2000-ih, prihvatila da otpor nije potrebno dokazivati, uz susretanje povremenih odstupanja koja predstavljaju iznimku (Vuletić i Šprem 2019). Razmatranje otpora u kontekstu dokazivanja silovanja protivno je i standardima Europskog suda za ljudska prava. Godine 2011, usvajanjem trenutnog Kaznenog zakona, težište je prebačeno na (ne)postojanje pristanka. Time je, zapravo, uvedena oboriva presumpcija nepostojanja pristanka (Turković, Maršavelski 2010). Tako, kako je određen unutar kaznenog silovanja, pristanak se odnosi još i na teška kaznena djela protiv spolne slobode i na bludne radnje. Sudska praksa daje uvid kako se optuženici, koji se brane da nisu bili svjesni nepostojanja pristanka, u pravilu pozivaju na izostanak otpora ili pak okolnost dobrovoljnog odlaska žrtve na mjesto izvršenja djela (Vuletić i Šprem 2019).

3. Metodologija i analiza rezultata

Cilj je ovoga poglavlja opisati metodološke postupke pri analizi prvostupanijskih presuda a koji se tiču izbora uzorka, vremenskog okvira, geografskog prostora i

odabranih slučajeva prema vrsti kaznenog djela, kao i uvjete pristupa podacima te teme prema kojima se materijal kodirao.

Kriterij za izbor uzorka bio je vremenski i geografski. Kako obje autorice rade na Sveučilištu u Osijeku, a bave se svaka iz svoje perspektive problemom rodno uvjetovanog nasilja, odabrale su namjeran uzorak presuda sa Županijskog suda u Osijeku. Vremenski okvir odabranog uzorka presuda odnosi se na razdoblje od 2018. do 2022. godine. Analizirale su se osuđujuće presude u slučajevima silovanja.

Pristup podacima dogovoren je formalnim zahtjevom ravnateljstvu Županijskog suda kojem smo objasnile da nam je pristup potreban u istraživačke svrhe te smo objasnile svoje ciljeve, svrhu i osnovne metodološke postupke, kao i etičke obzire i postupke anonimizacije podataka.

Nisu još, nažalost, transparentni sudovi pa nemamo sve presude dostupne na mrežnim stranicama. Djelatnice Županijskog suda u Osijeku iz arhive su nam prema prethodnom dogovoru pripremile sudske spise te smo u prostoru suda isključivo mogle pregledavati i analizirati materijal. Zahvaljujemo se.

Metoda prikupljanja podataka organizirana je na temelju prethodno izrađenih matrica, koje su uključile veliki broj prikupljenih podataka. Za potrebe analize u ovome radu ciljano smo odredile ispitati rodnu strukturu, obilježja te odnose počinitelja i žrtve, institut "doprinosa žrtve" te eventualne diskurzivno prisutne rodne stereotipe i mitove u evaluaciji olakotnih i otegotnih okolnosti te izricanju vrste i mjere kazne. Analitički alat predstavlja opis počinitelja i odnosa sa žrtvom te kodirana analiza teksta presuda. Prethodno smo odabrale opisane kodove kao teme. Kriterij ovakvog odabira uzorka u posljednjih pet godina olakšava uvid u aktualnu situaciju te smo osim toga kriterija izbora uzorka smanjili utjecaj različitih sociokulturnih, sociopolitičkih i sociopravnih okolnosti, jer se bavimo presudama iz istog konteksta i regije.

Etički aspekti koje smo razmatrale uključuju brigu o ranjivosti i uklanjanje imena kako bi se osigurala anonimnost i povjerljivost podataka.

Ograničenja metodologije uključuju mali uzorak, no obimnost materijala te navedeni sociokulturni kontekst opravdavaju ovaj pristup. Nije moguća generalizacija ovih uvida na populaciju, nego istraživanje smjera dati gušći opis s obzirom na fenomenologiju silovanja i na specifičnu regiju.

Ukupno je u navedenom petogodišnjem razdoblju jedanaest presuda u slučajevima silovanja na Županijskom sudu u Osijeku, no imali smo pristup njih deset jer je jedan slučaj u trenutku naše analize materijala u studenom i prosincu 2023. godine bio na Vrhovnom sudu.

Materijal koji smo analizirali iznimno je obiman te smo za potrebe ovoga rada odabrali opisati glavna obilježja počinitelja, odnos počinitelja i žrtve, ulogu alkoholne opijenosti, izjašnjavanje krivnje, neke olakotne i otegotne okolnosti te izbor vrsta i mjera izrečene kazne.

Svi su počinitelji kaznenog djela silovanja od 2018. do 2022. godine na Županijskom sudu u Osijeku muškarci (njih 10), a sve su žrtve žene. Počinitelji su godišta u rasponu od najstarijeg rođenog 1960. godine do najmlađeg rođenog 1997. godine. Jedan počinitelj visoke je stručne spreme, jedan ima završeno osnovnoškolsko obrazovanje, dvojica su niže stručne spreme, dok su ostali stekli srednju stručnu spremu. Jedan je počinitelj razveden, četiri ih je neoženjeno, jedan je oženjen, jedan je

upravo raskinuo zaruke, a trojica su u izvanbračnoj zajednici. Četiri počinitelja imaju djecu. Pet je počinitelja zaposleno, jedan je umirovljenik, a ostali su nezaposleni i bez prihoda. Tablica 1 prikazuje neka osnovna sociodemografska obilježja svih deset počinitelja iz analiziranih presuda. Tablica 2 prikazuje duljinu izrečenih zatvorskih kazni, izjašnjavanje krivnje i postojanje prethodne kaznene osuđivanosti.

Što se tiče odnosa žrtve i počinitelja, u dva slučaja radi se o osobama koje se prethodno nisu poznavale, u jednom je slučaju počinitelj udomitelj kao zamjenski otac žrtve, u tri slučaja radi se o intimnim partnerima u izvanbračnoj zajednici koju je partnerica žrtva prekinula ili željela prekinuti, u dva slučaja o prijateljima, od čega je u jednom od tih slučajeva počinitelj tvrdio da je prethodno bio u intimnoj vezi sa žrtvom te u jednom slučaju je odnos susjedski i kumski. Dva su slučaja silovanja počinjena prema osobama starije životne dobi.

Što se tiče konzumacije alkohola, u sedam slučajeva radilo se o težem slučaju alkoholiziranosti počinitelja, a u dva od tih slučajeva u alkoholiziranom stanju nalezila se i žrtva.

Tablica 1. Obilježja počinitelja

Spol	Godište	Obrazovanje	Zaposlenje	Bračni status	Djeca
M	1973.	SSS	Mirovina	Razveden	1
M	1960.	SSS	Ne	Oženjen	2
M	1990.	NSS	Da	Prekinute zaruke	0
M	1988.	NSS	Ne	Neoženjen	0
M	1994.	SSS	Da	Izvanbračna zajednica (raskinuta)	1
M	1991.	SSS 3 g	Da	Izvanbračna zajednica	0
M	1990.	NSS	Da	Neoženjen	0
M	1997.	SSS	Da	Neoženjen	0
M	1994.	VSS	Da	Neoženjen	0
M	1966.	OŠ	Ne, socijalna pomoć	Izvanbračna zajednica (raskinuta)	3

Tablica 2. Izjašnjavaње krivnje, izrečena kazna i prethodna osuđivanost počinitelja

Počinitelj	Kazna zatvora	Osjećam se krivim	Prethodno kazneno osuđivan
1	Ubojstvo 25 g. Silovanje 13 g. Objedinjeno 37 g.	Ne	Da
2	6 g.	Ne	Ne
3	4 g.	Ne	Ne
4	2 g.	Ne	Da
5	2g. i 10 mjeseci, uvjetno 1,5 godina ako 3 godine ne ponovi kazneno djelo	Ne	Da
6	2 g. 11 mj. objedinjeno 1,5 izvršiti pa sloboda uz 5 g. kušnje	Da	Da
7	6 g.	Da	Da
8	1 g.	Da	Ne
9	1 g. 5mj. ublaženo na 9 mj.	Da	Ne
10	5 g. 6 mj. ubojstvo u pokušaju i silovanje	Ne	Ne

Prvi je počinitelj (1973. godište) provalio u stan starije osobe (1941. godište) te je grubo fizički napao, silovao i pokrao. Prethodno je više puta kazneno osuđivan i izrazio je da se ne osjeća krivim unatoč jasnim dokazima (videosnimka, DNA nalazi) i iskazima svjedoka. Nije bilo olakotnih okolnosti.

Drugi je počinitelj također osporavao svoju krivnju iako je silovao maloljetnicu koju je sa suprugom udomio kad joj je bilo 4 godine te joj je bio zamjenski otac. Žrtva je o ovom zločinu ispričala svojoj novoj udomiteljici kasnije, kada je bila 6 mjeseci trudna, te su na njoj vidljivi izraženi znakovi traumatizacije. Pod olakotnim okolnostima u presudi se navodi da se ipak radi o izoliranom ekscesu, da počinitelj nije prethodno osuđivan, da ima 62 godine, čak se navodi formulacija da je životno i logično da osoba koja nikada nije bila osuđivana bude pod velikim stresom zbog uhićenja i suđenja. Nije se prihvatio prijedlog o produljenju kazne od 6 godina zatvora.

Treći je počinitelj u parku napao nepoznatu ženu, koja je pružila otpor i zapomagala što su čule tri prilaznice, nakon čega se dao u bijeg i nije uspio u ostvarenju potpunog spolnog odnošaja. Bio je pod težim utjecajem alkohola, osuđen je na 4 godine zatvora te je njegova netom bivša zaručnica svjedočila da je sklon nasilju i u lošim odnosima s obitelji. Fotografije žrtve svjedoče o teškim fizičkim ozljedama i izrazitoj agresivnosti, no izjasnio se da nije kriv.

Četvrti slučaj počinio je prethodno kazneno osuđivan muškarac rođ. 1988. g. koji je bio prijatelj žrtve i zajedno su se zabavljali uz alkohol u klubu. Pozvao ju je

do auta gdje ju je vrijeđao, zlostavljao i prijetio smrću. Izjavljuje da je bio u vezi sa žrtvom, što ona negira. Telefonske poruke potvrđuju njezinu verziju. Željela je odustatu od procesa jer je kasnije dobila dijete i osjećala je opterećenje i željela samo sve zaboraviti. Iako je počinitelj bio osuđivan, sud je zbog male plaće optuženoga i neposjedovanja imovine ublažio kaznu na 2 godine zatvora. Počinitelj se nije osjećao krivim.

Peti je slučaj silovanja izvanbračne supruge, majke zajedničkog djeteta, nakon njezina raskidanja izvanbračne zajednice. Počinitelj je slao prijeteće i maltretirao uvredama te počinio ekonomsko, psihičko i fizičko nasilje. Njegov se alkoholizam smatrao uz priznanje krivnje olakotnom okolnošću. Dobio je 2 g. i 10 mjeseci kazne zatvora; 1,5 godinu izvršenja ako u tri godine ne ponovi djelo.

Šesti je slučaj također počinjen od strane bivšeg izvanbračnog supruga, prethodno kažnjavanog. Gušio je i lovio žrtvu kad je pokušala pobjeći, ostala je bez svijesti u jednom trenutku, prijetio joj je smrću, izjasnio se krivim te dobio objedinjenu kaznu od 2 godine i 11 mjeseci. Sud smatra da je razumljivo da voli svoju djecu te olakotnim smatra priznanje krivnje, alkoholiziranost, da je jedini hranitelj djece i da je mlađe dobi. Primjenjuje se institut ublažavanja kazne jer sud smatra da počinitelj neće ubuduće činiti kaznena djela.

Šedmi je slučaj silovanja počinio alkoholizirani prethodno osuđivani počinitelj nad svojom susjedom i kumom starije životne dobi (30 godina starija žrtva), koja živi sama. Grubo je ozlijedio žrtvu (krvni podljevi po grudima, ozljede na ustima, rodnici i bedrima) jer smatra da ga je žrtva ogovarala, prijetio je da će zapaliti i ubiti žrtvu i njezina sina. Vještak tvrdi da je počinitelj nižeg kvocijenta inteligencije, a olakotnim se smatra da je priznao krivnju i bio alkoholiziran. Osuđen je na 6 godina i 6 mjeseci zatvora.

Osmi počinitelj neosuđivan je, radi u Njemačkoj, prijatelj je na društvenoj mreži Instagram sa žrtvom, koju je silovao u automobilu ucijenivši je da će podijeliti njezine intimne slike i videomaterijale. Dobio je 1 godinu kazne zatvora, uvjetno, kazna se neće izvršiti ako ne ponovi djelo u 4 godine.

Deveti počinitelj jedini je visokoobrazovani, neosuđivan prethodno, silovao je svoju prijateljicu s kojom je bio u izlasku, a ona je njega i njegova prijatelja pozvala da prenoće kod nje u stanu kako ne bi morali voziti kući u drugi grad u alkoholiziranom stanju. Silovao je žrtvu dok je spavala. Olakotne su okolnosti da je mlad, neosuđivan i da je bio teže pijan. Dobio je kaznu zatvora od 1 godine i 5 mjeseci, koja je ublažena na 9 mjeseci.

Deseti je slučaj silovanja počinio otac troje djece nad svojom bivšom izvanbračnom partnericom nakon što je ona prekinula njihovu 26 godina dugu vezu. Prijetio joj je ubojstvom, nožem joj je htio probosti trbuh, no izmicala se te joj je posjekao potkoljenu. Više puta ju je silovao u jednoj noći, teže alkoholiziran, držeći nož pod jastukom, tvrdeći da je bilo pristanka i da se ne smatra krivim. Za ubojstvo u pokušaju i silovanje osuđen je na objedinjenu kaznu zatvora od 5 godina i 6 mjeseci.

4. Rasprava i zaključak

Ovaj je rad za cilj imao dati pregled normativnog okvira za suđenja u slučajevima silovanja u Hrvatskoj, mapirati postojeća relevantna istraživanja i analizirati sudske presude. U ovome radu dali smo pregled nekih važnih istraživanja povezanih

s kodovima koji su odabrani za analizu sudskih presuda u slučajevima silovanja na županijskom sudu u Osijeku u petogodišnjem razdoblju od 2018. do 2022. godine. Ti su odabrani kodovi uključivali neka sociodemografska obilježja počinitelja, odnos počinitelja i žrtve, ispitivanje eventualnih rodnih mitova u procjeni olakotnih okolnosti te utjecaj alkoholne intoksikacije.

Ustvrdili smo u teorijskom pregledu na početku ovog rada da među funkcije kaznenog prava spada ukupno čuvanje minimuma morala i društvenog poretka i kohezije, a procesuiranje djela protiv spolne slobode vidimo kao praksu koja ne samo da reflektira rodne odnose, nego ih pomaže i konstruirati. Naša društva karakterizira duboka rodna neravnopravnost, a ona se, nažalost, pokazuje i na temelju rezultata ove analize, očito u činjenici da su svi počinitelji muškarci, a žrtve žene, a na dubljim razinama u određenim pretpostavkama koje se vide u diskursu presuda, primjerice u izricanju kazne i olakotnih okolnosti. Činjenica da se u pet godina radi o analizi svega deset slučajeva u skladu je s podacima o slabom prijavljivanju, iako visokoj incidenciji silovanja.

Stroge kazne za djela silovanja mogu pomoći borbi protiv rodne neravnopravnosti, naglašavajući neprihvatljivost nasilja nad ženama i djevojkama, koje su najčešće žrtve takvih zločina. Kazne za ta djela igraju ključnu ulogu u zaštiti pojedinaca, očuvanju društvenog mira te promicanju pravde i ravnopravnosti. Način na koji pravosudni sustav pristupa procesuiranju i kažnjavanju tih djela može nam puno otkriti o dubokim strukturama koje oblikuju rodne odnose u društvu. Naši rezultati pokazuju da je sud često izricao kazne ispod zakonskog minimuma te da je ublažavao kazne, uz omogućavanje uvjetnih kazni. Isključivo kada je riječ o teškom ubojstvu ili izraženoj i upornoj agresivnosti uz prijetnje smrću izricala se kazna iznad tri godine, a svi su ostali slučajevi znatno blaže kažnjavani kako je pokazano u prethodnom poglavlju.

Primjerice u slučaju silovane udomljene kćeri, silovanje je prijavljeno tek naknadno za vrijeme boravka kod nove udomiteljske obitelji, kada je žrtva u razgovoru otkrila svoje iskustvo te je udomiteljica prijavila slučaj. Možemo reći da je perspektiva žrtve ovdje bila ispunjena strahom i/ili sramom te da se žrtva pitala o načinima ispitivanja i dokazivanja krivnje. To podupire tezu o posvudašnjosti i normalizaciji nasilja, kao i o promišljanju eventualne vlastite krivnje te izbjegavanju dizanja panike, posebno kada je silovatelj bliska osoba, što jest u ovome slučaju, kao i u većini svih analiziranih slučajeva.

Okrivljavanje žrtve o kojem smo teorijski govorili u prvom poglavlju vidi se nadalje i u slučajevima u kojima se radi o prijateljskim odnosima te zajedničkim izlascima, posebno večernjim uz pijenje alkohola. Takvo je ponašanje žene žrtve tumačeno kao nerazborito te se u sudskom postupku dodatno traži dokazivanje okolnosti i eventualni doprinos same žrtve počinjenom zločinu nad njom. Takve situacije u opisanim slučajevima potvrđuju tezu o ženskom objektiviziranom tijelu te ženskoj seksualnosti kao primarnim označiteljima ženskog identiteta u sudskim slučajevima silovanja.

Nadalje, retoričke konstrukcije i opravdanja počinitelja koji se izjašnjavaju da nisu krivi u analiziranim slučajevima (čime također sugeriraju barem djelomičnu krivnju žrtve) uključuju velik broj stereotipa o kojima smo raspravljali u teorijskom poglavlju na početku rada – primjerice da su žene to željele (iako je jasno pružen otpor i nije bilo pristanka, a žene su pretrpjele ozbiljne ozljede i prijetnje smrću), da

su zavodnice, i da nisu "fine" (posebno s obzirom na grube i vulgarne uvrede koje se izriču za vrijeme čina silovanja, a posebno (bivšim) intimnim partnericama). Ovi nalazi sugeriraju da je silovanje čin moći pri čemu oni dominantni nemaju empatije i nikakve osjetljivosti za manje moćne od kojih očekuju podložnost. Vidimo ovdje, dakle, da naši rezultati podupiru teze iz literature navedene u prvom poglavlju, a koje se tiču otpornosti rodni mitova koji opravdavaju mušku agresiju pa tako i seksualnu, a potvrđuje se i teza da viđenje silovanja kao zločina iz čiste strasti spada također u mit, a da stvarnost svjedoči o prakticiranju odnosa moći koji postoje u širem društvenom tkivu.

Donekle se može našim nalazima potvrditi i teza o tome da bliski odnosi između počinitelja i žrtve doprinose manje ozbiljnom doživljaju zločina, vidljivo u nerijetkim ublažavanjima kazne koja su se u natpolovičnom broju slučajeva izrekla ispod minimuma od tri godine. Preporučuju se kraće kazne za partnera silovatelja i silovatelja na spojevima nego za strance.

Olakotna je okolnost za ublažavanje kazne bila i činjenica smanjene ubrojivosti zbog konzumacije alkohola u većini analiziranih slučajeva. Naši su nalazi podupri one iz prikazanih istraživanja koja tvrde da visok postotak počinitelja silovanja ima problema s alkoholom. S obzirom na učestalu upotrebu alkohola u suvremenim društvenim interakcijama te činjenicu da su seksualni napadi između intimnih partnera ili poznanika daleko češći od onih koji uključuju nepoznate osobe, postojanje ove povezanosti ne čudi. Alkohol se često smatra, kako smo već rekli, sredstvom zavodjenja, pokazateljem muškosti, izvorom seksualne hrabrosti i načinom za prevladavanje društvenih ograničenja. Naši rezultati također sugeriraju da, čak i kada razina konzumiranog alkohola ne utječe značajno na ponašanje ili kognitivne procese, alkohol često pruža poticaj za upuštanje u inače neprihvatljivo ponašanje te se odreda tretira kao olakotna okolnost u analiziranim slučajevima.

Suđenja za silovanje dobar su primjer kako društvo vidi rodne odnose, rodne uloge i društveni fenomen seksualnog nasilja nad ženama. Diskurs većine suđenja za silovanje počiva na pretpostavci da su uzroci silovanja individualni umjesto društveni te da ih treba tražiti uglavnom u ponašanju žrtve silovanja. Međutim, problem silovanja leži ne samo u napadnutoj ženi, već uglavnom u porukama koje je njezin napadač primio iz društvenih diskursa: govorimo o ženama i muškarcima koji su odgojeni u društvu koje dopušta i potiče moćnim skupinama da pokazuju svakojake oblike zlostavljačkog ponašanja prema manje moćnima. Ovaj način razmišljanja može nas dovesti do toga da silovanje ne vidimo samo kao vrstu seksualnog zločina, već kao oblik zloupotrebe moći, vježbanje muške kontrole nad ženskim ponašanjem, što se reproducira u praksama i diskursu prava. Ova veza između seksualnog nasilja i oblika društvene i pravne kontrole jako je slabo istražena, stoga nam predstoje nova istraživanja te edukacija i podizanje svijesti o ovom dubokom društvenom problemu.

Literatura

- Abbey, A. (1991). Acquaintance Rape and Alcohol Consumption on College Campuses: How Are They Linked? *American Journal of College Health*. Vol. 39, str. 165–70.
- Alderden, M. A. i Ullman, S. E. (2012). Creating a more complete and current picture: Examining police and prosecutor decision-making when processing sexual assault cases. *Violence against Women*. Vol. 18, str. 525–551.
- Bell, S. T., Kuriloff, P. J. i Lottes, I. (1994). Understanding attributions of blame in stranger rape and date rape situations: An examination of gender, race, identification, and students' perception of rape victims. *Journal of Applied Social Psychology*. Vol. 24, str. 1719–1734.
- Benedict, H. (1992). *Virgin or vamp: How the press covers sex crimes*. New York: Oxford University Press.
- Berkowitz, A. (1992). College Men as Perpetrators of Acquaintance Rape and Sexual Assault: A Review of Recent Research. *Journal of American College Health*. Vol. 40, str. 175–181.
- Bridges, J. S. (1991). Perceptions of date rape and stranger rape: A difference in sex role expectations and rape-supportive beliefs. *Sex Roles*. Vol. 24, str. 291–307.
- Bumiller, K. (1991). Fallen Angels: The Representation of Violence Against Women in Legal Culture. U: Fineman, M. A. i Thomadsen, N. S. (ur.). *At the Boundaries of Law*. New York: Routledge.
- Burt, M. (1980). Cultural myths and supports for rape. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 38, str. 217–230.
- Cook, R. J. i Cusack, S. (2010). *Gender Stereotyping: Transnational Legal Perspective*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press
- Corbin, W., Bernat, J., Calhoun, K., McNair, L. i Seals, K. (2001). The Role of Alcohol Expectancies and Alcohol Consumption Among Sexually Victimized and Non-Victimized College Women. *Journal of Interpersonal Violence*. Vol. 16(4), str. 297–311.
- Cowan, G. (2000). Beliefs about the causes of four types of rape. *Sex-Roles*. Vol. 42, str. 807–823.
- Crowe, L. i George, W. (1989). Alcohol and Human Sexuality: Review and Integration. *Psychological Bulletin*. Vol. 105, str. 374–386.
- Derenčinović, D., Cvitanović, L., Munivrana Vajda, M., Turković, K. (2013). ed. *Posebni dio kaznenog prava, prvo izdanje*, Zagreb: Pravni fakultet.
- DZS. (2023). *Žene i muškarci u Hrvatskoj 2023*. https://podaci.dzs.hr/media/cr5nm1o5/women_and_man_2023.pdf [pristupljeno 13. svibnja 2024]
- Đurđević, Z. (2022). Uvodna riječ – Nekoliko riječi o rodno utemeljenom nasilju nad ženama. *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*. Vol. 29 No. 2.
- Edwards, S. (1981). *Female Sexuality and the Law*. Oxford: Martin Robertson.
- Ewoldt, C. A., Monson, C. M. i Langhinrichsen-Rohling, J. (2000). Attributions about rape in a continuum of dissolving marital relationship. *Journal of Interpersonal Violence*. Vol. 15, str. 1175–1183.
- Figueiredo, D. de C. (1998). Identities and gender in the discourse of rape trials. *Fragmentos*. Vol. 7(2), str. 85–104.

- Foucault, M. (2013). *Povijest seksualnosti*. Zagreb: Domino.
- Freetly, A. J. H. i Kane, E. W. (1995). Men's and women's perceptions of non-consensual sexual intercourse. *Sex Roles*. Vol. 33, str. 785–802.
- Grubin, D. i Gunn, J. (1990). *The Imprisoned Rapist and Rape*. London: The Institute of Psychiatry.
- Hall, R. (1985). *Ask Any Woman: A London Inquiry into Rape and Sexual Assault*. Bristol: Falling Wall Press.
- Herceg Pakšić, Barbara Kaznenopravni osvrt na femicid - imamo li učinkovita rješenja? // Mentalno zdravlje žena: 2. dio / Degmečić, Dunja (ur.). Zagreb: Medicinska naklada, 2024. str. 448-456
- Hockett, J. M., Saucier, D. A., Hoffman, B. H., Smith, S. J. i Craig, A. W. (2009). Oppression through acceptance? Predicting rape myth acceptance and attitudes toward rape victims. *Violence Against Women*. Vol. 15, str. 877–897.
- Jackman, M. R. (2001). License to kill: Violence and legitimacy in expropriative social relations. U: J. T. Jost and B. Major. (ur.) *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations*. New York: Cambridge University Press, str. 437–467.
- Johnson, B. E., Kuck, D. L. i Schander, P. R. (1997). Rape myth acceptance and sociodemographic characteristics: A multidimensional analysis. *Sex Roles*. Vol. 36, str. 693–707.
- Jordan, J. (2004). Beyond belief? Police, rape and women's credibility. *Criminology & Criminal Justice*. Vol. 4, str. 29–59.
- Jost, J. T. i Hunyady, O. (2002). The psychology of system justification and the palliative function of ideology. *European Review of Social Psychology*. Vol. 13, str. 111–153. doi:10.1080/10463280240000046.
- Jost, J. T., Pelham, B. W., Sheldon, O. i Ni Sullivan, B. (2003). Social inequality and the reduction of ideological dissonance on behalf of the system: Evidence of enhanced system justification among the disadvantaged. *European Journal of Social Psychology*. Vol. 33, str. 13–36. doi:10.1002/ejsp.127.
- Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji. Narodne novine-Međunarodni ugovori, broj 3/18.
- Koss, M. P., Dinero, T. E., Seibel, C. A. i Cox, S. L. (1988). Stranger and acquaintance rape: Are there differences in the victim's experience? *Psychology of Women Quarterly*. Vol. 12, str. 1–24.
- Krahé, B. (1988). Victim and observer characteristics as determinants of responsibility attributions to victims of rape. *Journal of Applied Social Psychology*. Vol. 18, str. 50–58.
- Kurtović Mišić, A. i Garačić, A. (2010). Kaznena djela protiv spolne slobode i spolnog ćudoređa. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*. Vol. 17 (2), str. 597–618.
- LaFree, G. D. (1980). Variables affecting guilty pleas and convictions in rape cases: Toward a social theory of rape processing. *Social Forces*. Vol. 58, str. 833-850.
- Lonsway, K. A. i Fitzgerald, L. F. (1994). Rape myths: In review. *Psychology of Women Quarterly*. Vol. 18, str. 133–164.
- McHugh, M. C. i Frieze, I. H. (1997). The measurements of gender role attitudes: A review and commentary. *Psychology of Women Quarterly*. Vol. 21, str. 1–16.

Monson, C. M., Langhinrichsen-Rohling, J. i Binderup, T. (2000). Does “no” really mean “no” after you say “yes”? Attributions about date and marital rape. *Journal of Interpersonal Violence*. Vol. 15, str. 1156–1174.

MUP. 2023. Statistički pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada u 2022. godini. https://mup.gov.hr/UserDocImages/statistika/2023/Statisticki_pregled_2022_web%20prelim.pdf [pristupljeno 13. svibnja 2024]

Newburn, T. i Stanko, E.A. eds. (1994). *Just Boys Doing Business?: Men, Masculinities and Crime* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315003566>

Norris, J. i L. Cubbins (1992). Dating, Drinking and Rape: Effects of Victims’ and Assailants’ Alcohol Consumption on Judgments of their Behaviour and Traits. *Psychology of Women Quarterly*. Vol. 16, str.179–91.

Payne, D. L., Lonsway, K. A. i Fitzgerald, L. F. (1999). Rape myth acceptance: exploration of its structure and its measurement using the Illinois Rape Myth Acceptance Scale. *Journal of Research in Personality*. Vol. 33, str. 27–69.

Radačić, I. (2014). *Seksualno nasilje. Mitovi, stereotipi i pravni sustav*. Zagreb: Tim Press.

Radford, L. (1987). Legalising woman abuse. In Jalna, H. and Maynard, M. eds. *Women, Violence and Social Control*. London: Macmillan.

Rose, V. M. i Randall, S. C. (1982). The impact of investigator perceptions of victim legitimacy on the processing of rape/sexual assault cases. *Symbolic Interaction*. Vol. 5, str. 23–26.

Sanchez, D. M. (1997). The relationship between attitudes towards women, rape myth acceptance and perceptions of marital versus stranger rape. *Dissertation Abstract International*. Vol. 58 (3B), str. 1545.

Ben-David, S. i Schneider, O. (2005). Rape Perceptions, Gender Role Attitudes, and Victim-Perpetrator Acquaintance. *Sex Roles*. Vol. 53(5/6). doi: 10.1007/s11199-005-6761-4

Scully, D. (1990). *Understanding Sexual Violence*. London: Unwin Hyman.

Simonson, K. i Subich, L.M. (1999). Rape perceptions as a function of gender-role traditionality and victim–perpetrator association. *Sex Roles*. Vol. 40, str. 617–634.

Smart, Carol. (1989). *Feminism and the Power of Law*. London: Routledge.

Turković, K. i Maršavelski, A. (2010). Nacrt posebnog dijela novog Kaznenog zakona – pregled pet glava. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*. Vol. 17(2), str. 503–551.

UN Deklaracija o uklanjanju nasilja nad ženama usvojena je na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda 20. prosinca 1993. godine, 48/104.

Viki, G. T., Abrams, D. i Masser, B. (2004). Evaluating stranger rape and acquaintance rape: The role of benevolent sexism in perpetrator blame and recommended sentence length. *Law and Human Behavior*. Vol. 28, str. 295–303.

Vuletić, I. i Šprem, P. (2019). Materijalnopравни aspekti kaznenog djela silovanja u hrvatskoj sudskoj praksi. *Policija i sigurnost*. Vol. 28(2), str. 130–155.

Wall, A. i Schuller, R. (2000). Sexual Assault and Defendant/Victim Intoxication: Jurors’ Perceptions of Guilt. *Journal of Applied Social Psychology*. Vol. 30(2), str. 253–274.

Yamawaki, N., Darby, R. i Queiroz, A. (2007). The moderating role of ambivalent sexism: The influence of power status on perception of rape victim and rapist. *Journal of Social Psychology*. Vol. 147, str. 41–56.

Ženska soba. 2017. Godišnji izvještaj. <https://www.zenskasoba.hr/docs/ZENSKASOBA-2017HR%20FINAL.pdf> [pristupljeno 13. svibnja 2024]

II. UTICAJ RODNIH STEREOTIPA NA KAZNENU POLITIKU

Pravosudne odluke o žrtvama nasilja u sjeni rodni stereotipa

————— Nevzet Veladžić i Anita Mujkić

Sažetak

Polazište u ovom istraživanju je pretpostavka da su pravosudna postupanja prema žrtvama nasilja u porodici često pod utjecajem u društvu uvriježenih rodni stereotipa, što za posljedicu ima donošenje nepravednih odluka i dodatnu stigmatizaciju žrtve. Shodno navedenoj hipotezi, cilj istraživanja je utvrditi stvarni utjecaj rodni stereotipa, nerijetko utemeljenih na tradiciji, u postupanjima institucija pravosuđa prema žrtvama nasilja u porodici. U odabiru metodološkog smjera smatramo korisnim uključivanje analize relevantne literature iz oblasti rodni stereotipa, nasilja u porodici i pravosuđa, kao i analizu slučajeva iz prakse pravosuđa. Također, u cilju prikupljanja kvalitativnih podataka provest ćemo istraživanje među pravnicima i sudijama putem intervjua te će njihovi izneseni stavovi i mišljenja biti osnova za izvođenje zaključaka o utjecaju rodni stereotipa na postupanje prema žrtvama nasilja u porodici. Rezultati ovog istraživanja mogu biti od velike važnosti za poboljšanje postupanja pravosuđa prema žrtvama nasilja u porodici, kao i za podizanje svijesti o rodni stereotipima u društvu i njihovom štetnom utjecaju na žene. Istraživanje će u okviru zaključka pružiti konkretne preporuke za prevenciju i suzbijanje nasilja u porodici te unapređenje prava i zaštite žrtava.

Ključne riječi: rodni stereotipi, pravosuđe, žrtve nasilja, porodica

1. Uvod

Nasilje nad ženama je globalni problem koji zahvata sve aspekte života žrtava, a pravni sistem ima ključnu ulogu u zaštiti žrtava i sprečavanju ovog oblika zlostavljanja. Nažalost, pravne odluke u slučajevima nasilja nad ženama često se donose pod utjecajem rodni stereotipa. To može dovesti do nepravednih presuda i dodatne stigmatizacije žrtava. Rad polazi od teze da pravne odluke o žrtvama nasilja moraju biti oslobođene rodni stereotipa. Cilj istraživanja je utvrditi utjecaj rodni stereotipa na postupanje institucija pravosuđa prema žrtvama nasilja u porodici. Pravni sistem ima esencijalnu ulogu u pružanju zaštite žrtvama i sprečavanju ovog oblika zlostavljanja. Ipak, često se uočava tendencija donošenja pravni odluka pod utjecajem uvriježenih rodni stereotipa u slučajevima nasilja nad ženama. Rodni stereotipi su preduvjerena o odlikama i ponašanjima koja se pripisuju osobama isključivo na temelju njihova spola. Ovi stereotipi mogu utjecati na procjenu dokaza, kredibilnost žrtve i primjenu relevantni pravni propisa. Naprimjer, rodni stereotipi mogu stvoriti percepciju da je žena koja je pretrpjela seksualno nasilje “provocirala” napadača svojim odijevanjem ili ponašanjem, što može dovesti do blaže kazne za počinitelja ili čak odbacivanja optužnice. Ideja u našem istraživanju

bila je da ukažemo na značaj donošenja pravednih odluka o žrtvama nasilja oslobođene od utjecaja rodni stereotipa. Postupci pravosudnih organa prema žrtvama nasilja u porodici često su obojeni rodni predrasudama, a naša intencija je bila da utvrdimo u kojoj mjeri se takav utjecaj ostvaruje.

2. Rodni stereotipi i nasilje u porodici

Nasilje u porodici je kompleksno socijalno i pravno pitanje koje na nesreću ne poznaje socioekonomske ili obrazovne barijere. Istraživanja pokazuju da na percepciju i iskustvo nasilja u porodici, kao i na same obrasce tog nasilja, značajno utiču rodni stereotipi. Ovo poglavlje će analizirati konceptualnu vezu između rodni stereotipa i nasilja u porodici, te kako oni doprinose njegovoj pojavnosti, prikrivanju i reagovanju na njega.

Rodni stereotipi su unaprijed definisani skupovi očekivanja o ponašanjima, emocijama i sposobnostima zasnovanim na rodu (Jones 2003). Tradicionalni rodni stereotipi često prikazuju muškarce kao dominantne, moćne i agresivne figure, dok žene vide kao podređene, emocionalne i pasivne (Carrigan i Connell 2007). Ove generalizacije mogu utjecati na to kako se definira i prepoznaje nasilje u porodici. Naprimjer, fizičko nasilje se možda lakše prepoznaje kao oblik nasilja u porodici ako ga počinji muškarac nad ženom, dok se psihološko ili emocionalno nasilje, koje može biti jednako štetno, može previdjeti zbog nerazumijevanja muškaraca kao počinitelja takvog nasilja.

Rodni stereotipi su generalizacije o karakteristikama, ponašanjima i ulogama povezanim sa rodom. Štetni rodni stereotipi o muškarcima mogu ih prikazivati kao agresivne, dominantne i sklone kontroli, dok štetni stereotipi o ženama mogu ih prikazivati kao pasivne, podređene i zaslužne za brigu o kući i djeci.

Nadalje, uloga rodni stereotipa, kad je u pitanju nasilje u porodici, može se posmatrati sa aspekta počinitelja na način da rodni stereotipi mogu normalizovati muško nasilje i pružiti počiniteljima opravdanje za njihovo ponašanje. Naprimjer, muškarac koji vjeruje da je njegova uloga da bude dominantan i kontroliše porodicu, može opravdati svoje nasilno ponašanje kao "discipliniranje" ili "zaštitu" porodice (Carmichael 2020). Ukoliko se uloga rodni stereotipa posmatra sa aspekta žrtve, rodni stereotipi mogu od žrtava očekivati da budu pasivne, što može otežati žrtvama da se brane ili da traže pomoć, jer se boje da će biti osuđivane zbog toga što nisu "pokušale dovoljno". Kad je u pitanju postupanje nadležnih institucija u slučajevima nasilja u porodici, rodni stereotipi mogu utjecati i na njihov objektivan pristup u slučajevima procesuiranja takvih slučajeva. Naprimjer, policija u određenim slučajevima možda neće ozbiljno shvatiti slučaj nasilja u porodici ako vjeruje da je žrtva mogla "isprovocirati" svog partnera (Hester 2019).

2.1. Uticaj rodni stereotipa na efikasnost pravnog i socijalnog odgovora na nasilje u porodici

Pravni i socijalni odgovor na nasilje u porodici, također, može biti pod uticajem rodni stereotipa. Također je neophodno da se pravni okviri i procedure za zaštitu od nasilja u porodici razvijaju na način koji je osjetljiv na rod i koji pruža adekvatnu zaštitu žrtvama bez obzira na spol. Nasilje u porodici je globalni problem koji prelazi socijalno-ekonomske i kulturne granice. Iako se čini napredak u identifikaciji i

zaštiti žrtava, štetni stereotipi i dalje ometaju efikasnost pravnih i socijalnih intervencija. U ovom dijelu rada analizirat će se kako stereotipi utječu na prijavljivanje slučajeva nasilja, proces suđenja i pružanje podrške žrtvama nasilja u porodici, te predložiti mjere za njihovo suprotstavljanje. Jedan od najštetnijih stereotipa je onaj koji prikazuje ženu kao jedinu žrtvu, a muškarca kao počinitelja nasilja u porodici. Nadalje, postoji stereotipi da su žrtve "same krive" za nasilje koje trpe zbog svog ponašanja ili provokacije i navedeno postupanje otežava prijavu zbog straha od stigme i krivice.

Borba protiv stereotipa u slučajevima nasilja u porodici zahtijeva multidisciplinarni pristup koji uključuje pravni sistem, socijalne službe i civilno društvo. Neke od ključnih strategija su:

- a. **Edukacija pravnih i socijalnih službenika:** Obuka policije, tužitelja, sudija i socijalnih radnika o stereotipima i njihovom utjecaju na slučajeve nasilja u porodici.
- b. **Javne kampanje:** Pokretanje kampanja za podizanje svijesti o različitim oblicima nasilja u porodici i razbijanje stereotipa o žrtvama i počiniteljima.
- c. **Podrška žrtvama:** Pružanje sigurnih prostora i usluga žrtvama nasilja u porodici kako bi se osjećale dovoljno osnažene da se jave i traže pomoć.

Iz navedenog proizlazi potreba za višestrukim pristupima kako bi se umanjio uticaj rodni stereotipa na nasilje u porodici. Na zakonodavnom nivou, mogu se preduzeti sljedeće mjere:

- a. **Rodno neutralni zakoni:** Razvoj i implementacija rodno neutralnih zakona o nasilju u porodici koji jasno definiraju sve oblike nasilja, bez obzira na spol žrtve ili počinitelja.
- b. **Zaštitne mjere:** Osigurati da zakonski okvir pruža adekvatne zaštitne mjere za sve žrtve nasilja u porodici, uključujući muškarce i djecu.
- c. **Obuka za stručnjake:** Zakonom propisana obuka za sudije, tužilaštvo, policiju i druge profesionalce koji se bave nasiljem u porodici o rodnoj osjetljivosti i o tome kako rodni stereotipi mogu utjecati na njihov rad.

3. Pravni okvir zaštite od nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini

3.1. Međunarodni pravni okvir

Nasilje u porodici je u posljednjih nekoliko decenija postalo žarište međunarodnog pravnog i političkog angažmana, kako vladinih, tako i nevladinih organizacija. Kao rezultat toga razvijen je značajan pravni okvir koji se sastoji od međunarodnih konvencija, političkih sporazuma, smjernica i preporuka. Mogli bismo reći da je na međunarodnom nivou uspostavljeno sveobuhvatno pravo o nasilju u porodici.

Specifični međunarodni dokumenti koji se bave statusom i pravima žena u ovom kontekstu uključuju:

- **Pekinška deklaracija (1995):** Usvojena na Četvrtoj svjetskoj konferenciji o ženama, ova deklaracija potvrđuje jednakost prava i ljudskog dostojanstva žena i muškaraca. Zalaže se za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena i djece, posebno nasilja u porodici.

- **Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW):** Ovaj pravno obavezujući instrument zahtijeva od država članica da poduzmu konkretne mjere za zaštitu žena od nasilja.
- **Konvencija o političkim pravima žena:** Ova konvencija promovira i štiti politička prava žena, uključujući i njihovo pravo na život bez straha od nasilja.
- **Konvencija o statusu udatih žena:** Ovaj historijski dokument iz 1957. godine, iako nije široko ratificiran, predstavlja rani pokušaj zaštite prava žena unutar braka, uključujući i zaštitu od nasilja.
- **Konvencija o suzbijanju trgovine ljudima i eksploataciji prostitucije drugih:** Ovaj instrument može se primijeniti i na slučajeve trgovine ženama i djevojčicama u svrhu seksualnog iskorištavanja, što je često povezano i sa nasiljem u porodici.

Uz gore navedene dokumente postoje i drugi relevantni međunarodni pravni instrumenti koji se bave pitanjem nasilja u porodici. Analizirajući ove dokumente, možemo identificirati pravne obaveze države u borbi protiv nasilja u porodici, kao i međunarodne standarde koji se odnose na zaštitu žena i djece od ovog oblika zločina (Šarić 2012).

Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) stupila je na snagu 3. septembra 1981. godine, nakon što je prethodno usvojena Rezolucijom Generalne skupštine UN-a od 18. decembra 1979. godine. Države članice ove konvencije obavezale su se na:

- **Definicija diskriminacije žena:** Podrazumijeva se svako razlikovanje, isključenje ili ograničenje na osnovu spola koje umanjuje ili ometa priznanje, ostvarivanje ili vršenje ljudskih prava i fundamentalnih sloboda žena na svim poljima – političkom, ekonomskom, socijalnom, kulturnom i građanskom.
- **Eliminacija diskriminacije:** Konvencija osuđuje diskriminaciju žena i postavlja cilj njeno potpuno uklanjanje. Države članice se obavezuju na proaktivnu politiku eliminacije diskriminacije žena, uključujući:
 - o **Promjena zakonodavstva:** Unapređenje nacionalnog zakonodavstva i usklađivanje sa načelom ravnopravnosti spolova.
 - o **Pravna zaštita:** Osiguranje pravne zaštite za žene koje su izložene diskriminaciji.
 - o **Efikasne politike:** Razvoj i implementacija efikasnih politika za promociju ravnopravnosti spolova.
 - o **Socijalna zaštita:** Osiguranje zdravstvene i socijalne zaštite za žene.

Komitet za eliminaciju diskriminacije žena (CEDAW komitet): U okviru UN-a osnovan je CEDAW komitet koji prati provođenje Konvencije od država članica. Drugi međunarodni dokumenti u vidu Preporuka koji su, također, značajni u vezi sa nasiljem prema ženama su sljedeći:

- Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka (1948)
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966)
- Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966)
- Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (1979) i opće preporuke UN-a Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena (br. 12 iz 1989. godine i br. 19 iz 1992. godine)

- Konvencija o pravima djeteta (1989)
- Konvencija o pristanku na brak, minimalnoj dobi za brak i registriranju brakova (1962)
- Konvencija o zabrani trgovine ljudima i iskorištavanju prostitucije drugih (1949)
- Konvencija o eliminaciji rasne diskriminacije (1965)
- Konvencija o političkim pravima žena
- Konvencija o statusu udatih žena
- Deklaracija UN-a o eliminaciji nasilja nad ženama (1999)
- Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950)
- Evropska socijalna povelja (1961) i Revidirana Evropska socijalna povelja (1996)
- Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nehumanog ili ponižavajućeg tretmana ili kažnjavanja (1989)
- Preporuka br. R (85) o nasilju u porodici
- Preporuka br. R (2002) o zaštiti žena od nasilja
- Preporuka br. R (2000) o nasilju nad ženama u Evropi
- Preporuka br. R (1582) nasilje nad ženama u porodici
- Preporuka br. R (2004) kampanja za borbu protiv nasilja u porodici
- Preporuka br. R (90) o socijalnim mjerama u vezi sa nasiljem u porodici
- Preporuka br. R (2001) o zaštiti djece od seksualne eksploatacije (Šarić 2012)

3.2. Domaći pravni okvir Bosne i Hercegovine

Članom III Ustava BiH propisano je da sve funkcije vlasti i sva ovlaštenja, koja nisu izričito Ustavom dodijeljena institucijama Bosne i Hercegovine, pripadaju njenim entitetima. Stoga je u Bosni i Hercegovini oblast porodičnih odnosa regulisana na entitetskom nivou. Kada su u pitanju specifični institucionalni mehanizmi, koji predstavljaju čvorišne tačke za unapređenje rodne ravnopravnosti u BiH, može se uočiti da su u pogledu njihovog uspostavljanja učinjeni važni početni koraci (Šarić 2012).

Porodično nasilje uvjetovano je i dominantnim vjerovanjima i vrijednostima pojedinog društva, uvjerenjima o tome je li zlostavljanje žene, a danas i sve češće muža, u braku normalna pojava ili je to pitanje privatnih odnosa unutar porodice u koju nema pravo ulaziti društvo. Ta uvjerenja u različitim društvima i kulturama variraju od onih prema kojima muž nije pravi muž i nije "muško" ako povremeno nije nasilan prema ženi, preko neodobravanja nasilja uz nemiješanje u privatnost porodice, pa do sve proširenijih stavova zapadnih društava o potrebi interveniranja u porodični sukob većih razmjera te pružanja zaštite i liječenja žrtava, a u najnovije vrijeme i počinitelja nasilja. Uz te vrijednosti važnu ulogu ima i socijalna politika društva prema počiniteljima i žrtvama nasilja, zakonska regulativa porodičnog nasilja i prisutnost nasilja u medijima (Čudina-Obradović i Obradović 2006.).

Bosna i Hercegovina ima međunarodnu obavezu da spriječi nasilje u porodici. To proizilazi iz raznih međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima koji zabranjuju nasilje i u javnom i u privatnom životu. BiH je potpisala mnoge takve dokumente,

koji direktno ili indirektno govore o nasilju u porodici. To znači da se BiH obavezala da štiti pravo ljudi na život bez nasilja, kako u javnosti tako i u porodici.

Domaći pravni okvir obuhvata:

- Ustav BiH
- Ustav Federacije Bosne i Hercegovine
- Ustav Republike Srpske
- Statut Brčko distrikta
- Zakon o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine
- Krivični zakoni u BiH
- Rezolucija o borbi protiv nasilja nad ženama u porodici
- Gender akcioni plan BiH
- Zakoni o zaštiti od nasilja u porodici (FBiH i RS)
- Porodični zakoni (FBiH i RS)
- Strateški plan za prevenciju nasilja u porodici za period 2009–2010.

3.2.1. Zakonska regulativa nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini:

Zakoni koji reguliraju oblast nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini su:

- Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine (Službene novine Federacije BiH, br. 36/03, 21/04 i 18/05)
- Krivični zakon Republike Srpske (Službeni glasnik RS, broj 49/03)
- Krivični zakon Brčko distrikta (Službeni glasnik BD BiH br. 47/11)
- Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine (Službene novine Federacije BiH, broj 35/05)
- Porodični Zakon (Službeni glasnik Republike Srpske, broj 54/02) – Porodični zakon Brčko distrikta BiH (Službeni glasnik BD BiH br. 23/07)
- Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Federacije Bosne i Hercegovine (Službene novine Federacije BiH, br. 22/05 i 51/06)
- Zakon o zaštiti od nasilja u porodici (Službeni glasnik RS, br. 118/05)
- Zakon o prekršajima (Službeni glasnik BiH o prekršajima Federacije Bosne i Hercegovine, br. 20/04)

Postojeći zakonski okvir za problem porodičnog nasilja je nejasan i nekonsistentan. Treba analizirati pojedinačne zakone kako bi se utvrdilo koji se treba primijeniti u konkretnim slučajevima. Glavni problem je što definicije porodičnog nasilja u različitim zakonima nisu usklađene. Također, potrebna je i veća medijska promocija ovih zakona kako bi javnost bila bolje informirana o svojim pravima.

Uz ove zakone, važni su i drugi dokumenti koji djelimično pokrivaju područje porodičnog nasilja: Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini (Službeni glasnik BiH, broj 16/03), Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine, usvojen od Vijeća ministara septembra, 2006. godine), Rezolucija o borbi protiv nasilja nad ženama u porodici (Službeni glasnik BiH, broj 15/08), Rezolucija o sprečavanju maloljetničke delinkvencije i postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima (Službene novine Federacije BiH, broj 10/08), Državna strategija za borbu protiv nasilja nad djecom 2007–2010 BiH (Službeni glasnik BiH, broj 64/07), Strategija protiv

maloljetničkog prestupništva u Bosni i Hercegovini (2006–2010), (Službeni glasnik BiH, broj 14/08)

3.2.2. Analiza relevantnih odredbi Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine u borbi protiv nasilja u porodici

U skladu sa Krivičnim zakonom Federacije Bosne i Hercegovine (KZ FBiH), koji je stupio na snagu 1. augusta 2003. godine, uvedena je nova oblast krivičnih djela vezana za brak, porodicu i mladež. Ta krivična djela do tada nisu bila predviđena zakonom i nisu predstavljala zabranjeno ponašanje u porodičnim odnosima.

Nova krivična djela su:

- Dvobračnost (Član 214)
- Omogućavanje sklapanja nedozvoljenog braka (Član 215)
- Vanbračna zajednica sa maloljetnikom (Član 216)
- Oduzimanje djeteta ili maloljetnika (Član 217)
- Promjena porodičnog stanja (Član 218)
- Zapuštanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika (Član 219)
- Napuštanje djeteta (Član 220)
- Povreda porodičnih obaveza (Član 221)
- Nasilje u porodici (Član 222)
- Izbjegavanje izdržavanja (Član 223)
- Sprečavanje i neizvršavanje mjera za zaštitu maloljetnika (Član 224) (Šarić 2012).

Za sva navedena krivična djela predviđene su kazne zatvora od tri mjeseca do dugotrajnog zatvora, ovisno o težini izvršenog djela. Posebna pažnja posvećuje se nasilju u porodici (Član 222) koje može biti fizičko, psihičko, emocionalno, duhovno i ekonomsko. Ovo nasilje ugrožava tjelesni integritet i duševno zdravlje žrtve. Pored kazne zatvora, za nasilje u porodici može se izreći i novčana kazna.

Također, treba napomenuti da su sa nasiljem u porodici povezana i druga krivična djela, kao što su teška tjelesna povreda (Član 172. Stav 2.) i laka tjelesna povreda, kada se izvrše protiv bračnog partnera, vanbračnog partnera ili roditelja djeteta. Na kraju, KZ FBiH u članovima 225–240. definisao je i krivična djela protiv zdravlja ljudi koja se mogu smatrati nedirektnim oblikom nasilja u porodici. To su, prije svega, prenošenje zarazne bolesti (Član 225) i prenošenje spolne bolesti (Član 227). Krivična djela protiv života i tijela u članovima 166–176. Krivičnog zakona Federacije BiH (KZ FBiH), također, mogu se javiti kao rezultat nasilja u porodici. Bezobzirno i nasilničko ponašanje može se desiti unutar porodice i može rezultirati ubistvom. Također, pored zlostavljanja koje može dovesti do ubistva, može se dogoditi i da žrtva bude dovedena u stanje jake razdraženosti bez svoje krivice i počini krivično djelo ubistva.

Krivično djelo učestvovanje u samoubistvu iz Člana 170. KZ FBiH također se može smatrati nasiljem u porodici, jer u Tački 4. ovog člana piše da onaj ko okrutno ili nečovječno postupa sa osobom koja se prema njemu nalazi u odnosu neke podređenosti ili ovisnosti i time nenamjerno izazove samoubistvo te osobe čini krivično djelo za koje je propisana kazna zatvora od šest mjeseci do pet godina.

Krivično djelo dvobračnosti iz Člana 214. KZ FBiH odnosi se na sklapanje braka sa drugom osobom dok još nije raskinut prethodni brak, što uzrokuje psihičko i ekonomsko nasilje prema ženi. Takvi slučajevi, prema istraživanju nevladinih organizacija, prisutni su u pojedinim dijelovima Bosne i Hercegovine gdje se brakovi ne sklapaju u skladu sa Zakonom već uglavnom vjerski. Istraživanje pokazuje da je u takvim situacijama žena potpuno nezaštićena i vrlo rijetko se odluči da svoja prava ostvari legalnim putem zbog ekonomske ovisnosti, nedostatka informacija i nerazumijevanja okruženja u kojem živi.

Krivično djelo ugrožavanje sigurnosti iz Člana 183. KZ FBiH također može biti povezano sa nasiljem u porodici, jer radnje izvršenja (pokradanje, učestalo praćenje ili uznemiravanje bračnog partnera ili osobe s kojom živi u vanbračnoj zajednici, roditelja svog djeteta ili druge bliske osobe) izazivaju patnju i nesigurnost. Navedeno krivično djelo povezano je i sa Zakonom o zaštiti od nasilja prilikom izricanja zaštitne mjere. Također je u vezi sa Zakonom o javnom redu i miru, a koji se donosi na nivou kantona.

Krivično djelo rodoskrvuće (šire poznato kao incest) iz Člana 213. KZ FBiH je u posljednje vrijeme sve češće u sudskoj praksi. Povezano je sa nasiljem u porodici. Krivično djelo se definiše kroz tri oblika, pa su i kazne različite:

(1) ko izvrši spolni odnošaj ili s njim izjednačenu spolnu radnju s krvnim rođakom u ravnoj liniji ili s bratom ili sestrom, kaznit će se novčanom kaznom ili kaznom zatvora od šest mjeseci do dvije godine,

(2) ko krivično djelo iz Stava jedan ovog člana učini s maloljetnikom, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do pet godina, zatvora od dvije do deset godina,

(3) ko djelo iz Stava 1. ovog člana učini s djetetom kaznit će se kaznom zatvora od dvije do deset godina.

U vezi s navedenim, često su očevi, braća, djedovi i poočimi najčešći počinitelji. Međutim, procesuiranje ovakvih krivičnih djela često je problematično, jer se desi da majke brane okrivljene pred sudom i utječu na svjedoke da promijene svoje iskaze. Iako je ovaj problem bio prisutan i ranije u Bosni i Hercegovini, rijetko se o tome govorilo, jer su počinitelji često bili osobe koje su bile dužne da se brinu o žrtvama. Različite vrste pritiska sprečavale su prijavljivanje ovakvih krivičnih djela, ali situacija se u posljednje vrijeme nešto poboljšala.

Krivično djelo silovanje, definisano Članom 203. Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine, izmijenjeno je tako da se sada odnosi i na situacije silovanja u braku. Međutim, dokazivanje silovanja u braku pred sudom je vrlo teško, osim ako nije povezano sa tjelesnim povredama, slično kao i u drugim područjima. Prijave ovakvih krivičnih djela u vezi s brakom su rijetke.

Kada je u pitanju kaznena politika u vezi s krivičnim djelima povezanim s nasiljem u porodici, primjećujemo da su kazne različite u ovisnosti o težini krivičnog djela. Krivično djelo nasilje u porodici, iz Člana 222. Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine, ima šest kvalifikatornih oblika, pri čemu se najčešće pred sudovima u Federaciji javljaju prva dva oblika ovog krivičnog djela.

Zbog teške materijalne situacije učinilaca ovakvih krivičnih djela, vrlo rijetko se izriču novčane kazne, dok se češće izriču uvjetne osude. Postavlja se pitanje postiže li ovakva kaznena politika svoju svrhu i je li moguće pružiti adekvatnu satisfakciju žrtvama. U tom smislu, potrebno je provesti posebno istraživanje u Bosni i Hercegovini.

4. Analiza presuda Kantonalnog suda u Bijaću sa aspekta rodnih stereotipa

U ovom dijelu rada analizirano je ukupno osam presuda koje su dostavljene od Kantonalnog suda u Bijaću; od navedenog broja presuda, tri presude se odnose na slučajeve nasilja u porodici.

Analiza presuda koje se odnose na slučajeve nasilja u porodici. U presudi u kojoj je počinitelj optužen za krivično djelo ubistva iz Člana 166. Stav 1. Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine u sticaju sa krivičnim djelom nedozvoljeno držanje oružja ili eksplozivnih materija iz Člana 371. Stav 1. Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine utvrđeno je da tekst presude ne potvrđuje eksplicitno postojanje rodnih stereotipa, međutim u toku analize moguće je razmotriti sljedeće:

Fokus na ljubavnu vezu: Presuda daje značajnu težinu ljubavnoj vezi između žrtve i optuženog. Može se pitati bi li se toliko pažnje posvetilo toj vezi da se radilo o nepovezanim strankama.

Opis žrtve: Presuda ne ulazi u detalje o karakteru žrtve osim što je bila u vezi sa optuženim. U obrazloženju presude nije se trebalo u velikoj mjeri ukazivati na ljubavnu vezu između žrtve i optuženog u pogledu toga da se ne pretpostavi da je žrtva možda izazvala optuženog.

Opis optuženog: Presuda spominje da je optuženi pokazao “iskreno kajanje” i “spremnost da se izvini porodici oštećenih”.

Jezik koji se koristi u presudi je formalan i legalistički. Izbjegava se emocionalni jezik i fokusira se na predstavljanje činjenica slučaja i pravnog obrazloženja iza odluke suda.

U presudi koja se odnosi na slučaj gdje je optuženi počinio produženo krivično djelo – “Spolni odnošaj sa djetetom” iz Člana 207. Stav 2, a u vezi sa Članom 55. Krivičnog zakona FBiH, u sticaju sa produženim krivičnim djelom – Rodoskrvnuća iz Člana 213. Stav 3. a u vezi sa Članom 55. istog Zakona, prilikom analize presude utvrdilo se sljedeće:

- U tekstu presude uglavnom je korišten neutralan jezik, jer tekst presude uglavnom izbjegava favoriziranje jednog spola. Umjesto “optuženi ubica” koristi se neutralan termin “optuženi”, koji se odnosi i na muškarce i na žene. Međutim, postoje dijelovi presude koji ulaze u polje rodnih stereotipa. Analiza tih dijelova je važna za razumijevanje potencijalnog utjecaja na presudu.
- Uloga u porodici: Presuda se zadržava na tome da opiše optuženog kao “oca” i “bračnog druga”, a ne spominje druge relevantne karakteristike koje bi mogle biti važnije za slučaj. Fokus na porodičnu ulogu može implicirati da je uloga oca automatski relevantna za presudu, što nije nužno istina.

Izrazi sa emocionalnom težinom: Umjesto neutralnog “otac”, tekst koristi “babo”, izraz koji u bosanskom jeziku ima i emotivnu komponentu (“dragi otac”). To može nehotice stvoriti sliku optuženog kao zaštitničke figure, što bi moglo umanjiti ozbiljnost optužbi.

Rodni stereotipi u opisu žrtve: Rodno opredjeljenje; presuda možda eksplicitno spominje da je žrtva žena koristeći izraz “kćerka”. Ovo može ojačati percepciju ranjivosti žrtve baziranu na tradicionalnim rodnim ulogama, a ne na činjenicama slučaja.

Povezanost sa optuženim: Koristeći “kćerka” ističe se bliska veza između žrtve i optuženog. Ovo može nehotice izazvati sumnju u iskaz žrtve ili čak simpatije prema optuženom zbog “izdaje” uloge oca.

Mogući utjecaj rodni stereotipa: Teško je sa sigurnošću tvrditi da su ovi stereotipi direktno utjecali na presudu, jer se to nigdje ne spominje eksplicitno.

Potencijalni efekti: Međutim, moguće je da su ovi stereotipi podsvjesno utjecali na percepciju suda o optuženom i žrtvi. Naprimjer, može se desiti da se optuženog percipira kao manje opasnog, jer je “babo” ili da se žrtvina priča o zlostavljanju uzme manje ozbiljno zbog emocionalnog naboja riječi “kćerka”. Također, stereotipi mogu utjecati i na način na koji se vodi istraga i postavljaju pitanja. Važno je da sudovi budu osjetljivi na rodne stereotipe kako bi se osigurala pravedna i objektivna primjena zakona. Korištenje rodno osjetljivog jezika i izbjegavanje pretpostavki o ponašanju baziranih na spolu ključno je za pravedno suđenje. Po osnovi gore navedenog može se nedvosmisleno konstatovati da su pravosudne odluke o žrtvama nasilja još uvijek u sjeni rodni stereotipa, što se jasno može vidjeti po osnovi analiziranih presuda posebno u korištenju pomenute terminologije.

U presudi u kojoj se analizirao slučaj ubistva počinjenog od muškarca nad svojom majkom, iako presuda ne sadrži izričite rodne stereotipe, mogu se razmotriti moguće implikacije i pravni elementi slučaja. Presuda ne koristi jezik koji podređuje žrtvu ili optuženog. Međutim, možda bi se moglo razmotriti postoji li implicitna pretpostavka da su muškarci skloniji nasilnom ponašanju.

Mentalno zdravlje: Presuda utvrđuje da je optuženi bio neuračunljiv u vrijeme počinjenja zločina zbog šizofrenije. Presuda optuženom određuje smještaj u zdravstvenoj ustanovi za lica oboljela od šizofrenije. Presuda ne spominje mjere zaštite žrtve, ali se može pretpostaviti da je policija istražila slučaj i poduzela mjere zaštite prema potrebi. Presuda koristi rodno neutralni jezik pri opisu optuženog i žrtve. Iako presuda ne sadrži očite rodne stereotipe, slučaj pokreće pitanje implicitnih pretpostavki o muškarcima i nasilnom ponašanju. Pravni aspekti presude se fokusiraju na mentalno zdravlje optuženog, kaznenu mjeru i zaštitu javnog zdravlja.

Nadalje, analizirana je presuda koja se odnosi na optuženog za krivično djelo spolnog odnosa s djetetom. Sud je koristio odredbe Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine (KZ FBiH) o spolnom odnosu s djetetom i propisanoj kazni zatvora. Razmotrene su i odredbe Zakona o krivičnom postupku (ZKP FBiH) o priznanju krivice, imovinskopравnim zahtjevima i naknadi troškova. U presudi se koristi neutralan jezik za optuženog i oštećenog, izbjegavajući rodne stereotipe.

Analizirana je i presuda gdje je optuženi počinio krivično djelo Ubistvo u pokušaju iz Člana 166. Stav 1. u vezi sa Članom 28. KZ FBiH, u sticaju sa krivičnim djelom Nedožvoljeno držanje oružja i eksplozivnih materija iz Člana 371. Stav 1. KZ FBiH. Dakle, isti je optužen za pokušaj ubistva bivše djevojke i nedožvoljeno držanje oružja. Presuda ne sadrži očite primjere rodni stereotipa, kao što su žene koje su emocionalne ili muškarci koji su agresivni. Međutim, u presudi se koristi da je optuženi bio “izrevoltiran” činjenicom da ga bivša djevojka želi napustiti. Ova leksema može implicirati da je reagovao onako *kako muškarac inače reaguje: ljutnjom na razlaz.*

U sklopu izvršene analize pravosnažnih presuda Kantonalnog suda u Bihaću konstatovano je da se, iako se u identifikaciji optuženih koristi rodno neutralan jezik (ime i prezime bez specifičnosti spola), u obrazloženjima presuda i dalje provlače elementi rodni stereotipa. Ovi elementi mogu se smatrati tragovima

tradicionalnog, potencijalno diskriminatornog pristupa jezičkoj formulaciji u sudskim odlukama.

5. Zaključak

Zakonski okvir Bosne i Hercegovine sadrži relevantne odredbe za borbu protiv nasilja u porodici. Ipak, identificirani su nedostaci u implementaciji navedenog zakonskog okvira, uključujući potencijalne nejasnoće i nekonsistentnosti u odredbama relevantnih zakona. Nadalje, navedene nejasnoće i nekonsistentnosti mogu otežati primjenu zakona i stvoriti pravnu nesigurnost.

Također, postoji potreba za većom osjetljivošću sudova na rodne stereotipe kako bi se osigurala pravedna i objektivna primjena zakona. Korištenje rodno osjetljivog jezika i izbjegavanje pretpostavki o ponašanju baziranih na spolu ključno je za pravedno suđenje.

Na kraju, potrebno je kontinuirano raditi na poboljšanju koordinacije među različitim akterima koji se bave problemom nasilja u porodici, kao i na podizanju svijesti javnosti o ovom problemu i dostupnim oblicima pomoći žrtvama.

Literatura

- Buljubašić, S. (2005). *Maloljetnička delinkvencija*. ARKA PRESS: Sarajevo.
- Carrigan, T. i Connell, R. W. (2007). *Men and masculinities: Bodies, power, relations*. Georgetown University Press.
- Carmichael, C., Lynch, E. i Douglas, E. (2020). Gender stereotypes and intimate partner violence: A systematic review. *Aggression and Violent Behavior*, 52.
- Clinard, M. (1960). *Sociology of Deviant Behavior*. New York Holt: Rinehart and Winston.
- Čišić, B. (2005). *Socijalna politika*. JU Univerzitet u Tuzli: Tuzla.
- Čudina, O. i Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Tehnička knjiga: Zagreb
- Hadžić, A. (2012). *Rodna (ne)jednakost u zakonima Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Fondacija CURE.
- Hester, M. (2019). *What is domestic violence?*. Bristol: Policy Press.
- Muharemović, S. (2015). *Rodni stereotipi u medijima u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Šarić, H. (2012). *Nasilje u porodici*. OFF-SET, Tuzla.

INTERNETSKI PORTALI

Žrtve obiteljskog nasilja u FBiH: 'Sudci ne prepoznaju traume, žene se vraćaju nasilnicima': <https://faktor.ba/bosna-i-hercegovina/aktuelno/nije-presudeno-ali-je-li-ona-zrtva-nasilja-sta-ako-nije-kriv-sve-je-nebitno-ako-te-stranka-prati/150759> (08. mart 2023), Faktor.

Nasilje nad ženama u BiH: 'Stereotipi i predrasude otežavaju žrtvama da dođu do pravde': <https://www.slobodnaevropa.org/a/nasilje-u-porodici-u-bih-zakoni-o-zastiti/31072664.html> (25. novembar 2022), N1.

Istraživanje: Rodni stereotipi utječu na pravosudne odluke o žrtvama nasilja: <https://udruzene-zene.org/publikacije/rodno-zasnovano-nasilje/rodni-stereotipi-kao-uzrok-nasilja-nad-zenama-i-djevojcicama/> (16. novembar 2021), Hrabri glas.

Žrtve zlostavljanja u obitelji: 'Sudci ne vjeruju ženama, traže dokaze za ono što se ne može dokazati': <https://radiotrebinje.com/zrtve-sve-cesce-progovaraju-o-nasilju/> (25. novembar 2020), Oslobođenje.

Sudske presude u BiH: Žrtve nasilja suočene s rodnim stereotipima: <https://faktor.ba/bosna-i-hercegovina/aktuelno/nije-presudeno-ali-je-li-ona-zrtva-nasilja-sta-ako-nije-kriv-sve-je-nebitno-ako-te-stranka-prati/150759> (08. mart 2019), BIRN BiH.

Diskurzivna (ne)pravda: Analiza olakšavajućih i otežavajućih okolnosti prilikom donošenja sudskih presuda u slučajevima rodno zasnovanog nasilja u Bosni i Hercegovini

————— Adem Olovčić, Davor Trlin, Anes Makul i Hrustan Šišić

Sažetak

Rad "Diskurzivna (ne)pravda: analiza olakšavajućih i otežavajućih okolnosti prilikom donošenja sudskih presuda u slučajevima rodno zasnovanog nasilja u Bosni i Hercegovini" bavi se temom pravne interpretacije i utjecaja diskursa u slučajevima rodno zasnovanog nasilja. Autori su analizirali 232 osuđujuće sudske presude u Bosni i Hercegovini između 2017. i 2022. godine, fokusirajući se na način na koji sudovi utvrđuju i vrednuju olakšavajuće i otežavajuće okolnosti.²⁹ Rad istražuje kontradikcije u pravosudnom procesu, posebno razlike u tumačenju, što se smatra relevantnim okolnostima između prvostepenih i drugostepenih sudova. Primjeri iz sudske prakse pokazuju kako se u nekim slučajevima olakšavajuće okolnosti preveličavaju ili zanemaruju teže okolnosti, dok u drugim slučajevima sudovi dosljednije tretiraju okolnosti koje doprinose određivanju kazne. Analizom je utvrđena i razlika u tumačenju pojedinih okolnosti koje nemaju jasnu povezanost s počinjenim djelom, kao što su nezaposlenost ili ponašanje tokom suđenja. Ovaj rad pruža uvid u složenost pravosudnog diskursa u Bosni i Hercegovini i njegov utjecaj na percepciju i tretman rodno zasnovanog nasilja, naglašavajući važnost dosljedne primjene pravosudnih principa u cilju pravednijeg tretmana žrtava i optuženih.

Ključne riječi: pravosudni diskurs, rodno zasnovano nasilje, olakšavajuće i otežavajuće okolnosti, sudske presude u Bosni i Hercegovini, pravna interpretacija

1. Uvod

Prema definiciji Centra znanja Evropske unije za pitanja rodne ravnopravnosti (EIGE), rodno zasnovano nasilje predstavlja svaki oblik diskriminacije žena i kršenja njihovih temeljnih prava i sloboda. Nadalje, prema istom izvoru, ono podrazumijeva "... sve postupke nasilja nad ženama koji rezultiraju ili je vjerojatno da će rezultirati fizičkom, spolnom, psihičkom ili finansijskom povredom, odnosno patnjom žena, uključujući i prijetnje takvim postupcima, iznude ili nasumično lišavanje slobode, bez obzira događa li se ono u javnom ili privatnom životu".³⁰ Premda postoje i druga

²⁹ Presude su dostavljene od sudova prema preporuci Visokog sudskog i tužilačkog vijeća za potrebe projekta koji provode Univerziteti gender resursni centar Univerziteta u Sarajevu i TPO Fondacija.

³⁰ Rodno uvjetovano nasilje nad ženama (European Institute for Gender Equality, Anon). Dostupno na: https://eige.europa.eu/publications-resources/thesaurus/terms/1312?language_content_entity=hr

shvatanja rodno zasnovanog nasilja, u ovom radu koristimo navedenu definiciju zbog njene sveobuhvatnosti.

Prema važećim zakonskim odredbama u Bosni i Hercegovini, rodno zasnovano nasilje obuhvata krivična djela za koja je predviđena novčana ili zatvorska kazna. Predmet ovog rada jeste analiza olakšavajućih i otežavajućih okolnosti prilikom određivanja kazni u presudama za rodno zasnovano nasilje na sudovima u Bosni i Hercegovini. Shodno tome, u radu nastojimo utvrditi na koji se način u sudskim presudama definiraju olakšavajuće i otežavajuće okolnosti prilikom izricanja kazni. U analizi koja je poduzeta, korištena je baza podataka sa 244 presude rodno zasnovanog nasilja na tri nivoa – lokalnim, regionalnim i vrhovnim entitetskim sudovima. Od ukupnog broja presuda, dvanaest (12) je oslobađajućih, te stoga nisu korištene u analizi zbog fokusa na olakšavajuće i otežavajuće okolnosti prilikom izricanja osuđujućih presuda. Korištene su i nepravosnažne i pravosnažne presude.

Ovaj rad nastoji istaći važnost olakšavajućih i otežavajućih okolnosti, kao najbitnijih determinanti u određivanju kazni u sudskim praksama te analizirati iste u presudama rodno zasnovanog nasilja u Bosni i Hercegovini.

Razlog zbog kojih se u ovom radu analiziraju okolnosti prilikom izricanja osuđujućih presuda jeste što se olakšavajuće i otežavajuće okolnosti koriste prilikom određivanja visine kazne u osuđujućim presudama, dok u oslobađajućim presudama ne igraju ulogu jer u tim slučajevima nema kazne. Nadalje, te okolnosti posljedno stvaraju određeni narativ, koji u javnosti može stvoriti jasniju sliku i dati bolje razumijevanje sudskih odluka i određivanja kazni, te doprinijeti kreiranju javnog mnijenja. Slučajevi rodno zasnovanih krivičnih djela, od kojih je femicid djelo s najtežim posljedicama, izazivaju ogromnu pažnju javnosti u bosanskohercegovačkom društvu i posljedno pritisak na političke donosiocice odluka i pravosuđe zbog nedovoljnog preventivnog djelovanja. To preventivno djelovanje podrazumijeva usvajanje propisa sa strožijim kaznama ili izricanje većih kazni za koje postoje zakonske mogućnosti, jer se polazi od pretpostavke da povratnici u činjenju krivičnih djela prvi put nisu adekvatno kažnjeni.

Ovaj rad podijeljen je u četiri dijela. Prvi dio posvećen je razmatranju pojmovnog određenja diskursa i diskurzivne pravde. Nužnost razmatranja ovih pojmova ogleđa se u moći koje ima izgovorena ili napisana riječ i njenog potencijala prilikom određivanja dominantnog narativa, ali i obrazlaganja pojedinih slučajeva. U drugom dijelu teksta bavimo se pravnim aspektima određivanja olakšavajućih i otežavajućih okolnosti u entitetskim krivičnim zakonima, gdje ukazujemo kako sudovi imaju interpretacijsku moć prilikom određivanja okolnosti. Treći dio posvećen je analizi presuda, uz korištenje dostupne presude. Zbog obimnosti baze podataka s 232 presude u kojima su počinioci osuđeni, ali i zbog limitiranog prostora, nismo u mogućnosti navesti sve okolnosti koje su izrečene. Ipak, ono što je intencija ovog rada jeste ukazivanje na neke dosljednosti u vrednovanju okolnosti, dok istovremeno kritički propitujemo povezanost pojedinih okolnosti s krivičnim djelom, pritom ne dovodeći u pitanje niti jednu presudu. Shodno navedenom, naš cilj jeste i pokazati i sudsku praksu. Na kraju, u kratkom zaključku ćemo iznijeti najvažnija saznanja.

2. Teorijski okvir – diskurs, moć, pravda

Izjava da “reći nešto” implicira uvijek “nešto proglasiti ili odrediti”, premisa je koju je još u davna vremena uspostavila filozofija. Nasuprot tome, dvadeseto

stoljeće koje se odlikuje “jezičkim okretom”³¹ (Ibrulj 1999) obilježilo je prikazivanje jezika kao alata, što zauzvrat označava da čin izjavljivanja podrazumijeva čin djelovanja. Francuski filozof Jacques Derrida (1930–2004), jedan od najistaknutijih teoretičara poststrukturalističke filozofije-semiotike dvadesetog stoljeća, potpuno je transformisao klasičnu fonocentričnu paradigmu, koja je govorni jezik percipirala kao jasno definiran sistem značenja.³² Derrida, naime, naglašava važnost napisanog, i još bitnije, ističe relativnost značenja u kontekstu samog jezika, ističući mogućnost, ali i potrebu njegove dekonstrukcije.

U jeku moderne lingvistike i psihoanalize, dekonstrukcija kao metoda pomogla bi nam da razumijemo nesvjesno – što oblikuje naše znanje, akcije i identitete. Ovo nesvjesno, kako naglašava Louis Althusser (1965), nije ništa drugo do ideologija kao “skup pojmova stvorenih u određenim društveno-historijskim uvjetima” (Althusser 1965: 35). To se, međutim, postiže kroz jezik. Naime, moderna filozofija uspostavila je tezu da je svaki ljudski stav prema svijetu i drugima nužno posredovan jezikom, stoga se jezik u Derridinim terminima pojavljuje kao transcendentalni preduvjet ne samo mišljenja ili spoznaje već i djelovanja. Jezik se stoga pojavljuje kao praktična aktivnost kroz koju se odvija jedinstvo subjektivnog i objektivnog, jedinstvo “Ja” i “Drugog”. U tom smislu, Jürgen Habermas³³ ističe da se “ideologija odnosi na komunikaciju i simboličko posredovanje djelovanja” (1975: 44). Ova aktivnost u posljednjim desetljećima obilježena je terminom “diskurs”. Termin se počeo koristiti u širokom spektru društvenih i posebno humanističkih disciplina, kao što su sociologija, lingvistika i psihologija (Mills 2004). Međutim, termin diskurs, kao i mnogi drugi termini koje koriste humanističke i društvene znanosti, nije jednoznačno definiran, već sam po sebi podrazumijeva koncepte poput teksta, rečenica ili ideologije, koji svaki na svoj način, zavisno od konteksta u kojem se nalaze, formiraju određeno značenje.

Različiti rječnici nude različite koncepte ovog termina. Tako, naprimjer, s jedne strane Merriam-Webster, online rječnik, definira diskurs kao “verbalnu razmjenu ideja; formalan i uredan i obično produženi izraz mišljenja o predmetu; povezani govor ili pisanje; jezička jedinica (kao što je razgovor ili priča) veća od rečenice; način organiziranja znanja, ideja ili iskustva koji je ukorijenjen u jeziku i njegovim konkretnim kontekstima (kao što su povijest ili institucije)” (Merriam-Webster, n. d.). S druge strane,

³¹ U dvadesetom stoljeću, jezik je ponovno stekao svoju moć/prevalenciju u filozofiji i ostalim društvenim znanostima i humanistikama. Naime, filozofija dvadesetog stoljeća uspostavila je tezu da je svaki čovjekov odnos prema svijetu i drugima nužno posredovan jezikom, tako da jezik izlazi kao transcendentalni uvjet mogućnosti konceptualnog mišljenja, objektivne spoznaje i/ili smislenog djelovanja. U tom smislu, unutar moderne filozofije, sociologije i ostalih društvenih znanosti, jezik se pojavljuje kao glavni predmet promišljanja, u svim njegovim značajnim dimenzijama: od razumijevanja jezika kao instrumenta komunikacije, do shvaćanja jezika kao horizonta razumijevanja svijeta u mnoštvu različitih njegovih odrednica.

³² Ferdinand de Saussure (1857–1913) bio je švicarski lingvist, semiotičar i filozof, poznat i kao “otac moderne lingvistike”. Naglasio je datu tezu da je jezik skup jasno definisanih značenja, stoga se može analizirati kao formalni sistem diferencijalnih elemenata, nezavisno od komplicirane dijalektike stvarne produkcije i razumijevanja u realnom vremenu. Primjeri ovih elemenata uključuju njegovu koncepciju jezičkog znaka koji se sastoji od označitelja i označenog (vidi: Macey, D. 2009. The Penguin dictionary of critical theory. Crane Library at the University of Macej Columbia).

³³ Jürgen Habermas (1929) njemački je filozof i sociolog, dobro poznat po svojoj teoriji komunikativnog djelovanja. Ova teorija se temelji na ideji da je svaka vrsta društvenog odnosa, ponašanja i djelovanja uvijek posredovana jezikom.

za Geoffreya Leecha i Michaela Shorta "diskurs je lingvistička komunikacija viđena kao transakcija između govornika i slušatelja, kao međuljudska aktivnost čiji oblik određuje njezina društvena svrha" (Leech i Short 1992: 189). U mnoštvu definicija, termin diskurs pojavljuje se kao sporan, obuhvatajući u sebi cijeli niz značenja ili konteksta u kojima se može naći. Međutim, za ovaj rad, najvažniji je odnos između diskursa i pravde, odnosno pravosudnog sistema, gdje se diskurs shvata u terminima u kojima ga je definirala poststrukturalna filozofkinja Judith Butler, kao "historijski razvijen skup međusobno povezanih i međusobno podržavajućih izjava, koje se koriste za definisanje i opisivanje predmeta" (Butler 2006: 44). U suštini, prema ovom shvatanju, diskurs je jezik koji koriste određene discipline u obliku "diskurzivnih praksi", koje imaju određeni društveni cilj i s njim povezanu društvenu ulogu.

Razumijevanje jezika kao alata, koji oblikuje našu stvarnost i identitet, igra ključnu ulogu u pravosudnom sistemu i u interpretaciji sudskih presuda. U kontekstu pravde, diskurs se ne odnosi samo na jezičke strukture, već i na pravne prakse koje su ugrađene u jezične akte, posebno u sudskim presudama. Kroz prizmu Derridine dekonstrukcije možemo shvatiti kako jezik sudskih presuda oblikuje, ali i odražava pravne norme, ideologije i moći unutar društva. Pravosuđe koristi jezik ne samo za interpretaciju zakona već i za njihovu primjenu u specifičnim situacijama. Ovo djelovanje kroz jezik stvara "pravne istine" koje direktno utječu na živote pojedinaca. Naprimjer, termini poput "pravednosti" ili "krivice" nisu samo apstraktni koncepti, već imaju konkretnu, transformativnu moć u životima ljudi kroz sudsku praksu. U tom smislu, pravosuđe djeluje kao diskurzivna praksa koja proizvodi stvarnost, identitete i moći, slično onome kako Derrida i Foucault razumiju jezik u društvenom kontekstu. Kroz dekonstrukciju možemo istražiti kako se značenja unutar pravosudnog diskursa konstruišu, preispitati i kako mogu biti predmet manipulacije ili različitih interpretacija. Dekonstrukcija u pravosuđu omogućava razotkrivanje skrivenih pretpostavki, neizrečenih normi i ideologija koje strukturiraju pravne tekstove i presude. Na taj način možemo bolje razumjeti odnos između jezika, moći i pravde, kao i način na koji pravosudni diskurs utječe na konstruisanje društvenih identiteta i odnosa moći.

Najutjecajniju analizu odnosa između diskursa i moći dao je francuski historičar ideja Michel Foucault u svojim radovima o historiji pravnih praksi, krivičnog prava i medicine. Oslanjajući se na Derridinu tezu da zapadna civilizacija počiva na binarnim opozicijama, Foucault ukazuje na to da moćni diskursi imaju prilično očiglednu svrhu isključivanja i kontrole nad nekim ljudima, naprimjer, onima koji su proglašeni kriminalcima, ludima ili bolesnima. O ovim isključivanjima, Foucault piše u svom djelu *Nadzirati i kažnjavati: Nastanak zatvora* (Foucault 1997).

U pokušaju da definira diskurs Foucault će istaći da kompleksna historija ljudskih društava i složena arheologija znanja, koju su naslijedila moderna vremena, potvrđuju da je teško nedvosmisleno definirati sam diskurs. U tom smislu, autor naglašava: "Umesto postepenog smanjivanja prilično fluktuirajućeg značenja riječi 'diskurs', verujem da sam zapravo dodao njegovim značenjima: tretirajući ga ponekad kao opštu domenu svih izjava, a ponekad kao regulisanu praksu koja obuhvata niz izjava." (Foucault 1997: 80)

Regulisana praksa, data u definiciji iznad, zapravo, nije ništa drugo nego naslijeđe prethodnog znanja, iskustava i vrijednosti i u tom smislu čovjek, kao društveno biće, pojavljuje se kao stanovnik historijskih narativa, a njegov identitet kao proizvod arheologije znanja. Ako se vratimo s ove pozicije na gore spomenuti koncept

moći, moramo reći, slijedeći Foucaulta, da su moć i znanje u stalnoj interakciji. Filozof dekonstruiše ovu interakciju kroz dihotomije koje stvaraju nejednakosti u društvu. Tako, naprimjer, obrazovani su uravnoteženi neobrazovanim, seksisti kao protivteža suprotnom polu i rasisti prema drugoj rasi. Svaka od ovih grupa, s druge strane, teži da njihov diskurs prevlada i bude superiorniji od diskursa drugih, i na taj način društvene nejednakosti se pojavljuju u obliku nadređenih ili podređenih identiteta unutar društva. U tom smislu, Foucault će reći da je priroda diskursa takva da je uvijek “u dijalogu ili konfliktu” (Mills 2004: 12) s drugim diskursima. Imajući navedeno u vidu, nema sumnje da čovjek, pripadajući jednoj grupi ili drugoj, postaje stanovnik diskursa, u Wittgensteinovim³⁴ terminima, dio jezičke igre koju sam održava i reprodukuje. Ukratko, diskurs gradi identitete (pojedinaca i grupa), stoga, gradi društvenu realnost.

Naime, za Foucaulta diskurs nije samo skup znakova ili tekstualni obrazac, već “prakse koje sistematski formiraju objekte o kojima govore” (Foucault 1972: 49). Dakle, kroz diskurs, mi stvaramo ljude i oblikujemo njihove identitete, a to je posebno vidljivo u političkoj sferi. Filozof naglašava da su sva socijalna tijela i političke institucije prožete moći, i svi subjekti (državna tijela) koji ulaze u međusobne odnose, zapravo, ulaze u vrstu odnosa moći. Definišući moć kao “sposobnost strukturiranja polja djelovanja drugog, da interveniše u polju ovih mogućih akcija – moć je način djelovanja na aktivne subjekte, slobodne subjekte, koliko god oni bili slobodni subjekti” (Foucault 1994: 53–54), autor tvrdi da odnosi moći proizvode pozicije koje će subjekti (državna tijela ili građani) zauzeti u određenom odnosu.

Pravosudni diskurs, dakle, ne samo da oblikuje pravnu stvarnost kroz interpretaciju i primjenu zakona već i odražava šire društvene diskurse i borbe za moć, uključujući i pitanja rodne nejednakosti i rodno zasnovanog nasilja. Analizirajući jezik sudskih presuda kroz prizmu kritičke teorije, posebno Derridine ideje o dekonstrukciji i Foucaultove ideje o odnosu diskursa i moći, možemo razotkriti kako pravosuđe ne samo da interpretira zakone već i aktivno učestvuje u stvaranju pravnih i društvenih stvarnosti. Time jezik postaje centralno mjesto borbe za značenje, moć i pravdu, a pravosudni diskurs ključan element u oblikovanju pravnih i društvenih odnosa. Ovo posebno dolazi do izražaja u slučajevima koji se tiču rodne nejednakosti i rodno zasnovanog nasilja, gdje jezik i diskurs koji pravosuđe koristi mogu ili potvrđivati postojeće rodne predrasude i nepravde ili doprinijeti njihovom razbijanju i promociji rodne ravnopravnosti. Na taj način, pravosudni diskurs ne samo da reflektuje postojeće društvene norme i odnose moći već ima i moć da oblikuje percepciju i tretman rodno zasnovanog nasilja i rodne nejednakosti u društvu.

Također, dublje razumijevanje načina na koji pravosudni diskurs adresira i tretira pitanja rodne nejednakosti i rodno zasnovanog nasilja može otkriti duboko ukorijenjene strukture moći koje perpetuiraju diskriminaciju i nasilje. Sudske presude, pravne norme i jezičke prakse u pravosuđu često su odraz širih društvenih stavova

³⁴ Ludwig Wittgenstein (1889–1951), austrijsko-britanski filozof, tvrdio je da tradicionalno razumijevanje jezika ograničava njegove mogućnosti. Naime, prema klasičnom modelu jezika, jezik se shvata kao jedinstvena struktura zasnovana na shemi “riječ-imenovani objekat”. Stoga, riječi jezika imenuju objekte, svaka riječ u jeziku ima svoje značenje tako da uvijek upućuje na određeni objekt i predstavlja ga u jeziku. U svojoj filozofiji Wittgenstein odbacuje ovaj pogled, tvrdeći da jezik ne govori uvijek o objektima, da primarna funkcija jezika nije imenovanje objekata, i da riječ nije samo ime. Naprotiv, riječ može biti i ime, vjeruje Wittgenstein, ali nikada nije samo to, već služi mnogim drugim funkcijama, zavisno od situacije u kojoj se pojavljuje. Cjelokupna upotreba riječi u jeziku odvija se u obliku igre, koja se sastoji od jezika i aktivnosti s kojima je isprepletena, što Wittgenstein naziva “jezička igra”.

prema rodnoj ravnopravnosti. Pravosudni diskurs tako postaje teren na kojem se vodi borba ne samo za pravdu u pojedinačnim slučajevima već i za društvene promjene u percepciji i tretmanu žena i marginaliziranih grupa. Uvođenje kritičke perspektive u analizu pravosudnog diskursa omogućuje identifikaciju i izazivanje implicitnih pretpostavki i pristrasnosti, koji mogu doprinijeti održavanju rodne nejednakosti. Stoga, pravosudni diskurs ima potencijal ne samo da odražava već i da aktivno sudjeluje u kreiranju inkluzivnijeg i pravednijeg društvenog poretka, gdje su rodna ravnopravnost i borba protiv rodno zasnovanog nasilja centralne vrijednosti. U tom smislu, pravosudni diskurs ne samo da ima moć utjecaja na zakonske ishode već i na širu društvenu svijest i promjene u odnosu prema rodnoj nejednakosti i nasilju, te na taj način doprinosi izgradnji pravednijeg društva.

3. Olakšavajuće i otežavajuće okolnosti u krivičnom zakonodavstvu entiteta – rezultati istraživanja

3.1.1. Pojam i vrste olakšavajućih i otežavajućih okolnosti

Član 49. KZ FBiH i Član 52. KZ RS regulišu temelje odmjeravanja kazne. Prema odredbama ovih članova, sud će učinitelju krivičnog djela odmjeriti kaznu u granicama koje su zakonom propisane za to krivično djelo, imajući u vidu svrhu kažnjavanja i uzimajući u obzir sve okolnosti koje utiču da kazna bude manja ili veća (olakšavajuće i otežavajuće okolnosti), a naročito: stepen krivice, pobude iz kojih je djelo učinjeno, jačinu ugrožavanja ili povrede zaštićenog dobra, okolnosti pod kojima je djelo učinjeno, raniji život učinitelja, njegove osobne prilike i njegovo ponašanje nakon učinjenog krivičnog djela, te druge okolnosti koje se odnose na osobu učinitelja. Osim navedenog, kada se radi o povratu, potrebno je da se uzme u obzir je li ranije djelo iste vrste kao i novo djelo, jesu li oba djela učinjena iz istih pobuda i koliko je vremena proteklo od ranije osude ili od izdržane ili od oprostene kazne. Kada se odmjerava novčana kazna, u obzir se uzima i imovno stanje učinitelja (visina njegove plate, drugi prihodi, imovina, porodične obaveze).

U našem zakonodavstvu nisu iscrpno navedene sve otežavajuće³⁵ i olakšavajuće³⁶ okolnosti, već zakon samo ukazuje posebno na neke. Treba primijetiti i da

³⁵ Kao otežavajuće okolnosti u sudskoj praksi koje smo razmatrali smatrane su, npr., bezobzirnost i upornost optuženog iskazane pri izvršenju krivičnih djela (iz presude Vrhovnog suda FBiH br. 03 0 K 018715 20 Kžk od 15. 6. 2020); višestruki povrat (iz presude Vrhovnog suda FBiH br. 03 0 K 019064 20 Kž 10 od 08. 10. 2020); deklarativno ispoljena volja za neobeštećenjem oštećenog (iz presude); da se ubistvo desilo u prisustvu djece i muža oštećene (iz presude Vrhovnog suda FBiH br. 04 0 K 010814 20 Kž od 04. 6. 2020), djelo počinjeno nad starijom osobom, koja je uz to njegova susjeda koja se družila sa roditeljima osuđenog (iz presude Vrhovnog suda FBiH br. 07 0 K 013045 18 Kžk od 13. 11. 2018) i neizražavanje kajanja (iz presude Vrhovnog suda FBiH br. 09 0 K 026265 17 Kž 8 od 12. 12. 2017).

³⁶ Kao olakšavajuće okolnosti u sudskoj praksi koje smo razmatrali smatrane su, npr., smanjena uračunljivost (iz presude Vrhovnog suda FBiH br. 09 0 K 026265 17 Kž 8 od 12. 12. 2017); siromašno stanje (iz presude Okružnog suda u Doboju br. 13 0 K 005596 19 Kž od 01. 4. 2021); invaliditet (iz presude Vrhovnog suda RS br. 11 0 K 031857 22 Kž 4 od 19. 4. 2023); optuženi je relativno mlada osoba (iz presude Vrhovnog suda FBiH br. 09 0 K 026265 17 Kž 8 od 12. 12. 2017); podmakla starosna dob optuženog (iz presude Vrhovnog suda FBiH br. 03 0 K 017819 19 Kž 2 od 21. 10. 2019); optuženi je porodična osoba (iz presude Vrhovnog suda FBiH br. 10 0 K 004608 21 Kžk od 13. 7. 2022); da se ne vodi protiv optuženog drugi krivični postupak (iz presude Okružnog suda u Banjoj Luci br. 11 0 K 021607 19 K od 06. 11. 2019), spremnost optuženog da se podvrgne mjerama bezbjednosti obaveznog liječenja i psihosocijalnog tretmana, te da poštuje izrečenu zabranu komunikacije i približavanja oštećenog nakon otpusta sa izdržavanja kazne (iz presude Okružnog suda Banja Luka br.: 11 0 K 028118 21 K, od 26. 5. 2021; da oštećena nije postavila imovinsko-pravni zahtjev (iz presude Kantonalnog suda u Zenici br. 36 0 K 059245 22 Kž od 08. 12. 2022).

od zakonom istaknutih okolnosti, nijedna nije označena kao olakšavajuća ni kao otežavajuća. Svaka od njih, zavisno od okolnosti slučaja, može biti i olakšavajuća i otežavajuća u konkretnom slučaju kod odmjeravanja kazne. Npr., kod razloga kojima se učinitelj rukovodio, pobuda za izvršenje djela, odnosno motiva (a koje sa moralnog i društvenog aspekta mogu biti pozitivne ili negativne), ako je učinitelj prisvojio novac radi liječenja oboljelog djeteta, pobude su olakšavajuća okolnost, a ako je novac upotrijebio na provod ili kockanje, motiv je otežavajuća okolnost. Raniji život učinitelja može djelovati kao olakšavajuća okolnost, ako to lice nije već kršilo propise i uopšte se dobro vladalo, ali će sud uzeti kao otežavajuću okolnost, ako je učinitelj ranije osuđivan/sklon kršenju propisa. Sve okolnosti se uzimaju u cjelini i u odnosu na konkretno krivično djelo i konkretnog učinitelja tog djela.

U zavisnosti od toga da li se odnose na krivično djelo ili njegovog učinitelja, sve okolnosti se dijele na subjektivne i objektivne okolnosti. Objektivna okolnost je jačina ugrožavanja ili povrede zaštićenog dobra, a subjektivne okolnosti su: stepen krivnje, pobude iz kojih je djelo učinjeno, raniji život, lične prilike i držanje učinitelja poslije učinjenog krivičnog djela. Okolnosti pod kojima je djelo učinjeno mogu biti i objektivne i subjektivne prirode.

3.2.2. Pojedine olakšavajuće i otežavajuće okolnosti

1. Stepen krivnje zavisi od ispoljavanja svjesnog i voljnog elementa kod uračunljivosti i umišljaja i nehata, tj. sud cijeni da li je lice bilo potpuno ili smanjeno uračunljivo, a ako je potpuno uračunljivo, da li je djelo učinjeno sa direktnim ili eventualnim umišljajem ili iz nehata i koji je oblik nehata. Kod stepena krivnje se dodatno mogu uzeti u obzir i neke druge subjektivne okolnosti učinitelja, kao što su starosna dob učinitelja, obrazovanje, vaspitanje, psihička labilnost, moralne karakteristike ličnosti, djelo izvršeno iz straha, ispoljena drskost i bezobzirnost pri izvršenju djela i sl.

2. Pobude (motivi) su unutrašnji razlozi kojima se rukovodio učinitelj kod učinjenja krivičnog djela. Često su razlog vršenja određenog krivičnog djela. Ova okolnost se uzima u obzir kod odmjeravanja kazne samo ako nije sastavni dio, element u biću krivičnog djela (Petrović i sur. 2016: 126). Ne postoji nijedna pobuda koja opravdava izvršenje krivičnog djela, ali kada se odmjerava kazna nije bez značaja kojim se unutrašnjim motivom izvršitelj djela rukovodio. Pobude po svojoj prirodi mogu biti humane (sažaljenje, ljubav, osjećanje dužnosti ili čast), gdje djeluju kao olakšavajuće, ili niske (npr. pohlepa, mržnja, pakost, gramzivost), gdje djeluju kao otežavajuće okolnosti. Već smo objasnili primjer upotrebe novca za kockanje, gdje je to otežavajuća okolnost jer je u osnovi niska, amoralna pobuda. Kod ubistva, ako je ono izvršeno da se žrtvi skrate velike patnje, ta okolnost može biti olakšavajuća kod odmjeravanja kazne. Ako je pobuda kvalifikatorna okolnost, ona ne može istovremeno biti uzeta i kao otežavajuća okolnost. U teoriji se javljaju mišljenja da pobude ne predstavljaju posebne okolnosti nego da ih treba cijiniti u vezi sa stepenom krivnje, polazeći od činjenice da je stepen krivnje veći ako je motiv učinitelja negativniji (Bačić 1986: 470).

3. Jačina ugrožavanja ili povrede zaštićenog dobra zavisi od obima i intenziteta posljedice prouzrokovane radnjom učinitelja djela. Težina posljedice određuje težinu krivičnog djela. S obzirom na to da li je usljed poduzete radnje nastupila povreda zaštićenog dobra ili je ono samo ugroženo, zavisi i težina kazne, tj. hoće li

biti izrečena u većem ili manjem iznosu. Ako se posljedica, npr., sastoji u opasnosti za nečiji život, cijeni se koliki broj života je izložen opasnosti, koliko je opasnost bliska, kojim radnjama, odnosno sredstvima je kreirana opasnost... Kod krivičnih djela sa posljedicom povrede još je lakše stepenovati jačinu povrede zaštićenog dobra. Teška tjelesna povreda postoji ako je uništen ili u znatnoj mjeri oslabljen neki važan dio tijela ili važan organ, ali ovo krivično djelo postoji i ako je uništeno više važnih dijelova tijela i više važnih organa. U ovom drugom slučaju radi se o jačoj povredi zaštićenog dobra, i to treba da utiče na odmjeravanje kazne.

4. Okolnosti pod kojima je krivično djelo učinjeno mogu biti različite po prirodi i karakteru dejstva. Te okolnosti mogu biti objektivne prirode (mjesto, vrijeme, sredstva (ako nisu elementi bića krivičnog djela), način i prirodni uvjeti pod kojima je djelo učinjeno: slaba vidljivost, zemljotres, poplava, požar itd.) i subjektivne prirode (psihička stanja, interpersonalni odnosi, dejstvo zablude, trajanje pripremanja krivičnog djela – je li se dugo razmišljalo ili bilo spontano itd). Gleda se posebno prema kome je krivično djelo izvršeno, ko je žrtva krivičnog djela, da li je krivično djelo izvršeno od jednog ili više lica, koliko je žrtva doprinijela krivičnom djelu... Mogu postojati prije ili za vrijeme izvršenja krivičnog djela. Koliko će ove okolnosti uticati na visinu kazne, mora se cijeniti u svakom konkretnom slučaju i u sklopu sa drugim okolnostima.

5. Raniji život ukazuje na psihološku ličnost učinitelja i njegovu životnu orijentaciju. Ovdje se jedinstveno ocjenjuje ličnost učinitelja prije izvršenog djela, koje se zasniva na nizu okolnosti vezanih za njegov raniji život. Ovdje se, zapravo, radi o tome da sud, ustvari, treba da dođe do spoznaje je li krivično djelo slučajna epizoda u životu učinitelja ili je rezultat opšteg asocijalnog načina života. Ako učinitelj nije kažnjavan, ako je dobar otac, dobar radnik, pošten, cijenjen u sredini u kojoj živi i radi, nije sklon ekscesima, tolerantan je, onda to ukazuje da nije riječ o osobi koja je moralno iskvarena i socijalno devijantna, pa se primjenom blaže kazne može ispuniti svrha kažnjavanja. I obrnuto, ako je učinitelj krivičnog djela povratnik, ako je devijantnog ponašanja, onda to ukazuje da je za ostvarenje svrhe kažnjavanja neophodno izreći težu kaznu. Od ovih okolnosti povrat uvijek ima dejstvo otežavajuće okolnosti, a sve ostale mogu djelovati kao olakšavajuće ili kao otežavajuće.

6. Lične prilike učinitelja predstavljaju prilike u kojima živi i radi učinitelj djela. U sudskoj praksi nailazimo na sljedeće takve okolnosti: zdravstveno stanje učinitelja i članova uže obitelji, starosna dob, stambena situacija, ekonomsko stanje, imovinsko stanje, uposlenost, broj članova obitelji – naročito djece i njihova starosna dob i zdravstveno stanje, invalidnost učinitelja, odnosi u obitelji i druge okolnosti iz ličnog i porodičnog života. Ove okolnosti se često ne mogu dovesti u kauzalni odnos sa izvršenim krivičnim djelom, pa se u teoriji smatra da se oni ne bi trebali uzimati u obzir kod odmjeravanja kazne. Ipak, zakon obavezuje sud da kod odmjeravanja kazne uzme u obzir i ove okolnosti.

7. Držanje učinitelja poslije učinjenog krivičnog djela daje sliku o psihološkoj ličnosti učinitelja, prvenstveno u smislu karakternih crta, na osnovu kojih se može predvidjeti njegovo buduće ponašanje. Ono predstavlja i njegov stav prema izvršenom djelu. Pružanje pomoći žrtvi krivičnog djela ili hladno i osvetoljubivo posmatranje, priznanje ili optuživanje nevinih lica, težnja da se šteta nadoknadi ili ista izbjegne, izvinjenje oštećenom licu ili vrijeđanje oštećenog lica, predstavljaju okolnosti koje se moraju uzeti u obzir kod odmjeravanja kazne. Odbijanje priznanja i preduzimanje radnji u cilju prikriivanja dokaza krivičnog djela ne mogu se uzeti kao

otežavajuće okolnosti jer to spada u pravo odbrane (optuženi nije dužan da sebe okrivljuje niti da pomaže u otkrivanju sopstvenog krivičnog djela). Stvarno iskreno kajanje spada u olakšavajuće okolnosti. Ovdje se razlikuju dvije grupe okolnosti: 1) okolnosti koje se odnose na otklanjanje ili ublažavanje posljedica koje su prouzrokovane krivičnim djelom (izvinjenje oštećenom, pružanje pomoći oštećenom, naknada pričinjene štete, stvarno kajanje, povraćaj oduzete stvari) i 2) okolnosti koje se odnose na optuženog u toku krivičnog postupka (poricanje krivnje, kajanje, mijenjanje iskaza, laganje, uticaj na svjedoke, optuživanje nevinih osoba). Korektno držanje optuženog u toku postupka ne bi trebalo biti olakšavajuća okolnost, budući da je takvo ponašanje dužnost svakog pojedinca koji učestvuje u krivičnom postupku.³⁷

8. Imovno stanje učinitelja krivičnog djela je okolnost koja je od uticaja samo kod odmjeravanja novčane kazne, gdje sud mora u tom procesu da vodi računa o imovnom stanju učinitelja (lični dohodak, drugi prihodi, njegova imovina i porodične obaveze). Imovno stanje nije olakšavajuća ili otežavajuća okolnost kod odmjeravanja novčane kazne u pravom smislu riječi, više je korektiv u određivanju ove kazne čiji je smisao da u mjeri u kojoj je moguće pogodi podjednako lica različitog imovnog stanja. Kod odmjeravanja kazne lišenja slobode imovno stanje može da se uzme i kao lična prilika učinitelja.

9. Druge okolnosti koje se odnose na ličnost učinitelja, tj. koje ne spadaju u neku od ranije navedenih kategorija. Teško ih je unaprijediti odrediti, ali su uvijek tipične za konkretnog učinitelja krivičnog djela. To su sljedeće subjektivne okolnosti: starost, klimakterij, senilnost, posebna stručnost, stepen obrazovanja, (bez) osjećajnost, grubost itd.

Sve ove okolnosti sud mora uzeti u obzir i ocijeniti njihov uticaj na kaznu koju treba da utvrdi i izrekne. Kod svakog slučaja cijeni se više okolnosti, neke su olakšavajuće, neke otežavajuće. Postupak suda kod ocjene dejstva tih okolnosti može biti analitički ili sintetički. Koji će metod sud primijeniti, zavisi od njegovog nahođenja. Analitička znači da sud analizira svaku okolnost, prvo odredi njen karakter (je li olakšavajuća ili otežavajuća – da li ide u korist ili na štetu učinitelja krivičnog djela), a potom određuje intenzitet dejstva na povećanje ili umanjenje kazne. Po sintetičkom metodu, olakšavajuće i otežavajuće okolnosti cijene se u njihovoj sveukupnosti (jedinstvena ocjena krivičnog djela i učinitelja). Izrečena bi kazna trebala biti izraz sudskog uvjerenja o društvenoj opasnosti učinitelja i djela, koja je rezultat svih okolnosti vezanih za djelo i učinitelja (Sržentić i sur. 1981: 381). Ovo posebno zato što naše krivično zakonodavstvo obavezuje sud da u odmjeravanju kazne ima u vidu i svrhu kažnjavanja. Može se reći da bi najprihvatljiviji bila analitičko-sintetička metoda, gdje bi sud trebao da na osnovu opšteg utiska dođe do orijentacione kazne, a onda da je povećava i snižava nakon pojedinačnog vrednovanja svake olakšavajuće i otežavajuće okolnosti.

Sud je obavezan da uzme u razmatranje sve okolnosti konkretnog slučaja i da pravilno ocijeni njihovo dejstvo na visinu i vrstu kazne, imajući u vidu zakonom propisanu kaznu za konkretno krivično djelo (u granicama posebnog minimuma i posebnog maksimuma propisane kazne). Ocjena suda je slobodna, ali mora biti realna

³⁷ Od presuda koje smo analizirali ovaj stav je izražen, npr., u presudi Vrhovnog suda FBiH br. 03 0 K 016509 18 Kž 8, od 08. 11. 2018. Suprotno: presuda Okružnog suda u Banjoj Luci br. 11 0 K 021607 19 K od 06. 11. 2019.

, da odgovara ukupnom dejstvu okolnosti. U obrazloženju presude sud navodi koje je okolnosti uzeo kao olakšavajuće, koje otežavajuće i zašto.

Okolnosti koje zakon predviđa kao olakšavajuće ili otežavajuće pri odmjeravanju kazne mogu se javiti i kao elementi bića kvalifikovanog ili privilegovanog krivičnog djela. Tada se one ne mogu uzeti u obzir kao olakšavajuća ili otežavajuća okolnost pri odmjeravanju kazne, tj. ne može se ista okolnost dva puta uračunavati učinitelju krivičnog djela. Izuzetak je kad jedna okolnost može imati i karakter kvalifikatorne okolnosti i može biti uzeta kao otežavajuća kod odmjeravanja kazne, jer je takve prirode da se može pojaviti u težem ili lakšem obliku (Petrović i sur. 2016: 129).

3.3.3. Analiza presuda

Rad sudova od iznimne je važnosti za svako društvo jer predstavlja temelj vladavine prava. Slučajevi rodno zasnovanog nasilja posebno su osjetljivi zbog prirode djela u kojem žrtvama često ostaju traume i (ili) fizičke posljedice zbog počinjenih djela, ukoliko se ne radi o ubistvu, ali i čestog nerazumijevanja društva zbog čega je određena radnja kvalificirana kao kažnjiva prema odredbama krivičnih zakona. Upravo je pravilno utvrđivanje činjenica i jasna odredba okolnosti prilikom činjenja osjetljivo pitanje i podložno različitim interpretacijama, ali i važno i zbog razumijevanja u javnosti kako bi ostvarilo i svoju preventivnu svrhu, a koja se ne odnosi samo na počinitelja, već i na druge građane. Zbog toga je diskurs, odnosno način na koji neko nešto kaže ili napiše, veoma značajan radi shvatanja djela rodno zasnovanog nasilja.

Intencija ovog poglavlja jeste ukazati na to kako se interpretacijska sloboda sudova prilikom određivanja okolnosti u postupcima može bitno razlikovati u istim predmetima u prvostepenim i drugostepenim postupcima. Drugo, analiza nastoji utvrditi eventualno postojanje obrazaca u pojedinim sudovima, odnosno u kojoj mjeri se okolnosti uzimaju u obzir u presudama, a u kojima sud pridaje manju važnost, te da li postoje okolnosti koje se "ponavljaju" u određenim sudovima. Na osnovu primjera presuda, u ovom poglavlju nastojimo analizirati korištenje otežavajućih i olakšavajućih okolnosti.

Na osnovu dostupnih presuda, možemo utvrditi da se olakšavajuće okolnosti češće navode od otežavajućih. Česta olakšavajuća okolnost koju sudije ističu prilikom izricanja presuda je "korektno držanje tokom postupka", što je slučaj u više od 20 presuda, dok u drugim slučajevima sudije smatraju da se korektno držanje tokom postupka ne može vrednovati kao olakšavajuća okolnost, jer je to nešto što se podrazumijeva tokom postupka. Drugi tip olakšavajućih okolnosti koje se navode u presudama jeste ranija neosuđivanost. S druge strane, u slučaju na Okružnom sudu u Banjoj Luci, u kojem je brat usmrtio sestru zbog nezadovoljstva prilikom nasljeđivanja, sud je raniju neosuđivanost odbacio kao olakšavajuću okolnost, jer prema navodima suda: "Ranija nekažnjavanost bi trebalo da se podrazumijeva, jer je normalno da građani ne čine krivična djela, pa nikoga, pa ni optuženog, ne bi trebalo zbog toga nagrađivati."³⁸

Međutim, naša analiza je ukazala i na dalje postojanje kontradiktornosti u ocjenjivanju okolnosti. Kantonalni sud u Mostaru je, primjerice, u prvostepenoj presudi odbacio na osnovu žalbe tužilaštva navedene olakšavajuće okolnosti u slučaju kada

³⁸ Presuda Okružnog suda u Banjoj Luci br. 11 0 K 021607 19 K od 06. 11. 2019. KZ RS.

je punoljetna osoba imala seksualne odnose s djevojčicom mlađom od 13 godina s kojom je bio u vezi. Kako se navodi u presudi:

Imajući u vidu žalbene navode tužiteljstva ovaj sud nalazi da ona osnovano navodi da olakotnu okolnost ne može predstavljati činjenica da je oštećena optuženika smatrala svojim momkom, a pogotovo da su oštećena i optuženik dvoje mladih ljudi koji se zabavljaju već upravo suprotno tome žalba pravilno navodi da je oštećena dijete od nepunih trinaest godina, a optuženik osoba sa dvadeset dvije godine koji je dakle skoro deset stariji od oštećene. Osnovano žalba navodi da se kao olakotna okolnost ne može uzeti činjenica da su se viđali u gradu i da se optuženik lijepo odnosio prema njoj, kao ni činjenica da je optuženik prilikom odnosa koristio kondom.³⁹

Dakle, uz postojanje različitog vrednovanja činjenica, ovaj slučaj pokazuje i postojanje individualiziranog pristupa slučaju.

Ono što je vidljivo iz analize jeste postojanje obrazaca u pojedinim sudovima, gdje suci ne navode eksplicitno otežavajuće okolnosti, a u manjoj mjeri navode olakšavajuće okolnosti, kao što je Osnovni sud u Bijeljini. Na osnovu dostupnih presuda, ovaj sud je u samo jednom slučaju naveo olakšavajuće okolnosti, dok otežavajuće okolnosti nisu navedene, čime možemo utvrditi postojanje dosljednosti u navedenom sudu prilikom izricanja presuda. Postojanje dosljednosti do određene mjere ukazuje i na predvidivost u navođenju okolnosti prilikom izricanja presuda.

S druge strane, Općinski sud u Srebreniku je u ukupno dvije presude kao olakšavajuću naveo: "Kao olakotno je optuženiku cijenjen njegov raniji život, odnosno činjenica da je neosuđivan." Neosuđivanost kao okolnost se spominje u 29 slučajeva, čime se daje značaj prethodnom životu osuđenika, odnosno ukazuje na nepostojanje kontinuiteta pri činjenju krivičnih djela.

Nadalje, u pojedinim presudama nejasna je povezanost olakšavajuće okolnosti, kao što je nezaposlenost optuženog, jer se u djelima rodno zasnovanog nasilja ne radi o djelima koristoljublja. Nezaposlenost se kao olakšavajuća okolnost javlja u 18 analiziranih presuda, čime se ovoj činjenici često daje značaj olakšavajuće okolnosti.

Analiza određenih sudskih presuda na regionalnom nivou ukazuje na činjenicu da sudovi odbacuju olakšavajuće okolnosti ili iste navode kao precijenjene, a otežavajuće okolnosti potcijenjene, na strani optuženih iz prvostepenih presuda prvenstveno zbog težine počinjenih krivičnih djela, što u konačnici dovodi do preinačavanja prvostepenih presuda. Tako se, naprimjer, u presudi Kantonalnog suda u Širokom Brijegu vezanoj za kontinuirane bludne radnje starije osobe nad mlađim djetetom navodi da su olakotne okolnosti ranije neosuđivanosti, korektnog držanja pred sudom i loša materijalna situacija, precijenjene, a otežavajuće okolnosti potcijenjene od prvostepenog suda, što je rezultiralo povećanjem visine kazne za optuženog.⁴⁰ U tom kontekstu, još jedna presuda istog suda posebnu pažnju pridaje upornosti optuženog u činjenju teškog krivičnog djela Nasilja u porodici nad vlastitom suprugom 100% invalidom, te drugostepenom presudom olakotne okolnosti

³⁹ Presuda Kantonalnog suda u Mostaru br. 56 0 K 059662 18. Spolni odnošaj sa djetetom iz Čl. 207. St. 1. KZ FBiH od 02. 10. 2018.

⁴⁰ Presuda Kantonalnog suda u Širokom Brijegu br. 64 0 K 047924 19 Kž 2 za krivično djelo "Upoznavanje djeteta s pornografijom iz Čl. 212. St. 1. KZ FBiH i kazneno djelo Bludne radnje iz Čl. 208. St. 2. KZ FBiH, sve u vezi sa Čl. 54. KZ FBiH".

navodi kao precijenjene, što je u konačnici uticalo na preinačavanje visine kazne za optuženog.⁴¹ Također, presudom Kantonalnog suda u Novom Travniku zbog krivičnog djela Silovanja ženske osobe sud odbacuje sve navedene olakšavajuće okolnosti (mlađa osoba, ranija neosuđivanost, prilikom izvršenja radnji kod sebe nije imao oružje kako je tvrdio), te je prvostepenu presudu preinačio u pogledu visine kazne za optuženog. Navedeni primjeri sudske prakse u drugostepenim presudama ukazuju na odbacivanje olakšavajućih okolnosti ili umanjivanje njihovog značaja prilikom odlučivanja o visini presude.

S druge strane, praksa određenih općinskih sudova jeste većinsko zanemarivanje otežavajućih okolnosti te stavljanja fokusa na olakšavajuće okolnosti, čak i kada se radi o gnusnim krivičnim djelima. U slučaju Općinskog suda u Foči u kojem je majka usmrtila svoje vanbračno dijete nakon porođaja činom gušenja, sud navodi da se radi o osobi mlađe životne dobi, nezaposlenoj osobi, te daje značaj priznanju krivice, dok otežavajuće okolnosti ne pronalazi.⁴² U tom kontekstu, sličnu sudsku praksu pronalazimo i u presudi Općinskog suda u Živinicama u kojem se optuženom navode olakšavajuće okolnosti korektnog držanja pred sudom i ranije neosuđivanosti, iako se radi o teškom krivičnom djelu bludnih radnji nad vlastitim djetetom. Isti sud ne nalazi nikakvu otežavajuću okolnost u drugoj presudi protiv optuženog, koji je kao profesor u svom kabinetu izvršio čin bludne radnje nad učenicom, dok se ranija neosuđivanost navodi kao olakšavajuća okolnost. Navedeni primjeri ukazuju na činjenicu da određeni općinski sudovi u Bosni i Hercegovini prilikom donošenja sudskih presuda uveliko zanemaruju otežavajuće okolnosti, čak i kada se radi o počinjenju teških krivičnih djela. Ipak, vrijedi istaći da navedena praksa ne predstavlja obrazac svih općinskih sudova u državi. Tako, naprimjer, Općinski sud u Orašju prilikom donošenja sudskih presuda veoma potencira upornost u činjenju krivičnog djela i raniju osuđivanost koja nije postigla svrhu kažnjavanja kao otežavajuće okolnosti.

4. Zaključak

Cilj ovog rada bila je analiza sudskih presuda rodno zasnovanog nasilja na osnovu 232 osuđujuće sudske presude donesene na općinskim, okružnim, kantonalnim i vrhovnim entitetskim sudovima u periodu od 2017. do kraja 2022. godine. Zbog posebnosti svakog slučaja nije rađena kvantitativna analiza, ali i zbog ograničenog prostora nije se mogla posvetiti pažnja posebno svakom slučaju. Intencija je bila analizirati kako sudovi interpretiraju olakšavajuće i otežavajuće okolnosti prilikom izricanja osuđujućih presuda.

Kao metod je korištena diskurzivna analiza, a prvenstveno je važno razumijevanje pravosudnog diskursa, jer pravosudni diskurs ne samo da oblikuje pravnu stvarnost kroz interpretaciju i primjenu zakona već i odražava šire društvene diskurse i borbe za moć, uključujući i pitanja rodne nejednakosti i rodno zasnovanog nasilja. Posljedično, diskurs odražava na koji način ćemo interpretirati sudski utvrđene činjenice.

⁴¹ Presuda Kantonalnog suda u Širokom Brijegu br. 64 0 K 051731 20 Kž zbog krivičnog djela "Spolni odnošaj zlouporabom položaja iz Čl. 205. St. 1. KZ FBiH u stjecaju sa kaznenim djelom Bludne radnje iz Člana 208. Stavak 1. KZ FBiH, a sve u vezi sa Čl. 54. KZ FBiH".

⁴² Presuda Osnovnog suda u Foči br. 94 0 K 026869 17 K zbog krivičnog djela "Ubistvo djeteta pri porođaju – iz Čl. 151. Krivičnog zakona Republike Srpske".

Jedan od nalaza jeste da sudovi koriste pravo da eksplicitno navode i olakšavajuće i otežavajuće okolnosti kako bi odredili visinu kazne. Ipak, utvrđivanje okolnosti i njihovo vrednovanje često su kontradiktorne. Naime, u prvostepenim i drugostepenim presudama, drugostepeni sudovi često činjenice ne razumijevaju kao okolnosti ili ih različito vrednuju. Dva primjera, koja se odnose na Kantonalni sud u Mostaru u slučaju spolnog odnosa s maloljetnom djevojčicom, s kojom je osuđeni bio u vezi, i drugi primjer sa Vrhovnog suda RS, pokazuju različite interpretacije prilikom vrednovanja šta jesu olakšavajuće okolnosti. Dakle, navedeni primjer ukazuje na nedostatak dosljednosti u određivanju činjenica.

Nadalje, kod određivanja pojedinih okolnosti ostaje nejasnoća povezanosti s činjenjem krivičnog djela. Ovo se prvenstveno odnosi na okolnosti, kao što je korektno ponašanje prilikom suđenja ili nezaposlenost osuđenog prilikom činjenja krivičnog djela.

Također, prilikom analize vidljiva je praksa na istim sudovima prilikom određivanja okolnosti, odnosno da se prilikom izricanja presuda ističu iste okolnosti tokom obrazlaganja presuda.

Intencija rada bila je da izvršimo ocjenu olakšavajućih i otežavajućih okolnosti kod presuda kojim se optuženi oglašava krivim u smislu da smo tražili probleme koji najdirektnije doprinose kaznenoj politici kod rodno zasnovanog nasilja. Stav autora je da je neprihvatljivo da se kod krivičnih djela okolnosti pojavljuju kao olakšavajuće, a da nemaju funkcionalnu vezu sa krivičnim djelom (imovinsko stanje ili porodične prilike). Preporuka za buduće djelovanje sudija jeste da je potrebno da se precizno navede sadržaj svake od njih, a ne samo paušalno (npr., kakve su to porodične prilike a ne samo da se navede "porodične prilike"). Također, preporuka bi bila da se određene okolnosti uvijek cijene kao otežavajuće (neke samo i mogu biti otežavajuća: povrat i mržnja), kao što su to, npr., pozicija moći počinitelja; neke se trebaju uvijek cijeliti kao olakšavajuće, kao, npr., smanjena računljivost (ako je utvrđena putem vještačenja). Također, životna dob počinitelja često je precijenjena kao olakšavajuća okolnost (treba ju dovesti u vezu sa posljedicama na žrtvu). Porodične prilike ne smiju po automatizmu biti olakšavajuća okolnost. Kajanje i priznanje treba provjeriti (pa ih se onda može tretirati i kao otežavajuću okolnost).

Literatura

- Bačić, F. (1986). *Krivično pravo: Opći dio*. Treće izmijenjeno izdanje. Zagreb: Informator.
- Butler, C. (2006). *Postmodernism*. Oxford: Oxford University Press.
- Crystal, D. (1987). *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Foucault, M. (1972). *L'archéologie du savoir*. Paris: Gallimard.
- Foucault, M. (1994). *The birth of the clinic*. New York: Vintage Books.
- Foucault, M. (2007). *The order of things*. London: Tavistock Publications.
- Foucault, M. & Sheridan, A. (1995). *Discipline and punish*. New York: Vintage.
- Goffman, E. (1967). *Interaction ritual; essays on face-to-face behavior*. Garden City, N.Y.: Doubleday.
- Habermas, J. (1975). *Erkenntnis und Interesse*. Berlin: Suhrkamp.
- Katnić-Bakaršić, M. (2012). *Između moći diskursa i diskursa moći*. Zagreb: Naklada Zoro.
- Leech, G. & Short, M. (1992). *Style in fiction*. Harlow: Longman.
- Macey, D. (2009). *The Penguin Dictionary of Critical Theory*. Quincy: Crane Library, University of British Columbia.
- Merriam-Webster. (n. d.). Discourse. *Merriam-Webster dictionary*. Dostupno na: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/discourse> (pristupljeno 10. 3. 2024).
- Mills, S. (2004). *Discourse*. London: Routledge.
- Petrović, B., Jovašević, D. i Ferhatović, A. (2016). *Krivično pravo II*. Sarajevo: Pravni fakultet.
- Srzić, N., Stajić, A. i Lazarević, Lj. (1981). *Krivično pravo SFRJ*. Beograd: Savremena administracija.

Presude sudova u Bosni i Hercegovini

- Presuda Kantonalnog suda u Mostaru br. 56 0 K 059662 18.
- Presuda Kantonalnog suda u Širokom Brijegu br. 64 0 K 047924 19 Kž 2.
- Presuda Kantonalnog suda u Širokom Brijegu br. 64 0 K 051731 20.
- Presuda Kantonalnog suda u Zenici br. 36 0 K 059245 22 Kž od 08. 12. 2022.
- Presuda Okružnog suda u Banjoj Luci br. 11 0 K 028118 21 K od 26. 5. 2021.
- Presuda Okružnog suda u Banjoj Luci br. 11 0 K 021607 19 K od 06. 11. 2019.
- Presuda Okružnog suda u Banjoj Luci br. 11 0 K 021607 19 K od 06. 11. 2019.
- Presuda Okružnog suda u Banjoj Luci br. 11 0 K 021607 19 K od 06. 11. 2019. KZ RS.
- Presuda Okružnog suda u Doboju br. 13 0 K 005596 19 K od 01. 4. 2021.
- Presuda Osnovnog suda u Foči br. 94 0 K 026869 17 K.
- Presuda Vrhovnog suda F BiH br. 03 0 K 018715 20 Kžk od 15. 6. 2020.
- Presuda Vrhovnog suda F BiH br. 03 0 K 016509 18 Kž 8, od 8. 11. 2018.

Presuda Vrhovnog suda F BiH br. 03 O K 017819 19 Kž 2 od 21. 10. 2019.
Presuda Vrhovnog suda F BiH br. 03 O K 019064 20 Kž 10 od 08. 10. 2020.
Presuda Vrhovnog suda F BiH br. 04 O K 010814 20 Kž od 04. 6. 2020.
Presuda Vrhovnog suda F BiH br. 07 O K 013045 18 Kžk od 13. 11. 2018.
Presuda Vrhovnog suda F BiH br. 09 O K 026265 17 Kž 8 od 12. 12. 2017.
Presuda Vrhovnog suda F BiH br. 09 O K 026265 17 Kž 8 od 12. 12. 2017.
Presuda Vrhovnog suda F BiH br. 09 O K 026265 17 Kž 8 od 12. 12. 2017.
Presuda Vrhovnog suda F BiH br. 10 O K 004608 21 Kžk od 13. 7. 2022.
Presuda Vrhovnog suda RS br. 11 O K 031857 22 Kž 4 od 19. 4. 2023.

Utjecaj otežavajućih i olakšavajućih okolnosti kod silovanja kao teškog oblika rodno zasnovanog nasilja – studije slučaja Kantonalnog suda u Bihaću

————— Nermin Šehović i Neira Raković

Sažetak

U kontekstu teme rodno zasnovanog i najgrubljeg nasilja prema ženama, rad je za predmet analize uzeo sudske odluke Kantonalnog suda u Bihaću. Naglasak je na načinu na koji sudska vlast, kroz obrazloženje presuda u predmetima krivičnog djela silovanja, različite okolnosti ocjenjuje kao otežavajuće ili olakšavajuće na strani izvršioca djela i kako te iste okolnosti utječu na visinu izrečene kaznenopravne sankcije. Kroz analizu presuda za dva sudska predmeta za krivična djela silovanja, u kojem su žrtve starija odrasla žena i maloljetna osoba ženskog spola, autori propituju koje okolnosti su otežavajuće, a koje olakšavajuće, prema stavu suda u kontekstu rodni stereotipa.

Cilj rada je ukazati na manjkavosti sudskih odluka, odnosno kroz obradu konkretnih slučajeva, pokazati kako sudije kao olakšavajuću okolnost na strani osuđenika vide okolnosti koje, zapravo, treba da su otežavajuće. Primjera radi, maloljetstvo žrtve, odnos povjerenja između žrtve i izvršioca, nevinost žrtve, njeno psihičko stanje itd. jesu okolnosti na temelju kojih sud izriče znatno manje krivično pravne sankcije za krivično djelo. Autori daju preporuke za unapređenje rodno odgovornog tretiranja olakšavajućih i otežavajućih okolnosti u sudskom postupku kod krivičnog djela silovanja, u kontekstu odmjeravanja visine kazne, a sve sa ciljem poboljšanja sistema zaštite žrtava rodno zasnovanog nasilja.

Ključne riječi: sudski postupak, silovanje, otežavajuće i olakšavajuće okolnosti, kazna

1. Uvod

Odmjeravanje kazne za krivična djela predstavlja odluku suda zasnovanu na ocjeni svih dokaza i davanja na značaju i vrijednosti olakšavajućim i otežavajućim okolnostima na strani optuženog, što na kraju rezultira određenom visinom kazne za počinjeno krivično djelo ili oslobođanjem od krivične odgovornosti. Donošenje sudske odluke je umno, analitičko promišljanje sudije pojedinca ili članova sudskog vijeća, koje najprije zahtijeva dobro razumijevanje svih elemenata krivičnog djela i elemenata odgovornosti.

U sklopu ovog istraživačkog rada autori promišljaju okolnosti koje zakon naziva otežavajućim i olakšavajućim. Rad se temelji na analizi dvije sudske odluke Kantonalnog suda u Bihaću. Uzima ih kao dobre primjere koji pokazuju rodno (ne) odgovorni pristup pravdi.

Cilj je istražiti kako sudska vlast u praksi odmjerava kazne za krivično djelo silovanja i kako posmatra olakšavajuće i otežavajuće okolnosti na strani počinitelja krivičnog djela. Također, pitanje je ocjenjuje li te okolnosti hibridno i rigidno, bez rodne kontekstualizacije te mogu li se onda te kazne uzeti za ogledalo rodno neodgovornog pristupa sudske vlasti u borbi protiv rodno zasnovanog nasilja.

Autori istraživanjem nastoje da na osnovu kvalitativne analize presuda za krivično djelo "Silovanja" Kantonalog suda u Bihaću, u periodu od 2017. do 2022, na znanstvenoistraživački način ukažu i deskriptivnom metodom prikažu prisutan rodno neodgovorni pristup u ocjenjivanju okolnosti na strani počinitelja te nakon rezultata analize, u zaključnim razmatranjima, predlože mjere *de lege ferenda* za promjenu ovakvog stanja u sudskoj praksi, a sve sa ciljem unapređenja zaštite žrtava rodno zasnovanog nasilja.

2. Otežavajuće i olakšavajuće okolnosti u kontekstu krivičnog djela silovanja

Skup različitih okolnosti, koje utječu na odmjeravanje u granicama propisane kazne za izvršeno djelo, čine olakšavajuće i otežavajuće okolnosti. Okolnosti koje dovedu do toga da se izvršiocu djela po okončanju sudskog postupka izrekne blaža kazna, u granicama posebnog minimuma i maksimuma, jesu olakšavajuće okolnosti, dok one koje rezultiraju izricanjem teže kazne, krećući se u granicama posebnog minimuma i maksimuma, jesu otežavajuće okolnosti. Šta za jedno krivično djelo može biti otežavajuća ili olakšavajuća okolnost, zavisi od niza faktora, jer samo izvršenje krivičnog djela može biti u sprezi sa nizom okolnosti koje se odnose na krivično djelo i izvršitelja, te u zavisnosti od konkretnog krivičnog djela jedna okolnost može biti otežavajuća, koja je u drugom konkretnom krivičnom djelu olakšavajuća.

U Krivičnom zakonu F BiH⁴³ Član 49. navodi da će sud prilikom odmjeravanja kazne uzeti u obzir sve okolnosti koje su utjecale da kazna bude manja ili veća, definirajući ih otežavajućim i olakšavajućim okolnostima, i to kao: stepen krivice, pobude iz kojih je djelo učinjeno, jačina ugrožavanja ili povrede zaštićenog dobra, okolnosti pod kojima je djelo učinjeno, raniji život učinitelja, njegove osobne prilike i ponašanje nakon učinjenog krivičnog djela, te druge okolnosti koje se odnose na osobu učinitelja.

Iz ove zakonske definicije vidimo da se razlikuju okolnosti u vezi s izvršiocom, kao što su raniji život, lične prilike, ponašanje i sl., i okolnosti u vezi s izvršenjem djela, odnosno radnje, tj. uzročno-posljedična veza i posljedica djela.

Krivično djelo "Silovanje" propisano je Krivičnim zakonom FBiH u Članu 203. Stav 1. *Ko drugu osobu upotrebom sile ili prijetnje da će izravno napasti na njezin život ili tijelo ili na život ili tijelo njoj bliske osobe prisili na spolni odnošaj ili s njim izjednačenu spolnu radnju, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do deset godina.*

Ovo je osnovni oblik krivičnog djela silovanja, dok su u stavovima od 2. do 7. propisani kvalifikovani ili teži oblici krivičnog djela silovanja.

⁴³ Službene novine Federacije BiH, br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14, 46/16 i 75/17.

U pravilu, ako se određena okolnost pojavljuje u zakonu i djelo čini kvalifikovanim, takva okolnost ne može biti okolnost prilikom odmjeravanja kazne. No, prema nekim autorima

“(o) d ovakvog pravila postoje izuzetci kada jedna okolnost može imati karakter i kvalifikatorne okolnosti i u isto vrijeme može biti uzeta i kao otežavajuća okolnost pri odmjeravanju kazne zato što je ona takve prirode da se može pojaviti u težem i lakšem obliku” (Petrović i Jovašević 2005a: 318).

U odnosu na osnovni oblik krivičnog djela “Silovanje”, različite okolnosti mogu biti otežavajuće i olakšavajuće. Primjera radi, ako je osoba ranije bila osuđivana za silovanje ili neki drugi vid krivičnog djela koji uključuje seksualno nasilje; stepen krivične odgovornosti – umišljaj; lične prilike – da je osoba porodičan čovjek ili da je odrastao u porodici u kojoj je otac bio izvršilac krivičnih djela nasilja u porodici i slično; ponašanje nakon izvršenja djela – iskreno kajanje izvršioca ili potpuni izostanak kajanja; motiv za učinjenje krivičnog djela silovanja – može biti zadovoljavanje seksualne želje ili, npr., oduzimanje nevinosti žrtvi sa ciljem nanošenja psihičke i fizičke boli i uništavanje mogućnosti za zasnivanje porodičnog života u tradicionalnim i religijski orijentiranim porodicama; jačina ugrožavanja ili povrede u kontekstu silovanja, npr., fizičke povrede na tijelu žrtve, oštećenje seksualnih reproduktivnih organa, trudnoća i sl. Stoga, govorimo o više mogućih okolnosti, što zavisi od konkretnog krivičnog djela silovanja, a sud sve okolnosti cijeni ili analitičkom ili sintetičkom metodom.

Ocjena okolnosti, otežavajućih i olakšavajućih, prilikom odmjeravanja kazne, u odnosu na metode⁴⁴, ne može imati za posljedicu izricanje blaže kazne ispod propisanog posebnog zakonskog minimuma kao ni teže kazne iznad propisanog zakonskog maksimuma.

Postupak ocjene okolnosti, koje utječu na odmjeravanje visine kazne, odnosno utvrđivanje i ocjena olakšavajućih i otežavajućih okolnosti, nije matematička formula, već umijeće i vještina suda kako će i na koji način utvrditi konkretnu okolnost, zatim je ocijeniti, te ocijeniti njen utjecaj na visinu kazne, uzimajući u obzir svrhu kazne da se izrazi društvena osuda učinjenog krivičnog djela; da odvрати izvršioca od ponovnog počinjenja i potakne njegovo prevaspitanje; da odvrate druge od činjenja krivičnih djela i da pošalje poruku javnosti o pogubnosti vršenja krivičnih djela i pravednosti kažnjavanja izvršioca.

3. Analiza sudske odluke – Slučaj 1

U krivičnom predmetu po osnovu optužnice Kantonalnog tužilaštva Unsko-sanskog kantona (USK) u Bihaću nakon održanog glavnog, usmenog i nejavnog glavnog pretresa u prisutnosti optuženog, Kantonalni sud u Bihaću izrekao je Presudu⁴⁵ kojom je optuženog oglasio krivim za krivično djelo Silovanje prema Čl. 203. KZ-a FBiH, i to osnovni oblik, i osudio na kaznu zatvora u trajanju od dvije godine:

⁴⁴ Analitički metod sudske procjene okolnosti podrazumijeva da sud svaku pojedinačnu okolnost utvrdi u njenom sadržaju i kako ona djeluje kao otežavajuća ili olakšavajuća i njen utjecaj na visinu odmjerenе kazne.

⁵Intetička metoda podrazumijeva utvrđivanje i cjelokupnu ocjenu okolnosti i kako one djeluju kao otežavajuće ili olakšavajuće te na osnovu toga će sud odmjeri visinu kazne za izvršeno krivično djelo.

⁴⁵ Presuda br. 01 0 K 16617 21 K od 27. 04. 2022. godine.

Dana 20. 05. 2019. godine oko 12,00 sati u mjestu D. R., Općina K., nakon što se doveo u alkoholizirano stanje, bez poziva došao u kuću oštećene, rođene 1948. godine, ušao u unutrašnjost kuće, pri tome znajući da oštećena živi sama, da je stara i bolesna, a sa namjerom da zadovolji svoj seksualni nagon ušao u njenu spavaću sobu te kada je oštećena vidjela, krenula je prema vratima i izašla iz kuće da bi je sustigao u dvorištu, oborio na zemlju, što je kod oštećene izazvalo strah i uznemirenje, nakon čega je mimo njene volje svukao odjeću sa nje i sam se svukao položio je oštećenu na bok obgrlivši je rukama i zakoračivši nogama, kojom prilikom je svoj spolni organ stavio u njen analni otvor prouzrokovavši veliku bol kod oštećene, te se oštećena opirala i pozivala u pomoć, nakon čega je pustio, a kada se ona podigla i uspjela da obuče odjeću žurnim korakom je krenula u pravcu "R.m." (naseljenog dijela sela), kako bi potražila pomoć, i dok je išla u tom pravcu optuženi ju je sustigao ponovo, oborio na zemlju i ponovo svukao sa nje odjeću i to donji dio te na isti način svoj spolni organ stavio u njen analni otvor, penetrirajući potom u anus oštećene, da bi se opet udaljio od nje, nakon čega je ona ustala, obukla se i krenula u pravcu svoje kuće, nakon čega ju je optuženi po treći put sustigao i oborio na zemlju i mimo njene volje svojim spolnim organom ušao u analni otvor oštećene, te je oštećena pružala otpor i plakala, opirala se i molila ga da prestane, te u trenutku kada su se čula zvona stoke isti je iz straha da ga neko ne vidi prestao i pobjegao u nepoznatom pravcu, te je oštećena tom prilikom zadobila povrede u predjelu analne regije u vidu plitkih ekzorijacija koje idu sa gluteusa ka analnom otvoru u kom i završavaju, i to pet ekzorijacija dužine 2,5 centimetara do 3,5 centimetara u čijim bazama se nalazi oskudna sukrvica, dok su na dva mjesta vidljivi mali diskretni krvni podljeva veličine 0,5*0,5cm.

Presuda Kantonalnog suda u Bijaću preinačena je Odlukom Vrhovnog suda.⁴⁶ Djelimično je uvažena žalba tužilaštva u odluci o kazni, pa se optuženi osuđuje na kaznu zatvora u trajanju od 4 (četiri) godine. Kantonalno tužilaštvo USK-a podiglo je optužnicu za krivično djelo kvalifikovani oblik – na naročito okrutan ili naročito ponižavajući, koji nije prihvaćen, te će se u kontekstu ovog rada, prije svega, analizirati taj dio. Iz Zapisnika od 16. 11. 2021. godine na ročištu za razmatranje krivnje, tužiteljica je precizirala optužnicu u smislu da je krivično djelo izvršeno na "ponižavajući način".

Sud nije naveo među okolnostima izvršenja da je radnja bila usmjerena na zadovoljavanje pohote, niti je prihvatio da je izvršena na ponižavajući način. Također, nije posebno cijenio okolnosti radnje izvršene usljed alkoholiziranosti i emocionalne nestabilnosti, te životne prilike. Iz navedenog se stvara dojam da je sud tražio opravdanja zašto je djelo izvršeno, tj. ne uzima se ocjena okolnosti nego se utvrđuje je li radnja izvršenja bila takva da se kvalifikuje kao "ponižavajuća" da bi djelo bilo kvalifikovano djelo.

Znači, presuda ne daje jasno argumentirano obrazloženje zašto radnja izvršenja djela (da je žrtva pokušala pobjeći, da je molila da prestane, da je jednom pobjegla, pa da ju je ponovo sustigao i ponovo izvršio djelo) nije ponižavajuća prema žrtvi, ženi starije životne dobi. Alkoholiziranost, životne prilike i stanje svijesti ovdje se ne uzimaju kao otežavajuće okolnosti za osumnjičenika, koje potvrđuju da je način izvršenja bio okrutan i ponižavajući. Nadalje, sud tvrdi da je radnja izvršenja "jednostavno način kako je to ukazivalo vrijeme i mjesto izvršenja, zatim shvaćanje

⁴⁶ Odluka br. 01 O K 016617 22 Kž od 21. 11. 2022. godine.

i svijest optuženika u odnosu na izvršeno djelo, koja je bila bitno smanjeno uračunljiva". Evidentno je da se paušalnim obrazloženjem šalje poruka da se djelo može izvršiti na izrazito okrutan i ponižavajuću način, ali da izvršilac neće odgovarati, jer je bio bitno smanjeno uračunljiv, što je potpuno suprotno odredbama KZ-a FBiH koji ne isključuje odgovornost za kvalifikovano djelo počinjeno u stanju bitno smanjene uračunljivosti nego se odnosi na mogućnost blaže kazne. Stoga je potpuno pravno nejasno zašto je sud ovu okolnost uzeo kao okolnost koja isključuje postojanje kvalifikovanog oblika krivičnog djela.

Isto tako, konkretna presuda navodi da je sud uzeo raniju neosuđivanost optuženika, a posebno je istakao da je glavnu (olakšavajuću) okolnost, koja je utjecala na izricanje kazne u trajanju od dvije godine, predstavljao nalaz vještaka psihijatra, prema kojem je u vrijeme izvršenja djela osumnjičeni bio bitno smanjeno uračunljiv, usljed teškog stanja alkoholiziranosti. Ovo je pogubno za žrtvu i sve žrtve rodno zasnovanog nasilja, jer je za krivično djelo silovanja propisana kazna od 1 do 10 godine, a sud je izrekao samo dvije godine zbog stanja alkoholiziranosti.

U presudi vidimo da je sud u postupku nalazio niz razloga da opravda osumnjičenika i njegov motiv za izvršenje djela, što je, također, loša poruka za sve žrtve rodno zasnovanog nasilja. Ovakve sudske odluke doprinose povećanju nasilja nad ženama i dalje prisutnoj, duboko ukorijenjenoj, rodnoj nepravdi. Sud pokazuje da ima razumijevanje za osuđenikovu alkoholiziranost, emocionalno stanje, porodični život i životne prilike, što je uredu u kontekstu razumijevanja kako je došlo do krivičnog djela, ali nikako prilikom odmjeravanja kazne, jer se, prije svega, šalje poruka osuđeniku da je alkoholizirano stanje i vršenje krivičnih djela u takvom stanju nešto što sud cijeni blažom kaznom. Sud nije niti u jednom dijelu presude pokazao odnos prema žrtvi, osim kada kaže da je povjerovao iskazu svjedoka, a žrtva je starija osoba (ima 74 godine), povratnica, koja je ranije poznavala izvršioca, tako da je on iskoristio i odnos povjerenja koji je imala prema njemu. Pohvalno je da je Vrhovni sud FBiH uvažio žalbu Kantonalnog tužilaštva USK-a i preinačavanjem kazne na trajanje od 4 godine do određene mjere ispravio očitu nepravdu prema žrtvi silovanja.

4. Analiza sudske odluke – Slučaj 2

Kantonalni sud u Bijaću u krivičnom predmetu⁴⁷ po osnovu optužnice Kantonalnog tužilaštva USK-a u Bijaću, nakon održanog glavnog i neavnog glavnog pretresa u prisutnosti optuženog, branioca i oštećene, donio je Presudu⁴⁸ kojom je optuženog oglasio krivim za krivično djelo Silovanje prema Čl. 203. Stav 5. u vezi sa Stavom 1. KZ-a FBiH, i to kvalifikovani oblik djela zbog dobne starosti žrtve (kada je djelo učinjeno prema maloljetniku) i osudio na kaznu zatvora u trajanju od jedne godine:

Dana 01. 01. 2020. godine u vremenskom periodu od 01,00 do 02,30 sati u podrumu stambene zgrade, u neposrednoj blizini ugostiteljskog objekta "Madona" u Bosanskom Petrovcu, u koji prostor je doveo malodobnu, rođenu 2002. godine, kako bi s istom razgovarao, a pri tom svjestan i znajući da je maloljetna i zaljubljena u njega, pa je istu u toku razgovara poljubio i prijeteći "da može zvati svoju sestru i roditelje, ali da će sa njim spavati", te ju je upotrebom snage uhvatio za obje ruke, što je kod oštećene izazvalo strah i oštećenu

⁴⁷ Broj: 01 0 K 017360 23 K 2 od 06. 10. 2023. godine.

⁴⁸ Presuda broj: 01 0 K 017360 23 K 2.

uznemirilo, pa je počela da plače, jer mu se nije mogla oduprijeti, iako je to pokušavala, nakon čega ju je bez obzira na njen plač i strah, upotrebom snage, jer je od oštećene bio mnogo jači, prinudio da se sagne da bi joj zadigao suknju, ščupao štramplice i gaćice, a nakon toga svoj penis stavio u njenu vaginu, uslijed čega je oštećena osjetila veliku bol, te je počela vrištati, a optuženi, da bi je spriječio u tome, stavio joj ruku na usta govoreći joj da mora izdržati, te da ne smije vrištati kako je ne bi čuli stanari, a zatim ejakulirao na njenu suknju, pa kad je oštećena vidjela tragove sperme po suknji, uspjela ga je odgurnuti od sebe i istrčati iz zgrade te se vratiti u diskoteku, pa kad je krenula sama u pravcu kuće, za njom je krenula mlđb., koja se zabrinula, jer je primijetila u kakvom je stanju i kada je sustigla, oštećena joj je kroz plač ispričala šta joj se desilo.

Kantonalno tužilaštvo USK-a u Bijaću sa optužnicom je ustalo 12. 08. 2021. godine. Kantonalni sud u Bijaću donio je odluku 10. 06. 2022. godine koji je optuženog oglasio krivim i izrekao kaznu zatvora u trajanju od jedne godine. Kantonalno tužiteljstvo USK-a uložilo je žalbu na ovu odluku, ali i osuđeni putem svog branioca. Vrhovni sud Federacije BiH uvažio je žalbu branitelja optuženog⁴⁹ te vratio predmet na ponovni postupak Kantonalnom suda u Bijaću. U ponovljenom postupku sud je odredio da se većina dokaza ponovo ne provodi i samo je pojedine dokaze – svjedoke saslušao na glavnom pretresu.

U obrazloženju Presude svaki dokaz pojedinačno je ocijenjen i u vezi sa drugim dokazima, te u odnosu na ranije izvedeni isti dokaz u prvostepenom postupku. Sud je na kraju odlučio da je nesporno da je optuženi počinio krivično djelo “Silovanja” na način opisan u dispozitivu presude, i to prema oštećenoj kao mololjetnici, čime je počinjen kvalifikovani oblik krivičnog djela Silovanja iz Stav 5. Člana 203. KZ-a FBiH, za šta je propisana kazna zatvora u trajanju “najmanje tri godine”.

Ovdje nalazimo potpuno nestručan, proizvoljan, duboko ukorijenjen patrijarhalni, rodno neodgovoran pristup ocjeni okolnosti i konačno zaključak o olakšavajućim i otežavajućim okolnostima, jer je sud kao olakšavajuću okolnost naveo sljedeće:

Sud je našao da je optuženi mlada osoba bez posebnog životnog iskustva i da je u vrijeme izvršenja krivičnog djela bio mlađe punoljetno lice, imao navršelih 19 godina i 7 mjeseci, a nije imao navršenu 21 godinu, da ranije nije osuđivan, i da je oštećena u vrijeme izvršenja krivičnog djela bila starije maloljetno lice, imala je 17 godina i 2 mjeseca, znači bila u dobi u blizini punoljetstva te da je oštećana bila zaljubljena u optuženog i bila uporna da bude zajedno sa optuženim, uporno optuženom pisala poruke, pratila u koje kafiće odlazi optuženi te i ona odlazila za njim u isti lokal i uporno ga pratila u gradu Bosanski Petrovac po trgovačkim centrima i nastojala da bude u blizini optuženog.

Situacija kada jedna okolnost čini djelo kvalifikovanim, a sud je prilikom odmjerenja kazne navodi kao olakšavajuću, rezultat je neznanja o primjeni odredaba Zakona o krivičnom postupku, odnosno radi se o nepravilnoj primjeni zakona. Pitanje je zašto sudija pogrdno i ponižavajuće komentira da je žrtva bila zaljubljena u počinitelja. To nije opravdanje za čin silovanja. Suprotno tome, prilikom odmjerenja kazne počinitelju, kao otežavajuće okolnosti treba uzeti “da je ranije poznavao žrtvu i iskoristio njen odnos povjerenja prema njemu i zloupotrijebio njene mladalačke osjećaje zaljubljenosti prema njemu”.

⁴⁹ Odluka broj: 01 0 K 017360 22 Kž od 18. 04. 2023. godine.

Iznenadjujuće je da Sud na strani optuženog nije našao nijednu otežavajuću okolnost, mada su bile prisutne i svakako imaju utjecaj na visinu kazne. Neke smo ranije spomenuli.

U postupku je evidentan i neetičan pristup braniteljice optuženog, koja je uporno isticala da je oštećena "bila zaljubljena i uporno ganjala optuženog", znajući da je takva odbrana irelevantna, jer se u krivičnom postupku utvrđivalo postojanje djela i odgovornosti, ne osjećaja, uporno pokušavajući na takav način obezvrijediti iskaz žrtve, a za svog branjenika osigurati bolji položaj u krivičnom postupku. Advokat treba da brani svog branjenika na profesionalan način, poštujući žrtvu, što u ovom predmetu nije slučaj, posebno što se ljubav ne može staviti u kontekst sa činom silovanja, odnosno osobe mogu imati emocije (i izvršitelj i žrtva), a da čin predstavlja silovanje.

Kako smo naveli olakšavajuće i otežavajuće okolnosti jesu okolnosti koje ne mogu dovesti do izricanja kazne blaže ispod zakonskog minimuma ili iznad zakonskog maksimuma, stoga je nejasno kako i zašto je sud utvrdio da se kod optuženog nalaze "naročito olakšavajuće okolnosti". Sud ih je opisao takvim bez obrazloženja i ublažio je kaznu ispod zakonskog minimuma, odnosno kaznu "od najmanje tri godine" sveo na jednu godinu zatvora, što je očigledno kršenje odredaba Krivičnog zakona FBiH i davanje privilegija silovateljima, što duboko podriva sve napore stručnjaka, profesionalaca, aktivista i svih u borbi za postizanje rodne pravde u institucionalnom sistemu zaštite od nasilja nad ženama.

Također, to potvrđuje i sam iskaz oštećene o potpunom postupku odnosno stav žrtve silovanja koji prenosimo u cijelosti:

17. 02. 2022. godine stigao mi je prvi poziv za sud. Osjećaji su bili pomiješani. U isto vrijeme sreća, jer sam konačno dočekala da se rješava ta cijela situacija, a i tuga i bol, jer moram prolaziti dio po dio ispočetka. Suđenje je bilo zakazano za 04. mart, dolazim na suđenje, 5 minuta prije početka je došlo do promjene gdje su rekli da je suđenje otkazano i zakazuje se tek za mjesec dana. 07. april prvo suđenje, sama pomisao da ću biti u istoj prostoriji s osobom koja mi je uništila život je bilo grozno. Kreću ispitivanja od strane advokata od optuženog i tu tek počinje pakao. Počinju užasna pitanja, misli me vraćaju na tu noć, razmišljanja zašto se to moralo desiti meni. Skupljam hrabrost i počinjem pričati, kroz plač, kroz jecaje završavam nekako. Poslije mene počinju ispitivanja mojih bivših prijateljica, opet sve te misli, gdje sam pogriješila da moje prijateljice pričaju takve neistinite stvari, hvaljenje optuženog, gledam u njih suze same idu. Nakon tog suđenja dolazi sljedeće suđenje i počinju ispitivanja njegove djevojke i njegove majke (na zahtjev njega i njegovog advokata). Tu opet doživljam pakao. Te sve osude, riječi, užas. Tolika suđenja na kojima sam ja bila prisutna, tolike noćne more poslije njih. Dolazi predzadnje suđenje, dolazi vrijeme da optuženi bude ispitivan, počinje pričati svoju priču, oko sebe čujem samo zvukove od noći tog događaja, čujem kako tražim pomoć, čujem jecaje, svoj plač, počinjem užasno plakati, ali opet skupim hrabrost da izdržim, jer na naredno suđenje slijedi presuda. 10. juni 2022. suđenje, odnosno presuda. Noć prije cijelu noć nisam spavala, razmišljajući o tome šta sad slijedi, da li će dobiti kaznu koju zaslužuje, razmišljam i o tome šta će se desiti poslije te presude, da li ću biti mirna i pokušati konačno živjeti svoj život, bar upola od onog života koji sam živjela prije tog događaja. Dolazi vrijeme za presudu, sudija ulazi, ustajemo svi. Sud ga osuđuje na samo jednu godinu zatvora, gledam,

slušam i ne vjerujem. Razmišljam da li je moguće, tri godine pakla sam prolazila, tu noć mi je srušio svijet na glavu, uzeo mi mladost, život, sve... Toliko suza, noćnih mora, traženja pomoći od psihologa, psihijatra. I nakon svega da dobije samo godinu dana zatvora. Nekako sam se sabrala i rekla samoj sebi, godina dana jeste malo, ali će njemu biti ogromna godina. Razmišljam o tome da stavljam tačku konačno na to i idem da se borim da živim život. Poslije suđenja moj pakao se nastavlja, njegova porodica počinje pisati o meni strašne stvari po društvenim mrežama, sutradan sam bila fizički napadnuta od strane njegove sestre, opet tražim pomoć psihologa, jer nisam mogla podnijeti sve, jer sam shvatila da poslije tog događaja ja neću imati miran život.

Presudom od strane Vrhovnog suda Federacije BiH povodom žalbe kako Tužilaštva tako i branitelja optuženika, po konkretnom predmetu, konačno je presuđeno 1,5 godina zatvora.

5. Zaključna razmatranja

Analiza dvije presude Kantonalnog suda u Bihacu pokazuje da je pravosudni sistem imao patrijarhalan pristup u ovim dvama slučajevima rodno zasnovanog nasilja, koji se prije svega ogledao u prikazivanju žrtava na ponižavajući način. Također, pokazalo se da, ako sud i prihvata da je nasilje (u ovim slučajevima silovanje) čin suprotan zakonu, suđenja se doimaju kao traženje opravdanja za mušku potrebu za zadovoljavanje seksualne pohote. S druge strane, analizirani primjeri jasno ukazuju na niz nepravilnosti, pa i nezakonitosti, u ocjenama otežavajućih i olakšavajućih okolnosti, što rezultira neodgovarajućim kaznama za izvršitelje silovanja.

Na osnovu postupaka suda i dvije predstavljene presude možemo iznijeti stav da su u ovim slučajevima učesnici krivičnog postupka imali rodno neodgovoran pristup, poguban kako po žrtve u ova dva slučaja, tako i po druge žrtve nasilja u Bosni i Hercegovini. Ovakav pristup demotivira žrtve da prijave nasilje, obeshrabruje ih da svjedoče i prolaze cijeli sudski postupak, a na kraju obezvređuje i borbu za ženska ljudska prava svih onih koji se zalažu za primjenu rodno odgovornog pristupa pravosuđa u rješavanju slučajeva rodno zasnovanog nasilja.

U narednom periodu potrebno je provesti stručne edukacija za sudije, tužitelje i advokate o principima rodno odgovornog pristupa pravdi za žrtve rodno zasnovanog nasilja te osvijestiti da je važno da svi oni, kao sudionici u lancu institucionalne zaštite, treba da primjenjuju rodno odgovoran pristup.

Sudije treba osvijestiti da sudnice nisu mjesta za sažalijevanje optuženika, nego mjesta za primjenjivanje zakona i određivanje kazni za učinjena krivična djela. Važno je da postanu svjesni društvenih posljedica rodno zasnovanog nasilja, štetnosti takvih pojava i važnosti pravilne ocjene otežavajućih i olakšavajućih okolnosti prilikom odmjerenja kazne, i toga da postupak odmjerenja kazne najprije treba biti u skladu s pozitivnim zakonskim propisima.

U pogledu preporukâ za dalju obradu teme o rodno odgovornom pristupu u sudskim postupcima, autori upućuju i na razmatranje pitanja naknade štete, tj. analiziranje materijalno krivično-pravnih zahtjeva žrtava za naknadu štete. S obzirom na to da se žrtve krivičnog postupka sa materijalno-pravnim zahtjevima prema izvršiocima krivičnih djela upućuju na parnicu, važno bi bilo izvršiti analizu i ukazati na potrebu donošenja ovih odluka prilikom krivičnih presuda.

Literatura

Petrović, B. i Jovašević D. (2005a). *Krivično/kazneno pravo Bosne i Hercegovine*. Opći dio. Sarajevo: Pravni fakultet, Univerzitet u Sarajevu.

Petrović B. i Jovašević D. (2005b). *Krivično pravo*. Posebni dio. Sarajevo: Pravni fakultet, Univerzitet u Sarajevu.

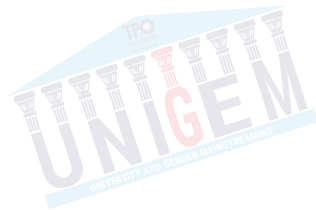
Srzentić N., Stajić A. i Lazarević L. (1998). *Krivično pravo Jugoslavije*. Opšti deo. Dva-deseto izdanje. Beograd.

Tomić, Z. (2007). *Krivično pravo*. Posebni dio. Sarajevo: Pravni fakultet, Univerzitet u Sarajevu.

SUDSKE ODLUKE

Spis Kantonalnog suda u Bihaću br. 01 0 K 017360 23 K 2 od 06. 10. 2023.

Spis Kantonalnog suda u Bihaću br. 01 0 K 16617 21 K od 27. 04. 2022.

III. FEMICID: PRAVOSUDNI IZAZOVI I ODGOVORI

Mogućnosti procesuiranja femicida u Bosni i Hercegovini

————— Zlatan Hrnčić

Sažetak

Femicid predstavlja ubistvo osoba ženskog spola motivisano mržnjom prema ženama, a svoje uzroke pretežno ima u predrasudama prema ženama. Cilj ovog istraživanja je bio utvrditi mogućnosti procesuiranja femicida u Bosni i Hercegovini. Provedena je analiza sadržaja krivičnih zakona u Bosni i Hercegovini te kvalitativna analiza 246 presuda koje se mogu dovesti u vezu sa femicidom, a koje je izreklo 38 sudova u Bosni i Hercegovini u periodu od 2017. do 2022. godine. Analiza je pokazala da se 33,74% presuda može dovesti u vezu sa femicidom, da se u 69,88% tih presuda može naći osnov za femicid jer su ubistva motivisana mržnjom prema ženama, ali da se taj osnov niti u jednom slučaju direktno ne navodi.

Iako femicid nije definisan kao posebno krivično djelo, postojeći krivični zakoni sadrže članove koji se mogu dovesti u vezu sa femicidom, omogućavaju izricanje većih kazni u slučajevima ubistava motivisanih mržnjom prema ženama te omogućavaju procesuiranje i praćenje slučajeva femicida. Sama primjena i korištenje pravnih rješenja ovisi o tome kako ovu problematiku razumijevaju nosioci pravosudnih funkcija, tako da je vidljiv nedostatak svijesti o rodnom aspektu ubistava žena, korištenju međunarodnih konvencija u obrazloženjima i uzimanje otežavajućih okolnosti prilikom izricanja presuda.

Ključne riječi: femicid, nasilje nad ženama, gender, nasilje u porodici, krivične presude

1. Uvod

Femicid predstavlja ubistvo osoba ženskog spola, razlikuje se od drugih ubistava zato što je motivisano mržnjom prema ženama te ima svoje uzroke pretežno u predrasudama prema ženama. Konvencija Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (*u daljnjem tekstu: Istanbulska konvencija*) u članu 46. naglašava da ubistvo koje se desi kao posljedica nasilja nad ženama i u porodici mora predstavljati otežavajuću okolnost prilikom određivanja visine kazne za krivično djelo ("Službeni glasnik BiH - Međunarodni ugovori", 2013, 59). Iako femicid nije definisan kao posebno krivično djelo, postojeći krivični zakoni u Bosni i Hercegovini obuhvataju elemente koji se mogu dovesti u vezu sa femicidom te su, u tom smislu, stečeni uslovi za procesuiranje i sankcionisanje femicida putem krivičnog zakonodavstva u Bosni i Hercegovini, kao države koja je ratifikovala ovu Konvenciju.

Imajući u vidu navedeno, u okviru ovog rada je utvrđeno u kojoj mjeri je moguće procesuirati slučajeve femicida u Bosni i Hercegovini. S tim u vezi, istraženo je u kojoj mjeri je femicid sadržan u bosanskohercegovačkom zakonodavstvu, na koji način se pravna rješenja koriste u izrečenim presudama u kojima su žrtve ubistava žene, u kojoj mjeri postojeći propisi u Bosni i Hercegovini odgovaraju obavezama Istanbulske konvencije i omogućavaju procesuiranje i praćenje slučajeva femicida, te je utvrđena opravdanost izmjena krivičnog zakonodavstva u pravcu definisanja femicida kao posebnog krivičnog djela.

Za potrebe istraživanja je provedena analiza krivičnih zakona u Bosni i Hercegovini te analiza presuda izrečenih u periodu od 2017. do 2022. godine, a koje se mogu dovesti u vezu sa femicidom.

2. Teoretski okvir

Nasilje nad ženama predstavlja kršenje ljudskih prava te je kao jedan od oblika diskriminacije nad ženama zabranjeno i regulisano različitim domaćim i međunarodnim aktima. Nasilje nad ženama predstavlja kontinuirano fizičko, psihičko, ekonomsko i seksualno nasilje i/ili prijetnju takvim nasiljem (Warshaw i Ganley, 1996, 15-16). U članu 3. stav 1.a. Istanbulske konvencije nasilje nad ženama definisano je kao "kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije nad ženama i predstavlja sva djela rodno zasnovanog nasilja koja dovode do, odnosno mogu dovesti do fizičke, seksualne, psihičke ili ekonomske povrede, odnosno patnje žene, obuhvatajući i prijetnje takvim djelima, prinudno, odnosno arbitrarno lišavanje slobode, bilo u javnosti ili u privatnom životu" ("Službeni glasnik BiH - Međunarodni ugovori", 2013, 55). Poseban i najteži oblik nasilja nad ženama predstavlja femicid, odnosno ubistvo osobe ženskog spola motivisano mržnjom prema ženama, osjećajem posjedovanja žene, zadovoljstva u tom činu koje ima svoje uzroke u nejednakosti odnosa moći između muškaraca i žena (Caputi i Russel, 1990, 34). Globalno, oko 47.000 žena i djevojčica godišnje ubije intimni partner ili član porodice, a u Evropi njih oko 2.600 (EIGE, 2023, 8). U Bosni i Hercegovini je u periodu od 2015. do 2020. godine ubijeno 56 žena, što u prosjeku godišnje iznosi 11 ubistava u kojima su oštećene žene (Halilović, 2022, 11). Podaci UNODC-a za period od 2015. do 2022. godine također ukazuju na prosjek od 11 ubijenih žena u Bosni i Hercegovini, odnosno 85 ubijenih žena u tom periodu (vidjeti Tabelu 1)⁵⁰.

Tabela 1: Broj ubijenih žena u Bosni i Hercegovini

2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
18	15	10	8	10	5	7	12

Izvor: UNODC, 2023.

Kada je u pitanju učestalost namjernih ubistava žena u zemljama regije, stopa ubijenih žena u 2020. godini na 100.000 stanovnika iznosi 0,96 na Kosovu, 0,93 u Crnoj Gori, 0,63 u Albaniji, 0,57 u Srbiji i 0,30 u Bosni i Hercegovini (Konstantinović-Vilić, Petrušić i Beker, 2023). Otkako je termin femicid prvi put spomenut

⁵⁰ Preuzeto sa internetske stranice UNODC-a: <https://dataunodc.un.org/dp-intentional-homicide-victims>, baza podataka sa posljednjim ažuriranjem od 7. 12. 2023. godine.

1801. godine kao ubistvo žene (Dawson, 2020, 71), a u moderno doba 1976. godine kao ubistvo žene koje je izvršio muškarac, različiti su pristupi definisanju obuhvata i uzroka femicida. Feministički pristup uzroke femicida nalazi u patrijarhalnoj dominaciji, sociološki pristup analizira specifičnosti pojave kao društvenog fenomena, kriminalistički pristup ga posmatra kao jedinstvenu kriminalističku pojavu, pristup sa aspekta ljudskih prava kao ekstremnu formu nasilja nad ženama, dekolonijalni pristup kao posljedicu kolonijalne dominacije i takozvanog "ubistva iz časti" (EIGE, 2021), dok ekološki pristup uzroke femicida nalazi u kompleksnom i multidisciplinarnom okviru međusobne interakcije socijalnog nasilnog djelovanja koje svoje uzroke ima na mikro, mezo i makro nivou (Knap, 2021). Ovisno o načinu promatranja uzroka i okolnosti koje se dovode u vezu sa ubistvom osobe ženskog spola variraju i definicije femicida, pa tako i njegovo kategorisanje.

Evropski institut za rodnu ravnopravnost (*engl. European Institute for Gender Equality – EIGE*) u svom pregledu literature (EIGE, 2021) prepoznaje sljedeće tipove femicida: intimni partnerski femicid (obuhvata ubistvo žene koje je počinio intimni partner najčešće zbog ljubomore, razvoda ili kontrole), seksualni femicid (obuhvata silovanje i druge radnje u kojima je vidljiv podređeni položaj žene, moć i kontrola u seksualnom činu koji je prethodio ubistvu), femicid žena starijih od 65 godina (dešava se zbog njihove specifične vulnerabilnosti, a najčešće ga počinio intimni partner, ali i komšije koji su najčešće nezaposleni ili su ovisnici), femicidno samoubistvo (ubica nakon počinjenog femicida oduzima i sebi život), tinejdžerski femicid (obuhvata ubistvo žene s kojom je počinilac ubistva započeo vezu u tinejdžerskim godinama i ovo ubistvo spada i u grupu "ubistava iz časti"), a spominju se i druge vrste femicida kao što su ubistva seksualnih radnica ili ubistva žena tokom rata i dr.

Dobash i Dobash u svom radu razlikuju tri tipa femicida, odnosno intimni partnerski femicid, seksualno ubistvo i femicid žena starijih od 65 godina, a također razmatraju i femicidno samoubistvo te femicid mladih djevojaka i djevojčica (Dobash i Dobash, 2015).

Komparativni pregled koji je radio Istraživački centar Skupštine Crne Gore pokazuje da se femicid najčešće posmatra kao namjerno ubistvo žene, najčešće ga vrše muškarci, ali su ponekad u čin ubistva uključeni i ženski članovi porodice (Istraživački centar Skupštine Crne Gore, 2023). Ovo istraživanje prepoznaje: intimni femicid (počinilac ubistva je intimni partner), ubistvo iz časti (počinilac je član porodice zbog stvarnog ili navodnog seksualnog prestupa ili ponašanja), femicid u vezi sa mirazom (ubistvo tek udate žene počinjeno od muževe porodice zbog nedovoljnog miraza), neintimni femicid (počinilac je osoba koja sa žrtvom nije bila u bliskom ili intimnom odnosu) i seksualni femicid (ubistvo koje uključuje seksualnu agresiju).

U skladu sa Bečkom deklaracijom o femicidu podjela oblika femicida je značajno šira i obuhvata: ubijanje žena kao rezultat partnerskog nasilja, mučenje i mizogino ubijanje žena, ubijanje žena i djevojčica u ime časti, ciljano ubijanje žena u kontekstu oružanih sukoba, ubijanje žena povezano sa mirazom, ubijanje žena i djevojčica zbog njihove seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, ubijanje Aboridžinki ili pripadnica drugih autohtonih grupa, ženski infanticid ili rodno zasnovani femicid na osnovu spola, smrti povezane sa genitalnim sakaćenjem, smrti žena povezane sa optužbama za vještičarenje, drugi oblici femicida povezani sa kriminalnim grupama i drugim vrstama kriminala (Bečka deklaracija, 2013). Deklaracija podstiče države članice da preveniraju i procesuiraju femicid te poboljšaju sistem pravne zaštite, pravne lijekove i reparacije za žrtve nasilja u porodici.

S obzirom na različite oblike femicida, procesuiranje i praćenje pojave femicida dovodi do preklapanja pojedinih pojava oblika, čime se pojedini oblici femicida nalaze u okviru različitih krivičnih djela. Recimo, ako se kao primjer uzme Evropska unija u kojoj u svih 27 država članica krivično zakonodavstvo ne prepoznaje femicid kao posebno krivično djelo, nego su ubistva žena obuhvaćena nekim drugim krivičnim djelima, vidljivo je da praćenje femicida zahtijeva specifičan pristup. Zakonodavstvo Malte prepoznaje pojam femicida u okviru odredbi ubistva sa predumišljajem, a pojam femicida u svoje krivično zakonodavstvo uveo je i Kipar kao otežavajuću okolnost ukoliko je smrt nastupila kao posljedica nasilja u porodici ili partnerskog nasilja. Španija nema femicid kao posebno krivično djelo, ali rodno uslovljeno ubistvo predstavlja otežavajuću okolnost, dok je u nekim regionalnim zakonima femicid definisan kao posebno krivično djelo, kao naprimjer u Andaluziji ili Navari (EU Policy, 2022).

Samo je u Belgiji polovinom 2023. godine donesen poseban zakon o prevenciji femicida kojim su obuhvaćene različite kategorije femicida, kao što su intimni femicid, neintimni femicid, indirektni femicid i rodno zasnovano ubistvo⁵¹. S tim u vezi, EIGE je pripremio prijedlog klasifikacije praćenja femicida (*u daljnjem tekstu: EIGE-ov prijedlog klasifikacije*) tako da su definisane tri grupe: namjerno ubistvo intimne partnerice i/ili člana porodice (namjerno ubistvo žene koje počinu intimni partner, namjerno ubistvo žene koje počinu član porodice, drugi tipovi ubistva žene koje počinu član porodice), drugi tipovi namjernog ubistva (ubistvo žene čiji počini-lac nije član porodice, a koje uključuje seksualno nasilje, ubistvo žene koje uključuje seksualno iskorištavanje, ubistvo žene povezano sa trgovinom ljudima, ubistvo žene koje počinu službenik, ubistvo žene braniteljice ljudskih prava, ubistvo iz mržnje, ubistvo žena starijih od 65 godina i drugi tipovi namjernog rodno motivisanog ubistva) i nenamjerno ubistvo žene (smrt partnerice kao posljedica nasilja u porodici, smrt kao posljedica obrezivanja žena i drugi tipovi nenamjernog rodno motivisanog ubistva) (EIGE, 2021a.). Ovaj pristup omogućava praćenje zastupljenosti pojedinih vrsta femicida nezavisno od krivičnog zakonodavstva pojedine zemlje EU. Femicid se kao posebno krivično djelo pretežno može naći u zakonima zemalja Latinske Amerike, međutim analiza učinka ovog pristupa na primjeru Meksika pokazuje da to nije dovelo do smanjenja slučajeva femicida (Gutierrez-Romero, 2023). Kada su u pitanju zemlje regije, u Sjevernoj Makedoniji je izmjenama Krivičnog zakona u 2023. godini uvedeno krivično djelo koje nije nazvano femicid, ali se može svrstati pod femicid, a koje označava lišenje života žene ili djevojčice koja nije navršila 18 godina u kontekstu rodno zasnovanog nasilja (Beker, 2023).

3. Rezultati istraživanja

S obzirom na to da je cilj istraživanja utvrditi u kojoj mjeri je moguće procesuirati slučajeve femicida u Bosni i Hercegovini, u prvom dijelu istraživanja je provedena analiza sadržaja pravnih rješenja, odnosno krivičnih zakona u Bosni i Hercegovini. Zbog administrativnog uređenja Bosne i Hercegovine analiza pravnih rješenja obuhvata analizu Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine ("Službene novine FBiH", 2017), Krivičnog zakonika Republike Srpske ("Službeni glasnik RS", 2023) i Krivičnog zakona Brčko distrikta BiH ("Službeni glasnik BD", 2020) kao

⁵¹ Zakon o prevenciji femicida je objavljen 31. augusta u Belgijskom službenom glasniku i stupio je na snagu 1. oktobra 2023. godine, dok će pojedini njegovi članovi stupiti na snagu 1. oktobra 2024. godine i 1. oktobra 2025. godine.

zakona kojima se na teritoriji Bosne i Hercegovine propisuje krivičnopravna zaštita prava na život.

Druga faza istraživanja obuhvata analizu krivičnih presuda u kojima su oštećene bile žene kod krivičnih djela koja se mogu dovesti u vezu sa femicidom, odnosno krivičnih djela u kojima se kao kvalifikacija navodi smrt kao posljedica krivičnog djela.

Istraživanjem je obuhvaćeno 246 presuda koje su pribavljene putem Visokog sudskog i tužilačkog vijeća Bosne i Hercegovine od 38 sudova u Bosni i Hercegovini. Analiza presuda je kvalitativnog karaktera, ali je za potrebe njihovog analiziranja kreiran i poseban upitnik kako bi se kvantifikovali nalazi sadržaja presuda.

Tabela 2: Upitnik za analizu presuda

1.	Koja je godina donošenja presude?
2.	Koji je sud izrekao presudu?
3.	Prema kojem članu zakona i koja vrsta presude je donesena?
4.	Spol i odnos žrtve i počinioca?
5.	Da li je počinilac prethodno osuđivan?
6.	Da li se presuda može dovesti u vezu sa femicidom, odnosno da li je presuda izrečena prema krivičnom djelu u kojem se u nekom od stavova navodi smrt žene kao posljedica krivičnog djela?
7.	Da li se ubistvo ili pokušaj ubistava u okviru presude može dovesti u vezu sa femicidom?
8.	Da li je u okviru presude prepoznat femicid?
9.	Šta je u okviru presude uzeto kao olakšavajuća, a šta kao otežavajuća okolnost, sa naglaskom na ubistvo iz mržnje prema ženama, ili neku od odredbi iz člana 46. Istanbulske konvencije?
10.	Da li je u obrazloženju presude navedena neka od međunarodnih konvencija koje je ratifikovala Bosna i Hercegovina?
11.	Koje je oružje korišteno za počinjeno ubistvo i da li je postojala dozvola za oružje?

3.1. Analiza pravnih rješenja

Analiza pravnih rješenja obuhvata analizu sadržaja krivičnih zakona, odnosno zastupljenost krivičnih djela koja se mogu dovesti u vezu za femicidom, ubistvom žene zato što je žena, odnosno ubistvom motivisanim mržnjom prema ženama.

Kada je u pitanju Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, u članu 2. ovog Zakona definisano je značenje izraza “krivično djelo iz mržnje” koje predstavlja

svako krivično djelo učinjeno, između ostalog, i zbog spola druge osobe, te će takvo postupanje biti uzeto kao otežavajuća okolnost, ako ovim Zakonom nije izričito propisano teže kažnjavanje za kvalifikovani oblik krivičnog djela učinjenog iz mržnje. Sama krivična djela koja obuhvataju ubistva definisana su u sljedećim članovima Zakona: Ubistvo – član 166., Ubistvo namah – član 167., Prouzrokovanje smrti iz nehata – član 168., Čedomorstvo – član 169., Učestvovanje u samoubistvu – član 170., Protivpravni prekid trudnoće – član 171., Teška tjelesna ozljeda – član 172. stav (5) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela), Napuštanje nemoćne osobe – član 176. stav (2) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela), Silovanje – član 203. stav (3) i stav (7) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela), Spolni odnošaj s nemoćnom osobom – član 204. stav (5) i stav (6) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela), Spolni odnošaj s djetetom – član 207. stav (5) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela), Trgovina ljudima – član 210a. stav (7) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela), Povreda porodičnih obaveza – član 221. stav (2) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela) i Nasilje u porodici – član 222. stav (5) i stav (6) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela). Imajući u vidu navedeno, Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine daje mogućnost procesuiranja različitih oblika femicida kroz izricanje većih kazni uzimajući u obzir različite kvalifikatorne oblike ubistva na način da se za ubistvo motivisano mržnjom prema ženama izriču veće kazne.

Kada je u pitanju Krivični zakonik Republike Srpske, u članu 123. ovog Zakona definisano je značenje izraza “krivično djelo iz mržnje” koje predstavlja svako krivično djelo učinjeno, između ostalog, i zbog spola druge osobe, te će prema članu 52. ovog Zakona takvo postupanje biti uzeto kao otežavajuća okolnost, osim ako mržnja nije kvalifikatorna okolnost tog krivičnog djela. Sama krivična djela koja obuhvataju ubistva definisana su u sljedećim članovima Zakona: Ubistvo – član 124., Teško ubistvo – član 125., Ubistvo namah – član 126., Ubistvo djeteta pri porođaju – član 127., Nehatno lišenje života – član 128., Navođenje na samoubistvo i pomaganje u samoubistvu – član 129., Protivpravni prekid trudnoće – član 130., Teška tjelesna povreda – član 132. (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela), Genitalno sakaćenje žena – član 133. stav (4) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela), Silovanje – član 165. stav (3) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela), Obljuba nad nemoćnim licem – član 167. stav (3) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela), Obljuba sa djetetom mlađim od petnaest godina – član 172. stav (4) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela), Nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici – član 190. stav (4) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela) i Kršenje porodičnih obaveza – član 191. stav (3) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela). Imajući u vidu navedeno, Krivični zakonik Republike Srpske daje mogućnost procesuiranja različitih oblika femicida kroz izricanje većih kazni uzimajući u obzir različite kvalifikatorne oblike ubistva na način da se za ubistvo motivisano mržnjom prema ženama izriču veće kazne.

Kada je u pitanju Krivični zakon Brčko distrikta BiH, u članu 2. ovog Zakona definisano je značenje izraza “krivično djelo iz mržnje” koje predstavlja svako krivično djelo učinjeno, između ostalog, i zbog spola druge osobe, te će prema članu 49. ovog Zakona takvo postupanje biti uzeto kao otežavajuća okolnost, osim ako Zakon ne propisuje teže kažnjavanje za kvalifikovani oblik krivičnog djela učinjenog iz mržnje. Sama krivična djela koja obuhvataju ubistva definisana su u sljedećim članovima Zakona: Ubistvo – član 163., Ubistvo namah – član 164., Ubistvo iz nehata – član 165., Ubistvo djeteta pri porođaju – član 166., Navođenje na samoubistvo i pomaganje u samoubistvu – član 167., Protivpravni prekid trudnoće – član 168.,

Napuštanje nemoćnog lica – član 173. stav (2) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela), Silovanje – član 200. stav (3) i stav (7) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela), Spolni odnos s nemoćnim licem – član 201. stav (5) i stav (6) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela), Spolni odnos s djetetom – član 204. stav (5) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela), Trgovina ljudima – član 207a. stav (6) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela), Povreda porodičnih obaveza – član 217. stav (2) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela) i Nasilje u porodici – član 218. stav (5) i stav (6) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela). Imajući u vidu navedeno, Krivični zakon Brčko distrikta BiH daje mogućnost procesuiranja različitih oblika femicida kroz izricanje većih kazni uzimajući u obzir različite kvalifikatorne oblike ubistva na način da se za ubistvo motivisano mržnjom prema ženama izriču veće kazne.

Kada je riječ o femicidu kao posebnom krivičnom djelu, niti jedan od krivičnih zakona koji se primjenjuju u Bosni i Hercegovini nema definiciju femicida kao posebnog krivičnog djela. Svaki od krivičnih zakona ima definiciju “krivičnog djela iz mržnje” kojim je predviđeno da ubistvo počinjeno iz mržnje prema ženama (u zakonima definisano rodno neutralno, između ostalog na osnovu spola), što i jeste femicid, predstavlja otežavajuću okolnost kod odmjeravanja kazne, osim ako zakon ne propisuje teže kažnjavanje za kvalifikovani oblik krivičnog djela. U svakom od tri analizirana krivična zakona u okviru 14 krivičnih djela definisana je smrt kao posljedica krivičnog djela, svaki od zakona ima i posebno krivično djelo ubistva, ali i posebno djelo nasilja u porodici u okviru kojeg je i kvalifikacija smrti člana porodice kao posljedica dugotrajnog nasilja u porodici.

Ukoliko se analiziraju različiti oblici krivičnih djela koja kao kvalifikaciju imaju za posledicu smrt žrtve te se svrstaju u okviru kategorija EIGE-ovog prijedloga klasifikacije, vidljivo je da postojeća krivična djela mogu biti klasifikovana i prikazana prema ovoj vrsti kvalifikacije femicida.

Tabela 3: Kategorisanje krivičnih djela unutar EIGE-ovog prijedloga klasifikacije femicida

EIGE-ov prijedlog klasifikacije		Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine	Krivični zakonik Republike Srpske	Krivični zakon Brčko distrikta BiH
Namjerno ubistvo intimne partnerice i/ili člana porodice	namjerno ubistvo koje počinu intimni partner, namjerno ubistvo žene koje počinu član porodice, drugi tipovi ubistva žene koje počinu član porodice	Ubistvo – član 166. Ubistvo namah – član 167. Nasilje u porodici – član 222. stav (5) i stav (6) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela)	Ubistvo – član 124. Teško ubistvo – član 125. Ubistvo namah – član 126. Nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici – član 190. stav (4) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela)	Ubistvo – član 163. Ubistvo namah – član 164. Nasilje u porodici – član 218. stav (5) i stav (6) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela)

<p>Drugi tipovi namjernog ubistva žene</p>	<p>ubistvo žene koje počinio osoba koja nije član porodice, a koje uključuje seksualno nasilje, ubistvo žene koje uključuje seksualno iskorištavanje, ubistvo žene povezano sa trgovinom ljudima, ubistvo žene koje počinio službenik, ubistvo žene braniteljice ljudskih prava, ubistvo iz mržnje, ubistvo žena starijih od 65 godina, drugi tipovi namjernog rodno motivisanog ubistva</p>	<p>Silovanje – član 203. stav (3) i stav (7) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela) Spolni odnošaj s nemoćnom osobom – član 204. stav (5) i stav (6) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela) Spolni odnošaj s djetetom – član 207. stav (5) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela) Trgovina ljudima – član 210a. stav (7) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela) Čedomorstvo – član 169. Učestvovanje u samoubistvu – član 170. Protivpravni prekid trudnoće – član 171.</p>	<p>Ubistvo djeteta pri porođaju – član 127. Navođenje na samoubistvo i pomaganje u samoubistvu – član 129. Protivpravni prekid trudnoće – član 130. Silovanje – član 165. stav (3) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela) Obljuba nad nemoćnim licem – član 167. stav (3) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela) Obljuba sa djetetom mlađim od petnaest godina – član 172. stav (4) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela)</p>	<p>Ubistvo djeteta pri porođaju – član 166. Navođenje na samoubistvo i pomaganje u samoubistvu – član 167. Protivpravni prekid trudnoće – član 168. Silovanje – član 200. stav (3) i stav (7) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela) Spolni odnos s nemoćnim licem – član 201. stav (5) i stav (6) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela) Spolni odnos s djetetom – član 204. stav (5) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela) Trgovina ljudima – član 207a. stav (6) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela)</p>
--	--	---	---	---

Nenamjerno ubistvo žene	smrt partnerice kao posljedica nasilja u porodici, smrt kao posljedica obrezivanja žena, drugi tipovi nenamjernog rodno motivisanog ubistva	Prouzrokovanje smrti iz nehata – član 168. Povreda porodičnih obaveza – član 221. stav (2) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela) Teška tjelesna ozljeda – član 172. stav (5) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela) Napuštanje nemoćne osobe – član 176. stav (2) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela)	Nehatno lišenje života – član 128. Teška tjelesna povreda – član 132. (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela) Genitalno sakaćenje žena – član 133. stav (4) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela) Kršenje porodičnih obaveza – član 191. stav (3) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela)	Ubistvo iz nehata – član 165. Napuštanje nemoćnog lica – član 173. stav (2) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela) Povreda porodičnih obaveza – član 217. stav (2) (smrt kao posljedica ovog krivičnog djela)
-------------------------	---	--	---	---

3.2. Analiza presuda

Analiza 246 presuda obuhvata kvalitativnu analizu sadržaja presuda uz korištenje posebnog upitnika kako bi se kvantifikovali određeni podaci. Kada je u pitanju učestalost presuda koje se mogu dovesti u vezu sa femicidom, u odnosu na ukupan broj presuda prema krivičnim djelima u okviru kojih je moguće naći osnove za femicid u okviru analiziranih presuda, 35,77% presuda (njih 88) su presude za ubistva ili pokušaje ubistava. S obzirom na to da se u pet slučajeva radi o osobama muškog spola kao oštećenim, ove presude su isključene iz analize. To znači da ukupno 33,74% presuda (njih 83) može biti dovedeno u vezu sa femicidom, odnosno žrtve tih ubistava ili pokušaja ubistava su žene.

U okviru 83 presude koje mogu biti dovedene u vezu sa femicidom, 53,01% (njih 44) čine slučajevi koji su rezultirali smrtnim ishodom, dok su u 46,99% slučajeva (njih 39) oštećene preživjele pokušaj ubistva. S obzirom na to da femicid podrazumijeva ubistvo žene zato što je žena, odnosno ubistvo motivisano mržnjom prema ženama, analiza presuda je pokazala da se ovaj osnov može naći u 69,88% slučajeva (njih 58). Naime, u obrazloženjima ovih presuda je vidljivo da se ubistvo može dovesti u vezu sa mržnjom prema ženama, na način da se one tretiraju kao vlasništvo pa su često prisutne ponižavajuće izjave počinioca prema oštećenim, u kojima je artikulisan i osjećaj vlasništva nad ženom. Naprimjer: *Kurvo, ako te ja neću imati, neće te više niko drugi imati!, Ja sam ti presudio!, Kurvo, ubit ću i tebe i djecu i sebe!, Ubit ću te i odležati, jer ne dam ono što je moje!* i slično.

U 23,64% slučajeva radi se o žrtvama koje su prethodno napustile počinioca ubistva. Također, u jednom od slučajeva na izrazito okrutan način ubijena je advokatica koja je zastupala bivšu suprugu u brakorazvodnom postupku, a koju je počinitelj krivio za gubitak supruge i imovine. S obzirom na to da je u zakonima u Bosni i Hercegovini definisano značenje izraza "krivično djelo iz mržnje" koje predstavlja

svako krivično djelo učinjeno, između ostalog, i zbog spola druge osobe, te se takvo postupanje uzima u obzir kao otežavajuća okolnost, osim ako zakonom nije izričito propisano teže kažnjavanje za kvalifikovani oblik krivičnog djela učinjenog iz mržnje, niti u jednoj analiziranoj presudi ova kvalifikacija nije korištena. S tim u vezi, možemo reći da sudije nisu prepoznale femicid, bilo kao kvalifikaciju krivičnog djela iz mržnje, bilo kroz drugi opis krivičnog djela iz kojeg bi bilo vidljivo da je ubistvo počinjeno zbog mržnje prema ženi.

U pet slučajeva krivično djelo je prepoznato kao kvalifikatorni oblik teškog ubistva, gdje je prepoznato da je ubistvo počinjeno na izuzetno okrutan način, ali nije prepoznata kvalifikacija ubistva iz mržnje. S druge strane, u pojedinim presudama je kao otežavajuća okolnost uzeta u obzir bezobzirnost, mržnja, svirepost ili zloupotreba sigurnog porodičnog okruženja, kontinuirano i dugotrajno zlostavljanje, ali se ovi opisi ne dovode u vezu sa rodnim aspektom odnosa između izvršioca i oštećene. Kada je u pitanju korištenje međunarodnih konvencija koje je Bosna i Hercegovina ratifikovala, a koje imaju prioritet u odnosu na domaće zakonodavstvo, samo se u jednom slučaju u obrazloženju presude navodi Konvencija o pravima djeteta. Međutim, u presudi se navodi da ova Konvencija ne može biti primijenjena, jer se razlikuje od domaćeg zakonodavstva.

Što se tiče načina izvršenja ubistava ili pokušaja ubistava, u sedam slučajeva je korištena automatska puška, u trinaest slučajeva pištolj (u četiri slučaja postoji dozvola za pištolj), u četiri slučaja bomba, u pet slučajeva sjekira, u sedamnaest slučajeva nož, u po jednom slučaju makaze, čekić, izvijač, skalpel, pletaće igle, metalna šipka, palica, benzin, guranje s balkona, gaženje automobilom i u tri slučaja gušenje. Ukoliko se uzmu u obzir svi predmeti i načini izvršenja ubistava, samo je u 7,89% slučajeva ubistvo počinjeno predmetom za koji je počinilac imao dozvolu, dok za sve druge slučajeve ili nije bila potrebna dozvola (60,53%) ili nije bilo dozvole za oružje kojim je počinjeno ubistvo (31,58%).

Što se tiče sankcija za krivična djela ubistva, u okviru analiziranih presuda vidljive su četiri presude na po 30 godina zatvora, jedna presuda na 25 godina zatvora, četiri presude na po 20 godina zatvora, 27 presuda na kazne zatvora između 10 i 20 godina, dok su ostale presude ispod deset godina zatvora, a u pet se slučajeva radi o smještaju u zdravstvenu ustanovu. U dva slučaja je počinilac pokušao izvršiti samoubistvo nakon počinjenja krivičnog djela.

Specifičnost nasilja nad ženama i nasilja u porodici vidljiva je u jednoj od presuda koja se odnosi na slučaj pokušaja ubistva djevojke sjekirirom. U ovom slučaju, žrtva je imala teške povrede glave, počinilac je dobio kaznu zatvora u trajanju od jedne godine te novčanu kaznu, a nakon odslužene kazne žrtvu je oženio. Analiza presuda i u drugim slučajevima pokazuje višestruko vraćanje žrtve počinioocu nasilja, a neki od tih slučajeva, nažalost, završavaju smrtnim ishodom.

Što se tiče vrste potencijalnih femicida koje se mogu naći u analiziranim presudama, ako usvojimo prijedlog klasifikacije femicida koju je pružio EIGE, analiza presuda pokazuje sljedeće:

Klasifikacija "Namjerno ubistvo intimne partnerice i/ili člana porodice"

Većina analiziranih presuda vezuje se upravo za namjerno ubistvo intimne partnerice ili člana porodice. Pretežno je riječ o ubistvima bivših partnerica, odnosno žena koje nisu više željele biti u vezi sa počiniocima i nisu im se željele vratiti. U jednom od slučajeva počinilac je otišao u kuću punca i u krevetu lišio života ženu

koja nije više željela biti s njim u braku. Ubistva se najčešće vrše svjesno i uz višestruku upotrebu različitih oružja za počinjenje krivičnog djela. Tako je u jednom od slučajeva ubistvo počinjeno sa 39 udaraca čekićem i 13 uboda nožem, dok je u drugom slučaju suprug usmrtio suprugu (koja je zbog dugotrajnog zlostavljanja napustila počinioca pa mu se ponovo vratila) tako što ju je polio benzinom i zapalio. Zabilježen je i slučaj ubistva kćerke stare deset mjeseci u kojem je počinilac prilikom i nakon počinjena krivičnog djela ispoljio bezosjećajnost, a u jednom od slučajeva žrtva je izbačena iz automobila te zatim njime pregažena.

Klasifikacija "Drugi tipovi namjernog ubistva žene"

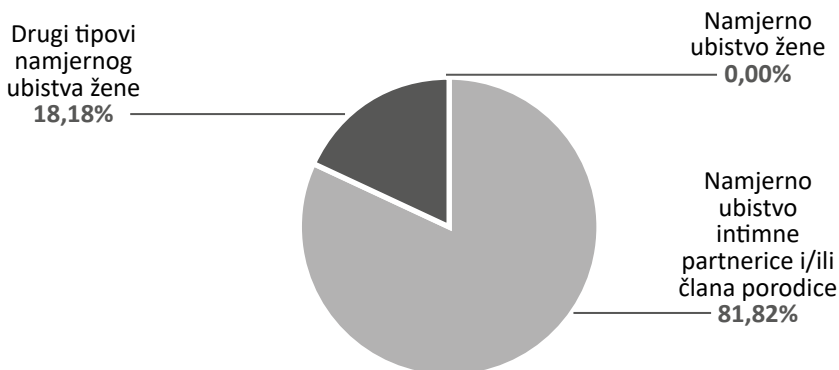
U okviru analiziranih presuda u jednom slučaju se radi o ubistvu radne kolegice koja nije više željela biti u intimnom odnosu sa počiniocem. U ovom slučaju počinilac je prethodno prijetio oštećenoj da će je ubiti ako se vrati svom mužu. Jedan od slučajeva se može dovesti u vezu sa suicidalnim i tinejdžerskim femicidom. U tom slučaju se radilo o samoubistvu maloljetnice koju je proganjao njen prvi partner, a sa kojim nije željela više biti u vezi, te koji joj je prijetio, zlostavljao, ucjenjivao da mu bude djevojka, ponižavao, sramotio pred drugim njoj poznatim osobama, udario, šamarao, ispitivao oštećenu i njene prijateljice gdje se nalazi i s kim kontaktira, grubo vrijeđao govoreći joj da je kurva i psujući joj mrtvu majku u prisustvu njenih prijateljica. Žrtva je u ovom slučaju već najavljivala da to ne može trpjeti i prijetila je samoubistvom, što je na kraju i učinila. Također, u okviru analiziranih presuda je i jedna presuda za ubistvo djeteta pri porođaju, pri čemu je majka nakon poroda ubila tek rođeno dijete davljenjem. Međutim, analiza presude pokazuje da se ovaj slučaj ne može vezati za femicid, već infanticid. U jednom od slučajeva je na izrazito svirep način, podmetanjem bombe na ulaznim vratima, ubijena advokatica koja je zastupala suprugu počinioca, a koju je počinilac krivio za razvod i gubitak imovine.

Klasifikacija "Nenamjerno ubistvo žene"

U okviru analiziranih presuda nema slučajeva koji se mogu dovesti u vezu sa ovom klasifikacijom.

Imajući u vidu navedeno, najveći broj potencijalnih femicida se može svrstati pod kvalifikaciju namjernog ubistva intimne partnerice ili člana porodice, i to 81,82% slučajeva, na druge tipove namjernog ubistva žene otpada 18,18% slučajeva, dok nenamjernog ubistva žena nema u okviru analiziranih presuda.

Grafikon 1: Postotak slučajeva potencijalnog femicida unutar EIGE-ovog prijedloga klasifikacije femicida

4. Zaključak

Analiza pravnih rješenja u Bosni i Hercegovini pokazuje da je moguće procesuirati različite oblike femicida te da je ispunjen minimum standarda prema Istanbulskoj konvenciji, koju je Bosna i Hercegovina ratifikovala, a koja naglašava da ubistvo koje se desi kao posljedica nasilja nad ženama i u porodici mora predstavljati otežavajuću okolnost, što je i definisano u sva tri analizirana krivična zakona. Međutim, analiza presuda pokazuje da se u sudskoj praksi ne koriste ova pravna rješenja, odnosno u presudama se ne koristi kvalifikacija ubistva žene motivisanog mržnjom prema ženama, iako je u pojedinim obrazloženjima jasno vidljivo da su počinioci ubistvo učinili motivisani mržnjom prema ženama, koje prema shvatanju počinitelja predstavljaju vlasništvo partnera i nemaju svoja prava. Normirana visina kazni daje dovoljno prostora za izricanje odgovarajućih kazni shodno težini počinjenog krivičnog djela pa je vidljivo izricanje i kazni dugotrajnog zatvora. Ipak, taj se potencijal u pojedinim slučajevima ne koristi.

Kada je u pitanju opravdanost izmjena krivičnog zakonodavstva u pravcu definisanja femicida kao posebnog krivičnog djela, ukoliko bi se femicid u Bosni i Hercegovini definisao kao posebno krivično djelo, samom krivičnom djelu bi se dao poseban značaj. Međutim, u tom slučaju postoji opasnost da posebni oblici femicida ne bi bili pokriveni te i dalje ostaje problem prepoznavanja i dokazivanja da se radi o rodno zasnovanom ubistvu iz mržnje prema ženama. Također, praksa zemalja u kojima je femicid definisan kao posebno krivično djelo pokazuje da ova odredba nije doprinijela smanjenju slučajeva femicida.

Iz svega navedenog je vidljiva potreba za realizacijom obuka nosilaca pravosudnih funkcija kojima bi bio obuhvaćen rodni aspekt ubistava žena, korištenje međunarodnih konvencija u obrazloženjima, uzimanje u obzir člana 46. Istanbulske konvencije s ciljem prepoznavanja otežavajućih okolnosti prilikom izricanja presuda i ujednačavanje sudske prakse. Neovisno o sadržaju pravnih rješenja, nosioci pravosudnih funkcija su samostalni u svom radu i prepoznavanje specifičnosti u okviru ovog krivičnog djela zahtijeva senzibiliziranje i osvještavanje nosilaca pravosudnih funkcija o pitanjima rodne dimenzije ubistava žena. S tim u vezi, neovisno o načinu definisanja pravnih rješenja, femicida kao posebnog krivičnog djela, korištenja odredbi otežavajućih okolnosti kod krivičnog djela motivisanog mržnjom prema ženama ili femicida kao kvalifikatornog oblika, sama primjena i korištenje pravnih rješenja ovisi o tome kako nosioci pravosudnih funkcija razumijevaju ovu problematiku. Baš zbog toga su obuke ključne za unapređenje ove oblasti.

Literatura

Beker, K. (2023). *Sudski odgovor na femicid na Zapadnom Balkanu – pravni okvir i sudska praksa*. The AIRE Centre. Dostupno na: <http://www.fbih.cest.gov.ba/images/doclink/regional-femicide-report-2023-bcms.pdf> [pristupljeno 20. marta 2024.].

Caputi, J. & Russell, D.E.H. (1990). Femicide: Speaking the Unspeakable. *The World of Women 1*, br. 2, 34.

Dawson, M. et al., (2020). *Understanding sex/gender-related killings of women and girls in Canada*. Canadian Femicide Observatory for Justice and Accountability. Dostupno na: <https://femicideinCanada.ca/callitfemicide2020.pdf> [pristupljeno 4. januara 2024.].

Dobash, R. E. & Dobash, R. P. (2015). *When Men Murder Women*. Oxford: Oxford University Press.

EIGE (2021). *Defining and identifying femicide: a literature review*. European Institute for Gender Equality. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

EIGE (2021a). *Femicide: a classification system*. European Institute for Gender Equality. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

EIGE (2023). *Improving legal responses to counter femicide in the European Union: Perspectives from victims and professionals*. Vilnius: European Institute for Gender Equality.

EU Policy (2022). *EU Policy Brief on Femicide Prevention*. FEM-United Project. Dostupno na: <https://medinstgenderstudies.org/fem-united-partnership-presents-final-project-results/> [pristupljeno 19. januara 2024.].

Gutierrez-Romero, R. (2023). *Femicide laws are failing. New action is needed to stop girls and women being killed*. London: School of Business and Management, Queen Mary University of London.

Halilović, M. (2022). Potreba za jasnim i odlučnim djelovanjem u sprečavanju femicida, *Femicid Bilten Atlantske inicijative*, br. 11, str. 7-11.

Istraživački centar Skupštine Crne Gore (2023). *Femicid u krivičnom zakonodavstvu država EU i Latinske Amerike – komparativni pregled*. Podgorica: Parlamentarni institut – Istraživački centar.

Knap, S. (2021). Femicide: A Global Phenomenon Requiring an Intersectional Social Constructivist Approach, Contemporary Challenges. *The Global Crime, Justice and Security Journal*, Vol. 2 October 2021, str. 192-208.

Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N. i Beker, K. (2023). *Postupanje u slučajevima femicida – priručnik za pravosuđe*. The AIRE Centre. Dostupno na: https://gcjnetwork.org/wp-content/uploads/PUBLIKACIJE/GE_BCMS_guidelines-addressing-femicide-ca-ses-2023.pdf [pristupljeno 20. marta 2024.].

UNODC (2023). *Internacionalna baza podataka sa žrtvama ubistava*. Dostupno na: <https://dataunodc.un.org/dp-intentional-homicide-victims>, baza podataka sa posljednjim ažuriranjem od 7. 12. 2023. godine [pristupljeno 20. marta 2024.].

Warshaw, M. D. & Ganley, A. L. (1996). *Improving the Health Care Response to Domestic Violence: A Resource Manual for Health Care Providers*. San Francisco: Family Violence Prevention Fund.

Pravni propisi

Bečka deklaracija (2013). *Vienna Declaration on Femicide. United Nations, Economic and Social Council. Commission on Crime Prevention and Criminal Justice, E/CN.15/2013/NGO/1*. Dostupno na: https://www.unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/CCPCJ_Sessions/CCPCJ_22/_E-CN15-2013-NGO1/E-CN15-2013-NGO1_E.pdf [pristupljeno 11. septembra 2023.].

Konvencija Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici. Sarajevo: "Službeni glasnik BiH - Međunarodni ugovori", broj 19/13.

Krivični zakon Brčko distrikta BiH (prečišćeni tekst). Brčko: "Službeni glasnik Brčko distrikta BiH", broj 19/20.

Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine. Sarajevo: "Službene novine Federacije BiH", br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14, 46/16 i 75/17.

Krivični zakonik Republike Srpske. Banja Luka: "Službeni glasnik Republike Srpske", br. 64/17, 104/18, 15/21, 89/21 i 73/23.

Rodno zasnovano nasilje u kontekstu femicida – aktuelno stanje u zakonodavno-pravnom okviru u Bosni i Hercegovini

————— Nermin Šehović

Sažetak

Rodno zasnovano nasilje je sveprisutan društveni problem, iz kojeg proizlaze najteže posljedice, često okarakterisane i kao femicid izvršen na posebno svirep i okrutan način.

Da bismo prevenirali svaki vid rodno zasnovanog nasilja u svim njegovim oblicima i specifičnostima te da bismo kao društvo adekvatno odgovorili na počinjene slučajeve potrebno je da država stvori jasna pravila odnosno zakonsku regulativu protiv takvog neprihvatljivog ponašanja. U protivnom ćemo imati i tzv. strukturalno nasilje koje predstavlja neodgovarajuću ili nepostojeću intervenciju društva na pojavu nasilja u društvenoj zajednici.

Stvaranje jasnih pravila podrazumijeva reviziju postojećih zakonskih i podzakonskih rješenja, harmonizaciju aktuelnih propisa i određene izmjene kako bi posljedica femicida kao rodno zasnovanog nasilja bila adekvatno tretirana u krivičnom zakonodavstvu u Bosni i Hercegovini, odnosno kako bi se napokon u punom obimu primijenila i Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (tzv. *Istanbulska konvencija*), a što su prijedlozi i sugestije aktuelnog Izvještaja GREVIO-a o zakonodavnim i drugim mjerama za provođenje odredbi Istanbulske konvencije.

Ključne riječi: rodno zasnovano nasilje, femicid, zakonski okvir, strukturalno nasilje

1. Uvod

1.1. Pojam i oblici nasilja

Nasilje je svaka okrutnost usmjerena prema drugom upotrebom ili prijetnjom upotrebe sile, što za posledicu ima nanošenje psihičke i/ili fizičke boli. To je samo jedna od definicija pojma nasilja koje se svakodnevno u raznim vidovima dešava oko nas.

Kada govorimo o žrtvama nasilja, nasilje nad ženama je rodno zasnovano nasilje koje, s obzirom na radnju izvršenja i dobro koje je kod žrtve ugroženo, odnosno posledicu koju izaziva, može biti: **psihičko** – nasilje u kojem se primjenom psihičke prisile kod žrtve izaziva osjećaj straha, ugroženosti, uznemirenosti i povrede dostojanstva, a provodi se verbalnim napadima, psovka i davanjem pogrdnih imena, uhođenjem ili uznemiravanjem preko sredstava komuniciranja, elektronskih ili

pisanih medija i dr.; **fizičko** – nasilje u kojem je primijenjena fizička sila bez obzira na to je li nastupila tjelesna ozljeda; **ekonomsko** – nasilje koje predstavlja uništenje lične ili zajedničke imovine, uskraćivanje sredstava, zabranu zaposlenja, zahtijevanje da se opravda svaki trošak ili odlučivanje šta i kada se smije kupiti i sl.; **seksualno** – nasilje kao bilo koji čin ili pokušaj, komentar ili prijedlog; **seksualno uznemiravanje/napastvovanje** – podrazumijeva neželjene seksualne primjedbe i verbalne prijedloge, razne neželjene pozive, fizičke dodire, govor tijela (buljenje, stajanje suviše blizu, davanje raznih znakova), emocionalno proganjanje, neprikladnu pažnju, seksualno podmićivanje; **seksualno zlostavljanje** – ispoljava se kroz neželjene dodire tijela, seksualne aktivnosti izmanipulisane lažima, pritiskom i dr.; **silovanje** – kao najteži oblik seksualnog nasilja i dr.

Naravno, u oblike seksualnog nasilja spadaju i incest, genitalno sakaćenje žena, nasilno provjeravanje djevičanstva, prisilni brakovi, prisilni i selektivni pobačaji, prisilna sterilizacija, kao i štetne prakse utemeljene na tradiciji, kulturi, religiji i praznovjerju, pri čemu se dešavaju napadi kiselinom, spljoštavanje grudi, nasilje u vezi sa običajem miraza, ženska čedomorstva, kolektivna silovanja i dr.

Tehnološki napredak, odnosno internet, donio je poseban vid elektronskog nasilja (*engl. Cyberbullying*) u obliku virtuelnog zlostavljanja⁵² koje predstavlja svakom namjerno i agresivno ponašanje pojedinca ili grupe upotrebom informatičkih sredstava sa namjerom zlostavljanja drugih sačinjavanjem, objavljivanjem i dijeljenjem neprimjerenih sadržaja.

Sve gore navedene oblike nasilja, svrstavajući ih u posebne grupe krivičnih djela⁵³ u zavisnosti od dobra kojeg štite, zakonodavac je kroz krivično zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini grupisao u krivična djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom, krivična djela protiv života i tijela, krivična djela protiv spolne slobode i morala, krivična djela protiv braka, porodice i mladeži i dr.⁵⁴

1.2. Femicid – feminicid

Najgrublji oblik rodno zasnovanog nasilja prema ženama predstavlja femicid (*lat. femi, femina – žena, lat. cidere - sjeći*) odnosno ubistvo žene. Ono je s obzirom na odnos između izvršioca i žrtve u praksi još poznato kao “femicid intimnog partnera” ili „intimni ili romantični femicid” jer konkretna radnja izvršenja u pogledu izvršioca podrazumijeva da je ubistvo žene počinio njen sadašnji ili bivši intimni ili bračni ili izvanbračni suprug/partner, odnosno lice koje je prema žrtvi imalo određenu vrstu rodno zasnovanog odnosa.

Često za femicid ili feminicid kažu da je zločin iz mržnje nad osobama ženskog spola, motivisan spolom žrtve. To je u praksi prisutno i moguće kod određenih serijskih ubistava u kojima izvršilac ubija žrtvu, ne poznajući je i nemajući prethodno sa njom bilo kakav odnos, tj. samo jer se radi o ženi (ili ženama prema kojima izvršilac ima prisutan patološki poriv za ubistvima).

⁵² Oblici virtualnog zlostavljanja na internetu u komunikaciji putem e-maila, chata ili putem društvenih mreža i aplikacija uključuju: slanje uznemirujućih poruka, krađu ili promjenu lozinki, javno objavljivanje privatnih podataka i neistina, slanje uznemirujućih slika, postavljanje internetskih anketa o žrtvi, slanje virusa, neželjene pošte ili pornografskog sadržaja žrtvi i sl.

⁵³ Član 21. KZ-a FBiH: „Krivično djelo jeste protupravno djelo koje je zakonom propisano kao krivično djelo, čija su obilježja propisana zakonom i za koje je zakonom propisana krivičnopravna sankcija.”

⁵⁴ Više u: B. Petrović i D. Jovašević, “Krivično/kazneno pravo Bosne i Hercegovine: opći dio”, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2005.

Ono što je bitno naglasiti jeste da se sve češćim ukazivanjem na pojavu femicida kao vrste ubistva u Bosni i Hercegovini prvenstveno misli na najgrublji oblik rodno zasnovanog nasilja koje za posljedicu ima smrtni ishod, odnosno ubistvo žene sa kojom je izvršilac prethodno bio u nekoj vrsti odnosa (bračni ili izvanbračni odnos ili intimna veza i sl.).

2. Zakonodavno-pravni okvir

Rodno zasnovano nasilje prema ženama, koje za posljedicu ima smrt žrtve i čiji je broj i svirepost izvršenja u porastu, alarmiralo je društvo na akciju te doprinijelo da se sve glasnije i organizovanije u krivičnom zakonodavstvu u Bosni i Hercegovini, odnosno u Federaciji BiH traži zasebno inkriminiranje femicida.⁵⁵

Bitno je naglasiti da osnovno krivično djelo protiv života i tijela koje krivični zakoni u Bosni i Hercegovini⁵⁶ definišu kao ubistvo u pogledu samog izvršenja u odnosu na izvršioca i žrtvu propisuju da će se onaj "ko drugoga usmrti, kazniti kaznom zatvora najmanje pet godina"⁵⁷. Kada je u pitanju ubistvo u kojem je žrtva žena, bez obzira na to u kakvom je odnosu ona bila sa izvršiocom krivičnog djela (ubicom), krivično zakonodavstvo uopće ne definiše konkretnu okolnost kao otežavajuću za žrtvu, već generalno žrtvu krivičnog djela označava terminom „drugoga“, a izvršioca terminom „ko“. Što se tiče otežavajućih okolnosti i strože zapriječene kazne zatvora od najmanje deset godina ili kazne dugotrajnog zatvora, zakon navodi da su to okolnosti koje karakterišu: okrutan ili podmukao način izvršenja, bezobzirno nasilničko ponašanje, mržnju, koristoljublje, prikrivanje drugog krivičnog djela, osvetu, niske pobude ili ubistvo službene osobe, tužioca, sudije ili čuvara javnog reda kada je ubistvo izvršeno u vezi sa obavljanjem njihove dužnosti.

2.1. Prijedlog – preporuka zakonodavnih mjera

Iako zbog sve češćih i brutalnih ubistava žena sve glasnije govorimo o femicidu, vidimo da u grupi krivičnih djela protiv života i tijela, u koju spada i ubistvo, femicid u pogledu žrtve nije propisan kao zasebno krivično djelo, niti je na bilo koji drugi način isključivo žena navedena kao žrtva krivičnog djela. Trebalo bi, što je i u intenciji najavljivanih izmjena i/ili dopuna Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine, na neki način dodatno zaštititi žene žrtve krivičnog djela ubistva ili drugih krivičnih djela protiv života i tijela (npr. krivično djelo teška tjelesna povreda, laka tjelesna povreda) tako što bi zakonodavac predvidio kvalifikovanu otežavajuću okolnost te propisao i zaprijetio strožu kaznu. Recimo, u stavu (2) člana 166. *Ubistvo* ili članu 172. *Teška tjelesna povreda* KZ-a FBiH zakonodavac bi mogao dodati i inkriminirati da će se većom zapriječenom kaznom, većim zakonski propisanim minimumom, kazniti onaj ko drugoga usmrti ili teško tjelesno povrijedi ako je prethodno izvršilac

⁵⁵ Od 4. 9. 2023. godine u proceduri Parlamenta Federacije BiH je obrazloženi Prijedlog zakona o izmjeni i dopuni Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine (predlagač: dr. Dennis Gratz, poslanik u Predstavničkom domu Parlamenta FBiH).

⁵⁶ Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine ("Službene novine FBiH", broj 36/2003, 21/2004, 69/2004, 18/2005, 42/2010, 59/2014, 76/2014, 46/2016, 75/2017 i 31/2023).

Krivični zakonik Republike Srpske ("Službeni glasnik RS", broj 64/2017, 104/2018 - odluka US, 15/2021, 89/2021, 73/2023 i "Službeni glasnik BiH", broj 9/2024 - odluka US BiH).

Krivični zakon Brčko distrikta BiH ("Službeni glasnik Brčko distrikta BiH", broj 19/2020).

⁵⁷ Član 166. KZ-a FBiH, član 163. KZ-a BD BiH i član 148. KZ-a RS.

(ko?) sa žrtvom (drugoga!) bio u bilo kojoj vrsti rodno zasnovanog odnosa (sadašnji ili bivši bračni ili vanbračni drug, aktualna ili bivša intimna veza, lica iz zajedničkog domaćinstva i sl.).

Istovremeno, predložene izmjene materijalnog krivičnog zakonodavstva u Federaciji BiH u pogledu definisanja kvalifikovanih okolnosti za rodno zasnovano nasilje koje za posljedicu ima smrt, tjelesnu povredu ili drugu posljedicu u zavisnosti od konkretne vrste krivičnog djela, samim bi normiranjem i strože zapriječenim sankcijama na potencijalne izvršiocyte djelovale u domenu generalne prevencije, a ubrzao bi se i sam krivični postupak za ostale slučajeve rodno zasnovanog nasilja, jer, recimo, Zakon o krivičnom postupku Federacije BiH kada je u pitanju *Nadzor tužioca nad radom ovlaštenih službenih lica*⁵⁸ pravi razliku u kojem roku je ovlašteno službeno lice dužno obavijestiti tužioca i pod njegovim nadzorom poduzeti potrebne mjere da se pronađe počinitelj krivičnog djela, da se spriječi skrivanje ili bjekstvo osumnjičenog ili saučesnika, da se otkrije i sačuvaju tragovi krivičnog djela i predmeti koji mogu poslužiti kao dokaz te da se prikupe sve informacije koje mogu biti korisne u krivičnom postupku. Tako Zakon o krivičnom postupku FBiH pravi razliku po kojoj je ako je izvršeno krivično djelo sa zapriječenom kaznom od preko pet godina zatvora, ovlašteno službeno lice dužno ODMAH obavijestiti tužioca, dok je taj rok u slučajevima kada je izvršeno krivično djelo sa zapriječenom kaznom do pet godina „najkasnije sedam dana od dana saznanja o postojanju osnovane sumnje“⁵⁹ da je krivično djelo izvršeno“.

S obzirom na specifične slučajeve rodno zasnovanog nasilja koji nerijetko od polaznog tzv. narušavanja javnog reda i mira, svađe i vike eskaliraju teškim tjelesnim povredama i ubistvom (femicid), prijedlog bi bio da se u svim slučajevima rodno zasnovanog nasilja odredbama Zakona o krivičnom postupku FBiH propiše da ovlaštena službena lica ODMAH po saznanju obavještavaju nadležnog tužioca kako bi pod njegovim nadzorom kvalitetno dokumentovala slučaj i prikupila dokaze, odnosno kako bi se takvim djelovanjem spriječio femicid kao najbrutalniji oblik rodno zasnovanog nasilja.

Pored opravdanog i jasnog normiranja femicida kroz zakonsku odrednicu *rodno zasnovanog nasilja sa smrtnom posljedicom i tjelesnom povredom*, u borbi protiv ove pojave neophodno se paralelno boriti sa, nažalost, prisutnom i nedopuštenom praksom tzv. ubistva u ime časti po kojoj muškarci ubijaju žene koje ne žele ostati u narušenom braku, žene za koje smatraju ili sumnjaju da su počinite bračnu nevjeru ili žene za koje nalaze slična „opravdanja“, zasnovana na tradiciji da su one muško vlasništvo te da je njihova „čistoća“ vrlina robe. To se odnosi i na opasnu praksu da se u sudskim postupcima izvršenog rodno zasnovanog ubistva (femicida) kao olakšavajuća okolnost uopće navodi da je posljedica ubistva „teško pogodila i izvršiocyte“, jer je „ubio ono što je najviše volio“, što je apsolutno pravno nedopustivo.

Pored navedenog, potrebno je i na odgovarajući način primijeniti prijedloge i sugestije koje je za Bosnu i Hercegovinu dala Grupa eksperata za djelovanje protiv

⁵⁸ Član 233. ZKP-a FBiH.

⁵⁹ Član 21. m) ZKP-a FBiH: „Osnovana sumnja je viši stepen sumnje zasnovan na prikupljenim dokazima koji upućuju na zaključak da je izvršeno krivično djelo.“.

nasilja nad ženama i nasilja u porodici (GREVIO) u Izvještaju o zakonodavnim i drugim mjerama za provođenje odredbi Istanbulske konvencije.⁶⁰

2.2. Odgovornost države/društva

Da bi se nasilje u svim njegovim oblicima spriječilo potrebno je da društvo, tj. država, protiv takvog neprihvatljivog ponašanja stvori jasna pravila, jer u protivnom imamo i tzv. strukturalno nasilje koje predstavlja neodgovarajuću ili nepostojeću akciju društva na pojavu nasilja u društvenoj zajednici.

Femicid kao najteži oblik rodno zasnovanog nasilja nad ženama, zasnovan na seksističkoj ideologiji, stereotipnim rodnim ulogama i nejednakom odnosu moći između muškaraca i žena, u različitim kontekstima u aktuelnom zakonodavstvu u Bosni i Hercegovini nije adekvatno pravno tretiran s obzirom na stopu nasilja i krivična djela izvršena prema ženama, koja u svom određenju - kada je u pitanju sam motiv izvršenja - imaju osnovu rodno zasnovanog nasilja odnosno temelje se na postojećem odnosu izvršioca i žrtve.

Mijenjanje aktuelnog stanja i samog pristupa kao neizbježnu obavezu pred zakonodavna tijela u Bosni i Hercegovini nalaže i Vijeće Evrope kroz Konvenciju o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici.⁶¹

Dodatni problem u Bosni i Hercegovini predstavlja i činjenica da aktuelno zakonodavstvo, koje tretira rodnu ravnopravnost i zabranu nasilja i diskriminacije na entitetskim nivoima, uključujući i Brčko distrikt Bosne i Hercegovine, nije u određenim dijelovima usklađeno i različito tretira pojedina pitanja.⁶²

Efikasnija pravna uređenost problematike rodno zasnovanog nasilja, pa i seksualnog uznemiravanja kao čestog pojavnog oblika, trebalo bi da bude predmet ozbiljne intervencije zakonodavca kroz oblast krivičnih zakona u Bosni i Hercegovini u segmentu grupe krivičnih djela protiv života i tijela i/ili krivičnih djela protiv dostojanstva ličnosti i morala, a ne kako dosadašnja praksa pokazuje. Tako je, na primjer, Vlada Federacije Bosne i Hercegovine donijela *Odluku o politici nulte tolerancije prema djelima seksualnog uznemiravanja i uznemiravanja na osnovu spola u federalnim organima uprave, federalnim upravnim organizacijama, službama i drugim tijelima čiji je osnivač Vlada Federacije Bosne i Hercegovine*⁶³ koja navodi na to da krivična materija koja uređuje ovu oblast nije dovoljno efikasna niti dovoljno ozbiljna, jer za neželjeno i neprimjereno fizičko ponašanje seksualne prirode *a prima vista predviđa* i sugeriše da se takva ponašanja procesuiraju i sankcionišu kroz

⁶⁰ Izvještaj GREVIO-a o zakonodavnim i drugim mjerama za provođenje odredbi Konvencije Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici od 24. 6. 2022. godine.

⁶¹ Konvenciju o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici potpisale su 11. 5. 2011. godine države članice Vijeća Evrope a u praksi je poznata kao Istanbulska konvencija.

⁶² Zakon o zaštiti od nasilja u porodici FBiH ("Službene novine FBiH", broj 20/2013 i 75/2021).

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 102/2012, 108/2013, 82/2015 i 84/2019).

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici u Brčko distriktu BiH ("Službeni glasnik Brčko distrikta BiH", broj 7/2018).

Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini ("Službeni glasnik BiH", broj 102/09, 16/03 i 102/09).

Zakon o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini ("Službeni glasnik BiH", broj 59/2009 i 66/2016).

⁶³ Odluka o politici nulte tolerancije prema djelima seksualnog uznemiravanja i uznemiravanja na osnovu spola u federalnim organima uprave, federalnim upravnim organizacijama, službama i drugim tijelima čiji je osnivač Vlada Federacije Bosne i Hercegovine, broj 1784/2022 od 15. 12. 2022. godine ("Službene novine Federacije BiH", broj 101/2022).

prijavu poslodavcu (federalni organi uprave, federalne upravne organizacije, službe i druga tijela čiji je osnivač Vlada Federacije Bosne i Hercegovine) koji će ovakve nedozvoljene radnje tretirati kroz disciplinski/interni postupak, što je daleko slabiji nivo zaštite, postupka ili same odmazde i sankcije prema izvršiocima nedozvoljenih radnji u odnosu na one kakve bi bile da se nedozvoljene radnje tretiraju kroz krivičnopravnu zaštitu krivičnog zakona i zakona o krivičnom postupku entitetskog nivoa. Ovakvom regulacijom ostaje otvoreno pitanje kako od seksualnog uznemiravanja i uznemiravanja na osnovu spola zaštititi žrtve (žene) koje nisu zaposlenice federalnih organa uprave, federalnih upravnih organizacija, službi i drugih tijela čiji je osnivač Vlada Federacije Bosne i Hercegovine.

Kolika je „ozbiljnost“ Vlade FBiH iskazana donošenjem ove Odluke “informativnog karaktera” i kolika je intencija njenog provođenja govori i činjenica da je Odlukom propisano da su “federalni organi dužni upoznati sve zaposlenike/ce sa sadržajem ove odluke i da će svaki zaposlenik/ca potpisati izjavu da je upoznat/a sa sadržajem ove odluke koja će činiti sastavni dio personalnog dosjea zaposlenih u federalnim organima uprave.”

Zabrinjavajuće je da se i prije nego što je Vlada Federacije Bosne i Hercegovine donijela ovu Odluku, očito zbog neadekvatne zakonske regulative na raznim nivoima, seksualno uznemiravanje i uznemiravanja na osnovu spola dešavalo i u policijskim strukturama u Bosni i Hercegovini od kojih je šire građanstvo očekivalo pružanje adekvatne primarne zaštite pri zaprimanju prijave oštećenih građana u sklopu borbe protiv seksualnog uznemiravanja i uznemiravanja na osnovu spola. Međutim, činjenica da su i u policijskim strukturama zabilježeni ovakvi slučajevi rezultirala je time da Udruženje „Mreža policijskih službenica” 2021. godine publikuje brošuru *Smjernice za postupanje u slučajevima seksualnog uznemiravanja i uznemiravanja na osnovu spola u policiji*.

Borba protiv rodno zasnovanog nasilja i seksualnog uznemiravanja kao čestog pojavnog oblika i adekvatna reakcija društva na navedeno zahtijeva napore države pa čak, ukoliko su potrebne, i jedinstvene smjernice za jednakopravnu zaštitu svih žena žrtava, bez obzira na to jesu li one zaposlene u federalnim službama i organima uprave ili policijskim agencijama ili su zaposlenice u realnom sektoru, medicini, prosvjeti ili trgovini ili su, pak, lica bez zaposlenja. U protivnom, parcijalno izdavanje smjernica pokazuje nemoć u rješavanju konkretnog problema, dok bi krivično procesno adekvatno regulisanje dalo najbolji javni i praktični rezultat.

Ozbiljan pristup u borbi protiv rodno zasnovanog nasilja sa svim njegovim pojavnim oblicima, s obzirom na negativan trend raznih pa i najgrubljih oblika rodno zasnovanog nasilja, traži zakonsku regulativu materijalnog krivičnog zakonodavstva.

Također je *de facto* evidentno da zakoni o zaštiti od nasilja u porodici koji se primjenjuju u BiH⁶⁴ u mnogome uređuju zaštitu od nasilja u porodici, vrste i svrhu zaštitnih mjera, međusobnu povezanost subjekata koji su u funkciji zaštite od nasilja u porodici i druga pitanja od značaja za zaštitu od nasilja u porodici, te detaljno i široko pojmovno određuju oblike psihičkog, fizičkog, seksualnog i drugih nasilja i prouzrokovanja štete.

⁶⁴ Zakon o zaštiti od nasilja u porodici FBiH (“Službene novine FBiH”, broj 20/2013 i 75/2021).

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske (“Službeni glasnik Republike Srpske”, broj 102/2012, 108/2013, 82/2015 i 84/2019).

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici u Brčko distriktu BiH (“Službeni glasnik Brčko distrikta BiH”, broj 7/2018).

Naprimjer, u Federaciji BiH Zakon o zaštiti od nasilja u porodici predviđa da Vlada Federacije BiH donosi strategiju za prevenciju nasilja u porodici u kojoj će se definisati strateški ciljevi za prevenciju/suzbijanje nasilja u porodici i način osiguranja sredstava za finansiranje provođenja strateških ciljeva. Međutim, aktualna strategija i poduzete mjere zahtijevaju revidiranje aktivnosti, jer opći indikatori koji se prate tokom realizacije strategije, a posebno „stepen smanjenja svih oblika nasilja u porodici“, s obzirom na aktualne slučajeve i učestali broj brutalnih egzekucija (ubistava), zahtijevaju dodatno djelovanje i mijenjanje dosadašnjeg pristupa.

Kada je u pitanju provođenje zakona o zaštiti od nasilja u porodici u BiH odnosno sam pristup sankcionisanju radnji nasilja u porodici ili prijetnji tim radnjama, gdje samo izvršenje nekih od tih radnji nasilja (*primjena fizičke sile na fizički ili psihički integritet člana porodice, postupanje koje može prouzrokovati ili izazvati opasnost da će prouzrokovati fizičku ili psihičku bol ili patnju, prouzrokovanje straha ili lične ugroženosti ucjenom ili prinudom, fizički napad i upotreba fizičkog nasilja odnosno postupanje nadležnih*) predstavlja i radnje izvršenja pojedinih krivičnih djela protiv života i tijela, konkretne se radnje primjenom zakona o zaštiti od nasilja u porodici sankcionišu provođenjem prekršajnih postupaka (umjesto krivičnih) pred prekršajnim odjeljenjem općinskih sudova, uz napomenu da je u Federaciji BiH sankcija za osobe i službene osobe koje postupe suprotno odredbama zakona predviđena novčana kazna u rasponu od 100 do 3000 KM, dok je za iste te „propuste“ odnosno ponašanja suprotna zakonu novčana sankcija u Republici Srpskoj od 300 do 7000 KM, a u Brčko distriktu Bosne i Hercegovine od 300 KM do 1500 KM.

U pogledu nadzora nad provođenjem zakona, u Brčko distriktu BiH on je povjeren Odjeljenju za zdravstvo i ostale usluge, u Federaciji BiH Federalnom ministarstvu pravde, a u Republici Srpskoj Ministarstvu unutrašnjih poslova i Ministarstvu zdravlja i socijalne zaštite.

3. Zaključak

Rodno zasnovano nasilje u svim njegovim oblicima prisutno je u bh. društvu sa posebnim segmentom teškog fizičkog zlostavljanja i povređivanja te femicida kao njegovog najtežeg oblika.

Femicid, odnosno okolnost odnosa između izvršioca i žrtve, u krivičnom zakonodavstvu u Bosni i Hercegovini uopće nije normiran kao zasebno (imenovano) krivično djelo kako bi se na adekvatan način odgovorilo na sve češću konkretnu pojavu rodno zasnovanog nasilja (femicida) ili tjelesnih povreda proizašlih iz nasilnog odnosa u kome su bili izvršilac i žrtva.

Konvenciju o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, koju su potpisale države članice Vijeća Evrope pa i Bosna i Hercegovina, napokon treba implementirati u domaćem krivičnom zakonodavstvu, jer aktuelni zakoni primjenjivi u oblasti rodno zasnovanog nasilja nisu dali očekivanu zaštitu žrtvama s obzirom na trend porasta ovih krivičnih djela.

Adekvatna zakonska regulativa i njena harmonizacija u pogledu samih odredbi i nadzora nad provođenjem zakona na nivou Bosne i Hercegovine smanjila bi mogućnost da se veoma ozbiljna problematika svih vidova i posljedica rodno zasnovanog nasilja neadekvatno rješava i reguliše odlukama vlada ili određenim parcijalno primjenjivim „uputstvima“, što stvara sliku nemoći države u borbi protiv rodno zasnovanog nasilja.

Potrebu za adekvatnom reakcijom društva na sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, ukoliko težimo punopravnom članstvu u EU, kroz prijedloge i sugestije nalaže i Izvještaj GREVIO-a za Bosnu i Hercegovinu o zakonodavnim i drugim mjerama za provođenje/primjenu odredbi Konvencije Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici od 24. 6. 2022. godine.

Literatura

Petrović, Borislav i Jovašević Dragan (2005). Krivično/kazneno pravo Bosne i Hercegovine: opći dio. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.

Izveštaj GREVIO-a o zakonodavnim i drugim mjerama za provođenje odredbi Konvencije Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici od 24. 6. 2022. godine.

Pravni propisi

Konvencija Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici. Sarajevo: "Službeni glasnik BiH - Međunarodni ugovori", broj 19/13.

Krivični zakon Brčko distrikta BiH. Brčko: "Službeni glasnik Brčko distrikta BiH", broj 19/20.

Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine. Sarajevo: "Službene novine Federacije BiH", br. 21/2004, 69/2004, 18/2005, 42/2010, 59/2014, 76/2014, 46/2016, 75/2017 i 31/2023.

Krivični zakonik Republike Srpske. Banja Luka: "Službeni glasnik Republike Srpske", br. broj 64/2017, 104/2018 - odluka US, 15/2021, 89/2021, 73/2023 i "Službeni glasnik BiH", broj 9/2024 - odluka US BiH.

Odluka o politici nulte tolerancije prema djelima seksualnog uznemiravanja i uznemiravanja na osnovu spola u federalnim organima uprave, federalnim upravnim organizacijama, službama i drugim tijelima čiji je osnivač Vlada Federacije Bosne i Hercegovine, broj 1784/2022 od 15. 12. 2022. godine. Sarajevo: "Službene novine Federacije BiH, broj 101/2022.

Prijedlog zakona o izmjeni i dopuni Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine od 4. 9. 2023. godine (predlagač: dr. Dennis Gratz, poslanik u Predstavničkom domu Parlamenta FBiH).

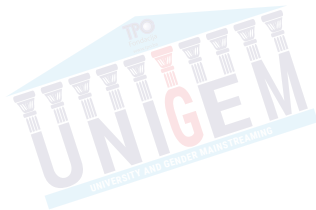
Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: "Službeni glasnik BiH", broj 102/09,16/03 i 102/09.

Zakon o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: "Službeni glasnik BiH", broj 59/2009 i 66/2016.

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici FBiH. Sarajevo: "Službene novine FBiH", broj 20/2013 i 75/2021.

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske. Banja Luka: "Službeni glasnik Republike Srpske", broj 102/2012, 108/2013, 82/2015 i 84/2019.

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici u Brčko distriktu BiH. Brčko: "Službeni glasnik Brčko distrikta BiH", broj 7/2018.

IV. RODNA PRAVDA IZ PERSPEKTIVE PREŽIVJELIH

Pravda u ogledalu preživjelih nasilja u porodici

————— Sabiha Husić i Zilka Spahić Šiljak

Sažetak

Rad se temelji na kritičkoj analizi diskursa prijavljivanja i procesuiranja nasilja u porodici. Metodološki, rad se sastoji iz dva dijela: prvi dio će obuhvatiti kvalitativnu analizu intervjua sa ženama koje su preživjele različite oblike nasilja u porodici, koje su različitog obrazovanja, starosne dobi, statusa zaposlenja i mjesta prebivališta; drugi će dio obuhvatiti analizu dostupne dokumentacije od nadležnih institucija (izvještaji, izjave, rješenja, anamneze, dokumentacija pravosudnih institucija i sigurne kuće u procesu zbrinjavanja i podrške), a koja se nalazi u ličnim kartonima žena preživjelih nasilje i zbrinutih u sigurnu kuću. Uglavnom se u diskursnim analizama uzimaju u obzir dokumenti, izjave predstavnika relevantnih institucija i medijski istupi, dok se zanemaruje perspektiva osoba nad kojima je nasilje izvršeno. Važno je pokazati na koji način žene, koje su preživjele nasilje u porodici, percipiraju i doživljavaju procese od prijavljivanja do okončanja slučaja ili konačne sudske presude, te kako socio-kulturni pritisci i normaliziranje nasilja utječu na internaliziranje krivnje i srama. Rad će se temeljiti na feminističkim teorijskim uvidima o rodno responzivnoj pravdi, koja se temelji na iskustvu žena, i rodnoj nejednakosti, koja je rezultat različitih društveni, kulturnih i političkih faktora.

Ključne riječi: rodno zasnovano nasilje, nasilje u porodici, kritička analiza diskursa, pravda, socio-kulturalni utjecaji

1. Uvod

Feministički pristupi pitanjima nasilja u porodici (Dobash i Dobash 1979, Frazer i Hutchings 2022; Campbell 2022; Verges 2022; Spahić Šiljak, Kovačević i Husanović 2022a; Husić 2023), kao obliku rodno zasnovanog nasilja, počivaju na premisi da su u patrijarhalnim društvima žene izložene opresiji muškaraca koji su, prema većini istraživanja u najvećoj mjeri, preko 95%, počinitelji nasilja (UN Women). Zbog fizičke, političke i ekonomske moći žene su stoljećima bile podređene muškarcima i trpile su različite vidove nasilja i izrabljivanja.

Feministički pristupi to pripisuju naučenim socijalizacijskim obrascima ponašanja, koji su društveno konstruirani kroz binarne rodne uloge, pa se onda smatra da ono što je konstruirano treba dekonstruirati i graditi nove uloge, odnosno da hijerarhijski rodni odnosi nisu prirodna datost.

Feministički pristupi koriste rod kao analitičku kategoriju u analizi svih važnih društvenih pitanja. Rod je "koncept koji se odnosi na društvene razlike između žena i muškaraca, razlike koje su naučene, koje se s vremenom mijenjaju i koje imaju

širok raspon varijacija unutar jedne kulture i između kultura” (Anić 2011: 25). U vezi s tim, rodno zasnovano nasilje temelji se na rodnim ulogama i “definira se kao djelo koje se vrši na osnovu nečijeg spola, roda i seksualne orijentacije, a rezultira seksualnom ili psihičkom povredom i patnjom uključujući i prijetnje takvim djelima, prisilu, proizvoljno lišavanje slobode...” (Spahić Šiljak, Kovačević i Husanović 2022b). Feministički pristupi rodno zasnovanom nasilju uključuju četiri ključna elementa: a) iskustvo žena, b) to iskustvo obuhvaća različite forme nasilja, c) nasilje se događa u kontinuitetu u miru i ratu, d) pokazuje nejednak rodni poredak (Campbell 2022: 33). Razvijanja jasnih odgovora i dokumentovanje nasilja nad ženama s jasnim indikatorima preduvjet su za kreiranje rodnih politika oslobođenih od rodnih predrasuda i politika eliminacije nasilja nad ženama (Walby 2005). Merry S. Engle (2009: 3), s druge strane, naglašava da različiti oblici nasilja ovise o orodnjenim identitetima osobe i orodnjenim odnosima. Naprimjer, fizičko discipliniranje žene u braku muškarac opravdava neposluhom ili silovanje u ratu vojnik opravdava obeščašćivanjem “simboličkog tijela nacije” svoga neprijatelja (Engle 2009: 3).

Takva vrsta orodnjenog nasilja i odnosa žensko tijelo percipira kao bojno polje i teritoriju neprijatelja, odnosno vlasništvo muškarca koje on kontrolira. Naime, žena je u patrijarhalnim kulturama prenositeljica i čuvarica tradicije i kulture te je simbolički bila vrlo važna i u izgradnji i očuvanju etno-nacionalnih identiteta, ali i očuvanju moralnih vrijednosti porodice (Spahić Šiljak 2010). Tako pozicionirana, istovremeno je refleksija društva i vrijednosti koje to društvo baštini, ali i norma prema kojoj se upravljaju rodni odnosi u porodici i društvu. U Bosni i Hercegovini brojne nevladine organizacije bave se zaštitom žena od nasilja u porodici i drugim vidovima rodno zasnovanog nasilja, a *Medica Zenica*, kao prva i jedna od najprominentnijih nevladinih organizacija od osnivanja 1993. godine, bavi se zaštitom i podrškom preživjelim žrtvama silovanja i žrtvama seksualnog nasilja, uključujući i druge oblike rodno zasnovanog nasilja, kako u ratu tako i u miru.

U prethodne tri decenije *Medica Zenica* pratila je hiljade žena, djece i porodica te postala prepoznata i izvan granica BiH po metodama rada, kako sa preživjelim, tako i sa predstavnicima državnih institucija, koje imaju obavezu zaštite i podrške u primjeni zakona i multidisciplinarnog pristupa, shodno individualiziranim potrebama žena. Razvijene i primijenjene metode u radu imale su osnažujuće i terapijsko djelovanje, kao i transformativne utjecaje (Husić 2023).

2. Metodološki i teorijski okvir rada

Ono što je *diferentia specifica* ovog rada jeste što se ogledalo okreće prema perspektivama preživjelih, jer je, pored analize društvene stvarnosti u vezi sa rodno zasnovanim nasiljem, važno uključiti i njihova svjedočanstva i iskustva. Uglavnom se analiziraju dokumenti, medijske izjave te procesuiranje nasilja u institucijama pravosudnog sistema, dok se ostvarivanje pravde vrlo rijetko promatra iz ugla obepravljenih, isključenih i ušutkanih.

Cilj ovog rada jeste, kroz kritičku analizu diskursa i intervju sa preživjelim, pokazati na koji način one doživljavaju prijavljivanje i procesuiranje nasilja u porodici i kako se nose sa društvenom stigmom i pritiscima, zbog kojih često internaliziraju krivnju i sram.

Kritičkom analizom diskursa analiziraju se strukture moći i različite vrste društvene nepravde, ali se isto tako otkriva uloga diskursa u održavanju nepravdanih

struktura i dominacije, odnosno ukazuje se na poveznice izgovorenog, struktura moći i ideologije. Da bi se shvatilo na koji način, primjerice, pravosudne i druge povezane institucije sistema moći perpetuiraju rodne diskriminatorne prakse i druge suptilne oblike nasilja, važno je kritičkom analizom diskursa pokazati kako ti mehanizmi djeluju te na koje načine provode pravne i simboličke oblike nasilja nad ženama koje su preživjele nasilje u porodici (Weiss i Wodak 2003).

Prema Van Dijk (2001: 353) kritička analiza diskursa uključuje govorenje ili tekst, kao korpus znanja i skup uvjeta i postupaka koji određuju načine prihvatljivog komuniciranja i korištenja tog znanja. Pored toga, kritička analiza diskursa propituje na koji način diskurzivne strukture jednog društva ostvaruju, legitimiraju i reproduciraju odnose moći. Ruth Wodak (2002: 12) smatra da je važno uzeti u obzir sljedeće principe kritičke analize diskursa: interdisciplinarnost; orijentiranost na probleme (identiteti, rasizam, diskriminacija...); eklektičnost (integriranje različitih metodoloških i teorijskih pristupa); etnografski rad na terenu; abduktivnost (kretanje između teorije i podataka); intertekstualnost i interdiskurzivnost; kontekst, orijentiranost na problem; kombiniranje velikih teorija kao temelja i manjih za konkretno istraživanje (Wodak 2002: 14).

Ono što razlikuje kritičku analizu od drugih sociolingvističkih istraživanja jeste analiza odnosa između društvene hijerarhije, moći koju ona producira i jezika kojim iskazuje tu moć. Simbolička moć jezika u odnosima onih koji imaju autoritete, kakve su institucije sistema vlasti, i građanki i građana koje/i traže zakonom zagwarantirana prava, velika je i često nije dovoljno vidljivo na koji se način isključuju određene grupe, među kojima su žene koje su isključene sa pozicija moći, ali im se ograničava prostor da artikuliraju svoje stavove i mišljenja (Bourdieu 1992: 23–37).

Žene doživljavaju i simboličko nasilje kroz jezik kojim se perpetuira rodna diskriminacija tokom prijavljivanja i procesuiranja slučajeva nasilja. Dovodi se u pitanje njihov karakter, umanjuje im se sposobnost rasuđivanja i razumijevanja odnosa i događaja, i u konačnici ih se ne uzima u obzir kao one koji imaju moć jasno opisati svoje iskustvo (Bourdieu 1992: 153). U društvu su preživjele suočene s osudom, kao da su one počinile nasilje, što ima za posljedicu odbacivanje, neprihvatanje i isključivanje (Husić 2023: 41).

Zbog toga je važno pored analize dokumentacije institucija, okrenuti ogledalo prema preživjelima i čuti kojim jezikom one govore i kako su iskusile ove procese, na koji način razumijevaju diskurse moći te da li i na koji način uspijevaju da se odupru isključenju u simboličkom nasilju.

U ovom radu se kroz kritičku analizu diskursa provode dvije vrste analize – analiza intervjua sa ispitanicama i analiza dokumenata. Prva vrsta analize odnosi se na intervjue sa preživjelima koje su intervjuirane, a boravile su u sigurnoj kući prosječno tri mjeseca u periodu 2021–2023. godine. Analiza je obuhvatila i dubinske intervjue sa šest preživjelih koje su bile zbrinute i dobile podršku u sigurnoj kući *Medice*. Raspon njihove starosti varira od 35 do 56 godina, kao i obrazovanje – dvije ispitanice su sa završenom srednjom školom, dok su četiri sa osnovnom školom. Tri ispitanice žive na selu, jedna u gradu, a jedna u predgrađu. Nijedna od ispitanica nema formalno zaposlenje te uglavnom rade po potrebi, na održavanju, poslovima pomoćne kuharice ili se bave poljoprivredom. Imaju djecu u dobi od jedne do 35 godina.

Istraživačka pitanja od kojih se krenulo u ovom radu uključuju sljedeće:

1. Kako žene prepoznaju nasilje i šta je presudno u odluci da ga prijave?
2. Kome žene vjeruju kada odluče prijaviti nasilje i šta očekuju?
3. Kako žene razumijevaju odgovore institucija u smislu vlastite sigurnosti i zaštite?
4. Kako institucionalni odgovori kod prijavljivanja nasilja utječu na samopoštovanje žene?
5. Pokazati zašto žene odustaju od nastavka procesa krivičnog gonjenja?

Polustrukturirani upitnik za dubinske intervjuje sadržavao je sedamnaest pitanja koja uključuju važne demografske varijable (urbano, ruralno, obrazovanje, zaposlenost, religioznost, porodično i socijalno okruženje), ali i koje vrste nasilja su preživjele, šta su doživjele kada su prijavile nasilje, kakvi su odgovori institucija bili, da li su imale i koju vrstu podrške, da li su se osjećale sigurno i zaštićeno, da li su nastavile proces do kraja ili su odustale i zašto, te kako one percipiraju pravdu za preživjele.

Uvidom u dostupnu dokumentaciju analizirana su 143 dokumenta, u prosjeku 24 po jednoj ispitanici. Stoga, druga vrsta analize obuhvata dokumentaciju žena koje su bile smještene u sigurnoj kući *Medice* Zenica, a koju su dobile od sigurnosnih snaga (policija), službi za socijalnu zaštitu (centri za socijalni rad), pravosudnih institucija (tužilaštvo i sudovi) te dokumentaciju koja se odnosi na podršku i zaštitu tokom boravka u sigurnoj kući.

Navedeni dokumenti kategorisani su u četiri kategorije:

- dokumenti vezani za prijem u sigurnu kuću: 30 dokumenata;
- dokumenti vezani za pruženu podršku i aktivnosti u sigurnoj kući: 58 dokumenata;
- dokumenti vezani za prestanak boravka i izlazak iz sigurne kuće: 15 dokumenata;
- ostali dokumenti dobiveni od nadležnih institucija: 40 dokumenata.

1. Prijem u sigurnu kuću: prijedlog za smještaj, izjava o dobrovoljnom boravku, prijem žene, obavijest o prijemu žene i/ili djece nadležnim institucijama, kućni red.
2. Pružene usluge i aktivnosti u sigurnoj kući: obrazac o uslugama, prvi intervju sa ženom, individualni programi rada, kontakti sa institucijama i evaluacijski upitnik na kraju tretmana i boravka žene.
3. Prestanak boravka i izlazak iz sigurne kuće: izjava o prestanku boravka i izlaska iz sigurne kuće, obavijest nadležnih institucija, potvrda o boravku, period i preporuka za daljnju zaštitu žene, kao i djece.
4. Ostali dokumenti: zapisnik o saslušanju stranke (preživjele), rješenje o izrečenim zaštitnim mjerama, zapisnik o izvršenom posredovanju, pisani dopisi s institucijama u vezi s kontaktiranjem djece, poziv svjedoku (preživjela) radi saslušanja u istrazi, nalazi i mišljenja ljekara, nalaz socijalnog radnika, rješenje o dodjeli privremene novčane pomoći ženi od centra za socijalni rad.

3. Rezultati istraživanja kroz dubinske intervjuje – percepcije i iskustva nasilja u porodici u ogledalu preživjelih

Analiza dubinskih intervjuja prikazuje diskurse moći u porodici i institucijama koje treba da ih štite, kao i dinamiku porodičnih odnosa u kojima je žena podređena volji muškarca i izložena različitim vidovima nasilja poput kontrole, pritiska, prijetnji i zlostavljanja. Participatornim feminističkim pristupom slušanja iskustava preživjelih pravda se sagledava, prije svega, u ogledalu obespravljenih. To je jedna od mogućnosti da žena u sigurnom prostoru uz narative vlastite kontrole podijeli svoja iskustva o preživljenom nasilju, ali i o sistemu podrške i zaštite. Navedena metoda omogućava ženi da ispriča bolna iskustva prateći vlastita osjećanja i vođena sopstvenom kontrolom uz podršku, povjenje i razumijevanje. Žene koje su bile zbrinute u sigurnoj kući dobrovoljno su odlučile svjedočiti i podijeliti vlastita iskustva, kako bi doprinijele boljem sagledavanju pravde iz njihove perspektive. Iskustva žena otkrivaju različite oblike nasilja s kojima su bile suočene.

3.1. “Voli on mene, ali...”

Preživjele svjedoče o različitim formama kontrole, pritiska i fizičkog discipliniranja s ciljem obeshrabrivanja žena da javno progovore o tome i prijave nasilje. Žene opisuju nasilje riječima: “Morala sam s njim raditi i kada sam bila bolesna”; “Odvodio me je na njivu, a onda maltretirao, udarao i prijetio da će me motorkom izrezati.” Iznoseći iskustva o nasilju, žene opisuju da su odmah nastupili problemi u braku: “Trpila sam, vjerujući u promjenu, da će se promijeniti kada se rodi dijete, ali se to nije desilo. Nisam imala gdje da se vratim, otac nije prihvatao povratak jer sam se udala, a on nije bio zadovoljan tom udajom.” Žene pokazuju da partneri pokušavaju relativizirati situaciju, govoreći: “Nije htio, nije, on me voli”, sugerirajući da žena pogrešno interpretira njegovo ponašanje. Također, partner pokušava preusmjeriti ženinu pažnju na drugu stranu, izjavljujući: “Gdje bi on to tako, pa nije to tako”, što dodatno potkopava ženin osjećaj stvarnosti i opravdava muško ponašanje.

Primjetan je osjećaj vlastitog okrivljavanja za preživljeno nasilje, kao i strah od obilježnosti te kako će društvo reagirati. Tako se stigmatizacija temelji na stavovima, vjerovanjima, ponašanjima, neizbalansiranoj moći, pogrešnom informiranju ili nedovoljnom znanju, a duboko ukorijenjena u društvenim faktorima, uključujući društvene i rodne norme te kulturne tabue. Interna i eksterna interakcija faktora usložnjava odnose te žene počinju razvijati negativnu sliku o sebi i razvijati samostigmatizaciju. Utjecaji instaliranja stigmatizacije su: “patrijarhalni” u 80% koji su povezani s odbacivanjem, omalovažavanjem i isključivanjem, kao i “rodni odnosi” u 45% (Husić 2023).

Konstruirana maskulinitet, kao snaga i dominacija, te femininost, kao osjećaj i slabost, reflektira se u životima muškaraca i žena tako što se pokazuje da muškarci nastoje održati svoju nadmoć prisilnom kontrolom, a žene trpe jer im niko ne vjeruje te su paralizirane traumom i strahom (Stark 2007; Spahić Šiljak, Kovačević, Husanović 2022). Načini na koji se prisilna kontrola manifestira u slučajevima rodno zasnovanog nasilja su različiti, kako Stark definira:

U prisilnoj kontroli, muška dominacija se konstruira od osobe do osobe kroz niz specifičnih ograničenja koja su stvorena, primijenjena, proizvedena, predstavljena, improvizirana, organizirana, pronađena, osporavana, ukradena, posuđena,

preuzeta ili manipulirana u jedinstvenim relacijskim kontekstima i za razne neposredne svrhe i učinke. (2007: 195)

Iskustva preživjele o osjećaju stalnog čekanja i strepnje, što je karakteristično za žene žrtve psihološkog zlostavljanja, "sve sam nešto čekala", a partner "ubijedio me da to nije nasilje", što ukazuje na manipulativno ponašanje partnera koje je uspjelo umanjiti ženin osjećaj vlastite vrijednosti i realnosti. Partner koristi uvredljive riječi "pravi me budalom", što ukazuje da je žena izložena ponižavajućem ponašanju: "Trpila sam 32 godine, možda što sam bila mlađa i mogla sam, ali više snage nemam, ne mogu više, samo sam molila Boga da nestanem... kaže mi, kad sjedneš na sedždu, ja ću ti zabit nož u leđa, nećeš se više nikad ispraviti"; "Trpjela sam nasilje oko 7 godina, nadajući se da će se situacija promijeniti i vjerujući u bolje trenutke u braku."

Progovoriti o nasilju nije jednostavno, ali postoji odlučujući trenutak za prijavu nasilja, a to je nasilje nad djecom: "...znao ih je udarati, ovog najstarijeg sina. Znao nas je poredati sve, pa uzme i smota sajlu kao prut i s tim nas je znao udarati."

Ključni trenutak u odluci da prijavi partnera za nasilje dolazi kada se žena osjeća kao da se "nešto u njoj prelomilo", odnosno trenutak kao "kapak, sad ili nikad", što ukazuje na njen odlučan stav da stavi tačku na nasilje i riješi situaciju.

3.2. Kome žene vjeruju kada odluče prijaviti nasilje i šta očekuju?

Žene nakon prijave nasilja vjeruju u podršku pojedinaca, porodice i institucija, kao i njihovo razumijevanje, ali ukazuju na mnogobrojna razočarenja: "Pomogla mi je sestra da nisam gladna ni ja ni dijete"; "komšinica da ga prijavim". Preživjele silovanje i seksualno nasilje, njih više od 65%, identificirale su "vjerovanje u dobre ljude" tokom suočavanja sa traumatskim iskustvima. (Husic 2023: 123).

U potrazi za izvorima u suočavanju s nasiljem žene prepoznaju snage u vjeri, "nadam se da će Bog pomoći, da će se situacija poboljšati". Vjera u Boga prepoznaje se u više od 90% žena preživjelih silovanje u situacijama koje su izgledale bezizlazne. (Husic 2023: 142–143).

Žena opisuje da nikada ne bi prijavila nasilje jer su joj bile u podsvijesti riječi muža: "ja ću tebe ubiti, pa neću tebe prvo ubiti, prije ću ubiti sve tvoje, da gledaš pa ćeš ti onda biti ubijena." Trpila je vjerujući u njegove riječi, a nakon ubijene Nizame bila je uvjerenija u prijetnje. Presudan momenat da prijavi nasilje, kada su djeca stala uz majku, to je doživjela kao znak da neće biti osuđivana ni ostavljena. "Prvo sam se povjerala roditeljima, a oni su nazvali i prijavili policiji; bilo im je dosta tog maltretiranja mene i djece." Kada je stigla u policiju, bila je u šoku, prestravljena, pretučena, ali odlučna da progovori.

Žene, ukazuju povjerenje policiji, međutim, nekim ženama je nedostajala podrška tokom davanja izjava, posebno ako su morale brinuti o djeci. Neke su se obratile hitnoj pomoći, ali nisu osjećale podršku. To može biti zbog nedostatka vidljivih fizičkih ozljeda ili neprihvatanja psihološkog nasilja kao ozbiljnog problema. Nasilje nad ženama se, dakle, priznaje tek onda kada eskalira u teškim fizičkim oblicima zlostavljanja, dok se drugi vidovi nasilja zanemaruju i time se zamagljuje čitav spektar drugih vidova nasilja, ali i simboličko nasilje koje institucije sistema provode (Bourdieu 1992: 23–37).

Dok su neke žene vjerovale i dobile podršku u službama socijalne zaštite, drugima se suočile s poteškoćama. To se posebno očitivalo kada su tražile da budu zbrinute u sigurnu kuću. Pored toga, nisu imale pravnu i ekonomsku podršku koja ih dodatno čini ranjivim da napuste nasilnog partnera.

3.3. Zaštita policije i odnos centra za socijalni rad

Nakon što se žene ohrabre i prekinu šutnju, institucije im ne pružaju adekvatan odgovor na njihove potrebe. Preživjele navode da im policija nije objasnila da će suprug biti priveden i zadržan osam sati zbog alkoholiziranog stanja, da sutradan treba dati izjavu i otići u hitnu radi medicinskog pregleda. Rodno neosjetljiv sistem ostavlja žene u strahu, s porukama da ostanu u kući bez informacija šta će dalje biti, te se samo perpeturia simboličko nasilje koje se vidi u izjavama preživjelih (Bourdieu 1992: 23–37).

Preživjele smatraju olakšavajućim kada ih policija informira o sigurnoj kući: "(...) ja sam zaštićena, meni je lijepo, meni je sigurno, ovdje sam se naspavala... Isprepadana, da me neće udariti, da me neće ubiti, sad razgovaram o svojim strahovima, a uglavnom sam šutila"; "Meni je pravica u sigurnoj kući objasnila šta će biti dalje u mom slučaju".

Također, gdje mogu dobiti ljekarsku pomoć: "meni je puno značilo kada me policija odvela ljekaru."

Preživjele ne dobiju detaljne informacije u slučaju razvoda, alimentacije i krivičnog gonjenja počinioca, jer predstavnici institucija ne pokazuju senzibilnost za poziciju u kojoj se nalaze, što je vid simboličkog i pravnog nasilja (Weiss i Wodak 2003). Diskurzivna pravda uključuje preživjele kao aktere koji trebaju imati punu informaciju da bi razumjele svoja prava, položaj i pravne akcije koje mogu poduzeti (Bourdieu 1992: 23–37).

"Niko mi nije objasnio šta sada poslije prijave nasilja, kada će on odgovarati za nasilje"; "Kada pitam što ne razumijem ili ne čujem, jer imam oštećen sluh, odgovore: 'Sada smo ti to objasnili, nisi ti jedina s kojom radimo.'"

Jedan od vidova nesigurnosti koje doživljavaju žene jeste i odnos institucija koje provjeravaju majku djeteta nakog povjerenog starateljstva tokom kućnih posjeta. Žene su ukazale na nedolično i ponižavajuće ponašanje predstavnika institucija koje ih kontroliraju, a to nije njihova nadležnost, dok se istovremeno ne preispituju ponašanja bivšeg muža: "Njemu se gleda ako je nešto malo učinio dobrog, a podrazumijevaju da ja moram biti dobra i činiti dobro cijeli život i to kako drugi hoće"; "Meni su uzele mobilni telefon, bez pitanja, provjeravaju me, a njega ne pitaju da li se brine o djetetu, da li mu daje alimentaciju. One me uče o majčinstvu, i upravljaju mojim djetetom."

Ovaj primjer kršenja privatnosti i degradiranja žene može biti povezano i s naučenim stereotipnim odnosima kontrole prema ženi. Vid kontrole su i pritisci da žene odustanu od prijave, da se pomire s nasilnikom, jer je u ekonomski nepovoljnijoj situaciji: "moje dijete će dati mužu samo zato što on radi, a ja ne, i neće odgovarati za nasilje prema meni."

Žene identificiraju poniženje zbog čestog podvrgavanja vještačenjima, procjenama psihijataru i psihologu dok se rijetko institucije bave njihovim traumatičnim iskustvima. U procesu starateljstva i razvoda nedostatak ekonomskih resursa

predstavlja veliki izazov, što je povezano sa konceptom ekonomske moći koja je u rukama muškaraca, dok žene imaju manje ekonomske resurse što ih stavlja u nepovoljniji položaj u pravnim borbama:

“Nisam imala novac da platim advokata pa sam se sama borila kako znam i umijem, a on ima pare i pored njega sjede dva advokata”

3.4. Zašto se moram osjećati krivom?

Iskustvo nasilja može duboko utjecati na samopoštovanje žene, narušavajući njezinu sliku o sebi i sposobnost da vjeruje u vlastite vrijednosti. One prolaze kroz mnogobrojne lične i društvene borbe koje značajno utječu na njihovo samopoštovanje. Osjećaj krivnje i stida, u riječima: “Ja kad izađem na ulicu, pitam se, zašto se moram osjećati krivom?”, može izazvati duboke unutarnje konflikte i osjećaj manje vrijednosti.

Žena se može osjećati kao da je sama kriva za situaciju u kojoj se našla, a to je povezano i sa strahom da nisu u stanju zaštititi sebe, svoju djecu, ali i sa strahom od društvene reakcije, koja se ogleda u stigmatizaciji. Patrijarhalne strukture moći i dalje podržavaju binarnu sliku odnosa između žena i muškaraca, naglašavajući superiornost muškarca i inferiornost žene, pa zbog toga žene konstantno preispituju svoja ponašanja, traže greške u sebi i produbljuju osjećaje stida, samookrivljivanja i manje vrijednosti (Fulchiron i sur. 2009).

Birokratske procedure su složene i da bi ostvarile pravdu ili dobile podršku, moraju prikupiti veliki broj dokumenata. Simboličko nasilje koje se ogleda u jeziku pokazuje kako birokratski aparat uništava ženu. Riječi da je žena “iskusila nasilje” vrijeđaju preživjele i to one opisuju riječima: “...nisam ja iskusila nasilje, nisam ga kušala, ja sam trpila nasilje vjerujući da će se on promijeniti.” Jezik otkriva moć onih koji odlučuju o životima preživjelih kroz različite dokumente u kojima se diskursi moći izražavaju kroz riječi, kao što je kušanje nasilja (Wodak 2002: 12).

Strukturalne forme patrijarhata koje vladaju u institucijama ohrabruju žene da prijave nasilje, perpetuiraju stereotipna očekivanja od žena da budu strpljive i pokorne. Umjesto da dobiju javno priznanje da nisu krive, ženama se konstantno nameće osjećaj krivnje, što narušava njihovo vlastito samopoštovanje i samopouzdanje.

4. Rezultati istraživanja kroz analizu dokumenata: institucionalna nepravda u procesuiranju nasilja u porodici

Analiza 143 dokumenta iz sigurne kuće, centara za socijalni rad, policije i pravosudnih institucija (tužilaštvo, općinski i kantonalni sudovi) pokazuje da su diskursi moći institucija sistema koje, provodeći zakon, ne postupaju uvijek *bona fide* prema ženama koje prijave nasilje u porodici. Međutim, šta se događa kada se pojedinke i odvažne prijaviti nasilje? Ne samo da institucije sistema ne pružaju zaštitu preživjelim već ih kroz perpetuiranje diskriminatornih praksi i nedovoljno jasnih uputstava obeshrabruju i dovode u situaciju da preispituju same sebe o “svojoj krivici”.

Pored direktnih oblika institucionalnog nasilja, češći su indirektni, suptilni oblici koje preživjele teško mogu prepoznati, a to su, primjerice, korištenje jezika koji ukazuje na nasilje, uskraćivanje informacija preživjelim da razumiju svoja prava, način zaštite i podrške, kao i greške namjerne ili nenamjerne koje preživjele

moгу dovesti u nepovoljan položaj da se slučaj obustavi ili odbaci zbog proceduralnih propusta.

4.1. Nekonzistentni podaci i uskraćivanje informacija

Institucije sistema obavezne su tačno i precizno navoditi podatke. Ipak, propusti su vidni: pogrešno navođenje podataka i štire informacije u dokumentima. To je jedan od načina reprodukcije moći i obezvređivanje preživjelih, što može utjecati na daljnji tok ostvarivanja pravde, izazvati konfuziju i mnogobrojne poteškoće u dokazivanju preživljenog nasilja.

Uočava se nekonzistentnost u praksi i uzimanju izjava za zapisnik u centrima za socijalni rad: neki redovno praktikuju, drugi ne. Same izjave često su konfuzne i nejasne. Primjera radi, na samom početku izjave navodi se identitet žene, žrtve nasilja, a u daljnjem tekstu umjesto podataka žene navode se podaci počinioca nasilja, te iz samih navoda proizilazi da je žrtva nasilja ujedno i počinitelj nasilja, "sam prema sebi".

Uviđa se dodatna izloženost stresu i retraumatizacija žena davanjem izjava više puta u institucijama: centrima za socijalni rad, policiji i tužilaštvu. Usljed preživljene traume žena ne može identično dati izjavu institucijama, a što može biti iskorišteno protiv nje od počinioca i/ili njegove odbrane.

U rješenjima o izrečenim zaštitnim mjerama, one se odnose na ženu, ali ne i na maloljetnu djecu koja su s njom. To uslođnjava proces zaštite, zbog činjenice da ih otac djece može kontaktirati, a time je neizostavan i kontakt sa ženom i pored izrečenih mjera.

Uočeno je da u procesu zbrinjavanja žena u sigurnu kuću, u krajnjoj situaciji, ako nemaju gdje drugdje, institucije ne slušaju njihove glasove i zahtjeve da im je potrebna stručna zaštita. U zapisniku o saslušanju stranke (termin koji se koristi za preživjelu) navodi se kraća izjava o nasilju, kao i da žena ne želi mirenje, želi razvod i mir koji vidi u sigurnoj kući, navodeći: "Molim da ostanem u sigurnoj kući, da se oporavim od dugogodišnjeg maltretiranja i nasilja."

U dopisima službe socijalne zaštite navodi se: "Centar će u skladu sa svojim nadležnostima u daljem svom radu nastojati da na odgovarajući način zbrine ženu (navodeći ime) i njenu malodobnu djecu." Iz ovako napisanog dopisa, žene uglavnom ne poznaju koje su to nadležnosti, a i termin 'nastojati' ne konkretizira način zbrinjavanja. Dopisi institucija, pored nejasnoće, nedovoljno su konkretni pa, iako deklarativno nešto postoji, u praksi je teško primjenjivo i ostavlja ženu nedovoljno informiranu. Medicinski nalazi, ljekarski pregledi i druga dokumentacija preživjele ostaje u zdravstvenim ustanovama i uglavnom samo na lični zahtjev se izdaje, a za preživjelu to je dodatno vrijeme i napor.

Također, vid simboličkog nasilja, koji je prepoznat u intervjuima sa ženama, jeste i uskraćivanje informacija koje su bitne za preživjele da bi mogle donijeti informiranu odluku da li i kako će nastaviti sudjelovati u krivičnom gonjenju počinitelja nasilja. Diskurzivne strukture moći koriste sistem da provode pravne i simboličke oblike nasilja (Weiss i Wodak 2003) tako što se skrivaju iza komplicirane pravne terminologije i davanje informacija u reduciranoj formi koje i vrlo obrazovane osobe teško razumiju.

U rješenju o izrečenim mjerama, uzima se i izjava od žene da li želi krivično gonjenje počinioca pa se navodi: "...kako je to opisao svjedok (mислеći na preživjelu nasilja) u svojoj izjavi, izjavila, da od ranije trpi nasilje te da želi da se istom izreknu zaštitne mjere, ali da ne želi krivično gonjenje." Upitno je da li je ženi objašnjeno postupanje po dva zakona: Zakon o zaštiti od nasilja u porodici u FBiH i Krivičnog zakona FBiH Član 222. Na to ukazuje i nerazumijevanje Zakona od same žrtve u analizi Zapisnika o izvršenom posredovanju u kojem se navodi: "...navodeći ime počinioca, on je osuđen zbog nasilja u porodici, izrečene su mu zaštitne mjere u trajanju od godine dana." Ovakvi i slični primjeri ukazuju na nerazumijevanje zaštitnih mjera i krivičnog gonjenja. Zakon o zaštiti od nasilja u FBiH prepoznaje zaštitne mjere koje imaju svrhu da se osigura zaštita i sigurnost žrtvi nasilja, te spriječi ponavljanje nasilja. Zaštitne mjere nikako se ne bi trebale razumijevati kao sankcija počiniocu jer ga izrečene mjere ne oslobađaju krivičnog gonjenja za počinjeno nasilje u porodici.

Jasnoća ovih procedura ključna je za odluku žene o procesuiranju nasilja. U slučajevima gdje su se žene izjasnile da ne žele krivično gonjenje počinioca ili da ne žele svjedočiti, slučajevi su se obustavljali. To ukazuje da se krivičnom djelu nasilja u porodici ne prilazi jednako ozbiljno kao drugim krivičnim djelima te da se sam proces dokazivanja stavlja na teret žene.

Nedovoljna koordiniranost i povezanost aktera usložnjava zaštitu žrtava nasilja, a to se vidi i iz izjave: "mi smo svoje uradili neka drugi rade svoje." Pitanje je ko su "mi" i "drugi" u procesu podrške? Institucije imaju obavezu zaštititi žrtve nasilja, međutim prebacivanjem odgovornost na druge, žene ostaju bez zaštite. Za preživjelu je to dodatna vrsta simboličkog nasilja, iako Konvencija Vijeća Evrope o prevenciji nasilja nad ženama i nasilja u porodici jasno kaže da je država obavezna omogućiti brzu zaštitu i zbrinjavanje žena, žrtava nasilja u okviru općih i specijaliziranih usluga.

4.2. Ima li dovoljno dokaza za krivično gonjenje?

Da li postoje dovoljni dokazi za pokretanje krivičnog postupka često ovisi o nizu faktora, uključujući svjedočenje žena, preživjelih nasilja, dostupnosti materijalnih dokaza, svjedoka. Žrtve nasilja u tom procesu su nerijetko izložene i institucionalnom nasilju davanju izjava mnogobrojnim institucijama, koje se nedovoljno koriste u krivičnom gonjenju zbog uočenih formalno-pravnih nedostataka.

Postoje različiti dokumenti, a neki od njih su navedeni u ovom radu. Ali ako žene ne svjedoče u procesu krivičnog gonjenja, što je njihovo zakonsko pravo, onda se počinioci najčešće ne gone po službenoj dužnosti. Postavlja se pitanje zašto je teret dokazivanja na ženi? Zašto joj se stavljaju novi zahtjevi i odgovornosti? Koliko je puta dala izjavu, a to opisuje riječima, kao što su: "ne znam ni kome sam više dala izjavu, a opet zovu, pa ko će sve to ispočetka pričati." Kako jednom data izjava, kao i drugi prikupljeni dokumenti relevantnih institucija, nisu dovoljni materijalni dokazi za krivično gonjenje počinioca nasilja? Uvidom u dokumentaciju žena zbrinutih u sigurnoj kući vidno je da postoje mnogobrojni dokumenti koji bi mogli biti razmatrani i korišteni u svrhu materijalnih dokaza.

Dokazi postoje, ali se nedovoljno koriste za procesuiranje nasilja u porodici. To uveliko ovisi o posvećenosti samih profesionalaca ovim slučajevima, njihovoj rodnoj senzibilnosti i saradnji relevantnih aktera. Strukturalni patrijarhat je refleksija muške dominacije i diskursa moći u privatnoj i javnoj sferi. Stoga je neophodno

adekvatno iskoristiti materijalne dokaze uz sistematski pristup, koji uključuje standardizaciju procedura i saradnju sa stručnjacima, uz istovremenu zaštitu i zbrinjavanje žrtava nasilja.

5. Zaključak

Rad je pokazao da kada se ogledalo okrene prema ženama koje su preživjele nasilje u porodici, onda se dobije jasnija slika ovog problema. Kritičkom analizom diskursa dokumentacije i iskustava preživjelih ukazuje se na potrebu sistemskih promjena u zaštiti od nasilja u porodici koje predstavlja društveni, zdravstveni i ekonomski problem. Preživjele donekle imaju povjerenje u institucije, ali su često prepuštene same sebi bez adekvatne pravne, psihosocijalne i ekonomske podrške. Konstantan osjećaj straha i krivice, jer su socijalizirane tako da preispituju sebe i svoje postupke, preživjelima uništava samopouzdanje i sliku o sebi. Analiza je pokazala da institucije sistema imaju dvostruke moralne parametre, pa se žene prosuđuju i provjeravaju za svaku sitnicu, a muškarcima se traže olakšavajuće okolnosti.

Pored različitih oblika nasilja koje žene preživljavaju u porodici, one su dodatno izložene simboličkim vidovima nasilja u institucijama sistema koje ih ignoriraju, uskraćuju im pune informacije o njihovim pravima, nekonzistentno vode dokumentaciju, primjenjuju intervencije i retraumatiziraju ih putem višestrukog ispitivanja i davanja iskaza.

Neophodno se fokusirati na rodno osjetljive pristupe pravdi koji će preživjelima omogućiti da ostvare svoja prava, uz uvažavanje njihovih iskustava i osjećaja nesigurnosti, ali i podrške u procesuiranju krivičnog djela nasilja. Da bi se to ostvarilo, potrebno je raditi na razgradnji strukturalnih formi patrijarhata koje obeshrabuju žene da prijave nasilje i ustraju u krivičnom postupku.

Literatura

Anić, R. J. (2011). *Kako razumjeti rod? Povijest rasprave i različita razumijevanja u Crkvi*,

Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Bourdieu, P. (1992). *Language and Symbolic Power*, uredio John B. Thompson, Cambridge: Polity Press.

Campbell, K. (2022). On Violence as a Feminist Problem: Producing Knowledge on Sexual

and Gender-based Violence, u: Z. Spahić, J. Kovačević i J. Husanović (ur.), *Uprkos strahu i tišini. Univerziteti protiv rodno zasnovanog nasilja*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.

Dobash, R. E. i Dobash, R. P. (1979). *Violence against wives*. New York: Free Press.

Engle, M.S. (2009). *Gender Violence: A Cultural Perspective*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.

Frazer, E. i Hutchings, K. (2020). The Feminist Politics of Naming Violence, *Feminist Theory*,

21(2), 199–216.

Fulchiron, A. i sur. (2009). *U duši je ostalo: Pamćenje žena naroda Maja koje su preživjele*

silovanje u ratnom sukobu, prevela J. Petrović (2017), Guatemala City, Actoras de Cambion.

Halilović, M., Marković, I. i Veljan, N. (2019). *Ponovno čitanje i analiza presuda za nasilje u porodici u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Atlantska inicijativa, BiH.

Herman, J. L. (1992). *Trauma i oporavak*, prev. R. Zdjelar. Zagreb: Ženska infoteka.

Husić, S. (2023). *Podrška preživjelim ratnog seksualnog nasilja*. Zenica –

Sarajevo: Udruženje Medica, Zenica i TPO Fondacija, Sarajevo.

Udruženje Medica, Zenica. "O nama". <https://medicazenica.org/> (pristupljeno 10. marta 2024).

Spahić Šiljak, Z., Kovačević, J. i Husanović, J. (2022a). (ur.). *Uprkos strahu i tišini. Univerziteti protiv rodno zasnovanog nasilja*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.

Spahić Šiljak, Z., Kovačević, J. i Husanović, J. (2022b). *Izazovi integriranja rodne ravnopravnosti u univerzitetskoj zajednici: Protiv rodno zasnovanog nasilja*. Sarajevo: TPO Fondacija.

Spahić Šiljak, Z. (2010). Images of Women in Bosnia and Herzegovina and Neighbouring

Countries, 1992-1995, u: Faegh Shirazi (ur.) *Muslim Women in War and Crises. Representation and Reality*. Austin: University of Texas Press.

Stark, E. (2007). *Coercive Control. The Entrapment of Women in Personal Life*. Oxford: Oxford University Press.

UN Women Facts and Figures: Ending Violence Against Women. (2023).

<https://www.unwomen.org/en/what-we-do/ending-violence-against-women/facts-and-figures> (pristupljeno 21. februar 2024).

Van Dijk, T. A. (2001). Critical discourse analysis, u: D. Tannen, D. Schiffrin & H. Hamilton (ur.), *Handbook of discourse analysis*, Oxford: Blackwell.

Vijeće Evrope. Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilju u porodici. (2011). <https://rm.coe.int/168046246e> (pristupljeno 24. februara 2024).

Vergès, F. (2022). *A Feminist Theory of Violence*. London: Pluto Press.

Walby, S. (2005). *Rodne preobrazbe*. Zagreb: Ženska infoteka.

Weise, G. i Wodak, R. (2003). *Critical Discourse Analysis. Theory and Interdisciplinarity*. London: Palgrave Macmillan.

Wodak, R. (2002). Aspects of Critical Discourse Analysis, *Zeitschrift für Angewandte Linguistik*. 36 (10), 5–31.

Podaci o autorima i autoricama

Dremel Anita, Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku,
anitadremel@gmail.com

Herceg Pakšić Barbara, Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku,
bhercegpaksic@gmail.com

Hrnčić Zlatan, Gender centar Federacije Bosne i Hercegovine,
zlatan.hrnctic@gmail.com

Husić Sabiha, Udruženje *Medica Zenica*, sabihahusic.medicazenica@gmail.com

Makul Anes, Internacionalni Burč univerzitet, Sarajevo, anes.makul@ibu.edu.ba

Mrljak Darija, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, darija.zeljko@pravo.unizg.hr

Mujkić Anita, Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Bihaću,
anita_ramulic@yahoo.com

Olovčić Adem, Internacionalni Burč univerzitet, Sarajevo, adem.olvacic@ibu.edu.ba

Pejović Dragan, advokatkinja, Novi Sad, adv.dragana.pejovic@gmail.com

Primorac Martina, Sveučilište Hercegovina, martina.primorac@hercegovina.edu.ba

Raković Neira, Organizacija *Glas žene*, Bihać, nejric21@hotmail.com

Spahić Šiljak Zilka, Univerzitetski gender resursni centar, Univerzitet u Sarajevu,
zilka.spahic-siljak@unsa.ba

Šehović Nermin, stručnjak iz prakse, nermin.sehovic@gmail.com

Šišić Hrustan, Internacionalni Burč univerzitet, Sarajevo hrustan.sisic@ibu.edu.ba

Trlin Davor, Internacionalni Burč univerzitet, Sarajevo, davor.trlin@ibu.edu.ba

Veladžić Nevzet, Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću, nevzet65@gmail.com

Zbornik "Diskursi rodne pravde" izdvaja se po svojoj interdisciplinarnosti i sveobuhvatnosti. Autori i autorke pristupaju temi rodno zasnovanog nasilja prema ženama iz različitih uglova – pravnog, sociološkog, psihološkog i feminističkog – čime nam pružaju dublji uvid u samu problematiku rodno zasnovanog nasilja, kao i u pravnu regulativu u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Hrvatskoj, ukazujući na kompleksnost, multidimenzionalnost i međusobnu isprepletanost i povezanost rodni stereotipa, sudske prakse, pravne regulative i društvenih normi. Posebno je značajna analiza sudskih presuda, koja jasno pokazuje postojanje rodni stereotipa i njihov uticaj na kaznenu politiku, odnosno na presude u konkretnim slučajevima koji su analizirani. Pored toga, poseban doprinos zbornika je dekonstrukcija rodni stereotipa i kritika pravosudni sistema koji često zanemaruju otežavajuće okolnosti i favorizuju olakšavajuće okolnosti na strani učinilaca nasilja.

dr. Kosana Beker, programska direktorka,
Udruženje građanki FemPlatz

Sadržaj zbornika je jedinstvena tematska cjelina u kojoj autorice i autori priloga predstavljaju pravni okvir i analiziraju sudsku praksu u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji, jasno artikulirajući uočene ključne nedostatke u krivičnim postupcima u djelima seksualnog nasilje, nasilja u porodici i femicida. Zbornik je teorijski važan, a praktični značaj dobiva u edukativnim potrebama šire javnosti. Dajući kritički uvid u ovoj oblasti, sadržaj i način izlaganja u zborniku je razumljiv i prilagođen, a ponuđena literatura daje mogućnost daljeg samostalnog istraživanja. Zbornik "Diskursi rodne pravde" nesumnjivo će biti korisna literatura studentima i studenticama, akademskoj i stručnoj javnosti, aktivisticama i aktivistima, ali i svima koji imaju profesionalni interes za teme koje se u zborniku obrađuju.

van. prof. dr. Midhat Izmirlija,
Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu

Poseban doprinos zbornika leži u njegovoj sposobnosti da integriše teorijske pristupe i praktična iskustva, pružajući sveobuhvatnu sliku problema i potencijalnih rešenja. Ovaj doprinos je posebno vrijedan za pravnike, sudije, akademske radnike, kao i za donosioce odluka u oblasti politike rodne ravnopravnosti, jer pruža neophodne uvide i preporuke zasnovane na temeljitim istraživanjima i analizi. Tako, pojedini radovi nude konkretne prijedloge za unapređenje zakonodavnog okvira, dok drugi predlažu mjere za bolju implementaciju postojećih zakona i politika. Zbornik je, stoga, ne samo akademski relevantan već i praktično koristan za unapređenje politike i prakse u oblasti rodne pravde.

van. prof. dr. Esad Oruč,
Internacionalni Burč univerzitet

Osobito važan aspekt je i istraživanje vezano uz iskustva samih žrtava, njihovog doživljaja pretrpljenog nasilja, kao i odgovora institucija prilikom traženja zaštite od nasilja i pomoći pri ostvarenju često elementarnih prava, poput informiranosti o pravnim mogućnostima i postupku. Zbog obuhvatnog znanstvenog pristupa, kao i uvida u nedostatke aktualne prakse zaštite prava žena i borbe protiv rodno uvjetovanog nasilja, mogu zaključiti da su radovi zbornika "Diskursi rodne pravde" važan znanstveni doprinos informiranosti i osvještavanju simboličke i strukturalne neravnopravnosti u društvu, značajan ne samo za edukaciju službi i institucija čiji je rad usmjeren na suzbijanje rodno uvjetovanog nasilja i pomoć žrtvama već i za medije čije je izvještavanje važan čimbenik u podizanju svijesti društva o neprihvatljivosti takvog nasilja.

dr. Maja Profaca,
filozofkinja, znanstvena suradnica iz područja filozofije

